

Johannes Manlius és nyomdakészlete (1575—1605)

ZSIGMONDY ÁRPÁDNÉ

A 16. sz. végén és a 17. sz. elején működő magyarországi nyomdászok egyik figyelemreméltó képviselője Joannes Manlius, aki előbb Krajna tartomány fővárosában, Ljubljánában (németül Laibach, latinosan Labacum, ma Jugoszlávia), majd az akkori Magyarország nyugat-dunántúli részén (ma nagyrészt az ausztriai Burgenland) működött. Közben rövid ideig Varasdon (ma Varaždin, Jugoszlávia), Magyarország akkori társországának, Horvát-Szlavonországnak területén dolgozott, onnét azonban visszatért Nyugat-Magyarországra, ahol még mintegy két évtizedig nyomtatott. — Az első mű, amely őt nevezi meg nyomdászként, Ljubljánában 1575-ben került ki sajtója alól, az utolsó pedig (Sopron) Keresztúrott 1605-ben. Az általa használt nyomdakészlet összeállítása kapcsán érdemes összegezni rá vonatkozó eddigi lényegesebb ismereteinket és a munka során fel tárult adalékokat, hiszen érdeklődésünkre joggal számot tartó, a további művelődéstörténetet meghatározó korszakban tevékenykedett.

A 16. sz. közismert történelmi eseményei, az állandó török veszedelemtől a parasztháborúig, továbbá a társadalom átalakulásának egész Európára kiható folyamata és eszmeáramlatai a Habsburgok birodalmának ezen a részén sajátos módon tükröződtek mind a szlovén, mind a magyar reformáció és nemzeti művelődés jelenségeiben, és egyúttal meghatározták Manlius tevékenységét is. — A Krajna fővárosában, Ljubljánában folytatott munkásságára nemcsak mint működése kezdetére illik kitekintenünk, de a teljes nyomdakészlet összeállításához is elengedhetetlen volt. A hazai korszak és részben töredékesen ránkmaradt fraktúr szedésű művek teljesebb betűtípusai és a lehető legteljesebb illusztrációkészlet összeállításához föl kellett dolgozni a ljubljánai korszakából ránk maradt 18 művet is. Nem érdektelen eközben a Krajna és Magyarország közötti társadalmi, közjogi, vallási kapcsolatok és különbségek jelzése sem, hiszen ezek végig kísérik Manlius életpályáját. Nyomtatványainak tartalma, azok ajánlásai és nem utolsó sorban megjelenésük helyei is erről vallanak. A fentiekből adódik, hogy krajnai és horvát-szlavonországi működésével viszonylag részletesebben foglalkozik a dolgozat, viszont a Régi Magyarország Nyomtatványok (RMNy) a korszakot érintő első két kötetében rendelkezésre álló adatok és irodalom megismétlését nem tekinti feladatának. Ettől az irányelvtől csak az összefüggések felvázolása érdekében tér el egyes helyeken.

A RMNy megjelenése óta előkerült műveknél természetesen közöl minden ismert adatot.

Manlius személyére vonatkozó adatok alig vannak birtokunkban, forrásaink — ha vannak is — igen szűkszavúak. Származásáról, családjáról csak föltételezésekkel rendelkezünk. Ezeket a Manlius munkásságával behatóan foglalkozó Friedrich Ahn ismerteti.¹ Manliust krajnai vagy isztriai születésűnek tartják, Ivan Kukuljević a Tengermellékről származónak mondja családját, mivel 1472-ből ismert egy bizonyos, Fiumében kancellárként működő Bartholomaeus Manlius. Ugyancsak Ahn említi még, hogy württembergi születésűnek is vélték, aki Krajnába csak bevándorolt. Karl Falkenstein egy Velencében 1494-ben dolgozó Sebastian Manlius (helyesen Manilio) nyomdászról is tud.² A ljubljana-i állami levéltárban viszont az 1582—1595 évekből található adatok Flaminius Manliusról, aki szintén fiumei kancellár.³ Itt azonban utalni kell arra, hogy a fenti Manliusok nem föltétlenül egyazon család leszármazottai. A Manlius név antik időkre visszamenő latin családnév,⁴ amely jól hangzott a humanizmus korában.

Manlius személyére vonatkozó új hipotézist állított fel Boris Bálint.⁵ Szinte a nyomdász Manlius esetleg azonos lehetett egy bizonyos Melanchthon-tanítvánnyal, Johannes Manliussal, aki Vittenbergában tanult, majd 1563-ban magiszteri fokozatot is ért el.⁶ Többek között Melanchthon leveleit is közreadta 1565-ben. Bálint megpróbálja ezeket az évszámokat összekapcsolni a nyomdász Manlius működésének adataival a következőképpen: Manlius halála évének utolsó ismert nyomtatványa megjelenési évét, 1605-öt tekinti, és feltételezi, hogy mintegy 65 évet élhetett. Ebből adódóan 1540 körül születhetett, és irodalmi tevékenységét 23—25 évesen kezdhette meg (Vittenbergában), nyomdászati munkáját pedig 1575-ben (Ljubljában) mintegy 35 évesen. Bálint szerint ezek a számok, ha nem is bizonyíthatóak, nem nélkülöznek minden realitást. Közli azonban Karl Semmelweis véleményét is, aki szerint itt inkább apáról és fiáról lehet szó.⁷ A Bálint által felsorakoztatott adatok ugyan nem zárják ki egymást, de a Melanchthon-tanítvány és a nyomdász Manlius azonosságát nem lehet megnyug-

1. Ahn, Friedrich: *Johann Mannels deutsche Druckwerke (1575 bis 1593)*. Laibach, 1906. 3. p. (klny.: *Mitteilungen des Musealvereines für Krain*). — A továbbiakban: Ahn: Deutsche...
2. Falkenstein, Karl: *Geschichte der Buchdruckerkunst*. Leipzig, 1840. 218. p. és 389. p.
3. Arhiv SR Slovenije, Ljubljana, Stanovski Arhiv, fasc. 289: 1582/1411., 1415. fasc. 289a: 1583/477. fasc. 290a: 1590/117. fasc. 291: 1595/399—400. fasc. 309: 1683/720. Zsigmondy Árpád közlése.
4. Marcus Manlius konzul i. e. 392.
5. Bálint, Boris: *Problémy okolo knižničara Jána Manlia. Adattár XVII. századi szellemi mozgalmaink történetéhez*. (Szerk.: Keserű Bálint [Kiad. a Szegedi Egyetem] Magyar Irodalomtörténeti Tanszék 4.) *Szenci Molnár Albert és a magyar későreneszánsz*. Szeged, 1978. 207—211. p.
6. Rotermund, Heinrich Wilhelm: *Fortsetzung und Ergänzung zu C. G. Jöchers all-gemeinen Gelehrten-Lexikon*. Bd. IV. Bremen 1813. — Hildesheim, 1961. 565—567. col.
7. Bálint: i. m. 210. p.

tatóan bizonyítani. Miért nem folytatta irodalmi tevékenységét a több művet is közreadott magiszter, mikor már saját nyomdája is volt?⁸

A Manliusszal foglalkozó tanulmányok mindegyike általában a nyomtatványain található névformáinak sokféleségével is foglalkozik. Ezek ugyanis a jellegzetes szlovén Mandelz-től (ma Mandelc-nek írják és mondják) a latin és magyar művekben használatos Manlius (egyszer Monlyus!) változaton keresztül a német nyelvű nyomtatványok Mannel formájáig terjednek. A neki tulajdonított műveken találkozunk még a Manel és Männl alakokkal is. Kajhorvát szövegben Manlin. Keresztnevét pedig még magyar formában is alkalmazza, Manlius Jánosnak nevezve magát. Szlovén változatban Joannes, Janesh és Ivan, németben Hans, Hannß és Johann, latinosan természetesen Joannes.

A ráánkmaradt 81 nyomtatványából 58-on olvasható a neve. Tudunk továbbá legalább 33 elveszett művéről. (Az ő nevével megjelent, de betűtípusaik alapján nyomtatványai közé nem sorolható művek természetesen nincsenek benne ebben a számban. 9 ilyenről van tudomásunk.) Teljes képet névváltozatairól tehát nem lehet összeállítani. — Manlius nevének sokféle használatos formája nem dönti ugyan el nemzeti hovatarozását, de talán nem érdektelen megfigyelni, hogy magyar nyomtatványain a magyar János keresztnev mellett meg sem kísérli családnevének lefordítását, pedig ez akkor szokásban volt. Lehet ugyan erre magyarázat a latin családnév jó hangzása magyar nyelvterületen, viszont a szlovén és német névformáknak van értelmük vagy értelmezhetőek. A szlovén változat mandulát, a német pedig emberkét, esetleg mandulát jelent. (Vö. „Mandelkalender” a neve az olvasással hadilábon állók részére készült naptárfajtának, amelyben az egyes szentek ünnepének kiírt nevük helyett képük látható, a kalendáriumot pedig ezen képek után „Mandel” = emberke-naptárnak nevezték.) — A Mandelz—Mannel variánsból nem következtethető ki, hogy a szlovént alakította-e németté, vagy fordítva. Az sem lehet itt perdöntő, hogy első ljubljanaí művének⁹ előszavában már polgárnak és könyvnyomtatónak, azaz polgárjoggal bíró tipográfusnak nevezi magát. Hiszen a polgárjoghöz nemcsak születése révén juthatott, megtisztelhetette ezzel a város is, bár ezt inkább olyannal szokták megtenni, akinek munkáját már ismerték. A polgárjog megvásárlásáról sincsenek adataink, pedig a Manlius-kutatók közül Frierich Ahn és előtte még Peter von Radics is alapos ismerői voltak a ljubljanaí levéltári dokumentumoknak.

Nem maradhat megemlítetlenül az a régi keletű feltevés sem, hogy Manlius még 1561-ben vagy 1562-ben érkezett volna Ljubljanába Primož Trubarral.¹⁰ Már Ahn cáfolja ezt a nézetet és hivatkozik is a félreértést

8. Borsa Gedeon: *Der Drucker und Buchhändler Joannes Manlius im Dienste der Süd-slaven. Studia Slavica Hung.* XXV. 1979. 63. p.
9. Manlius ráánk maradt műveinek jegyzéke jelen dolgozat végén: I. — A továbbiakban a kurzívált sorszámok ide utalnak, az egyéb kurzív betű- és számjelek pedig a megfelelő melléletekre.
10. Primus Truber a német és latin szóhasználatban (1508—1586). A reformáció eszméinek terjesztése körüli buzgalma miatt Krajna Lutherjeként emlegetik. Együttal a szlovén irodalom és irodalmi nyelv úttörő egyénisége.

okozó forrásokra.¹¹ 1561-ben valóban megjelenik Ljubljánában egy strassburgi származású nyomdász, bizonyos Augustin Friess (Fryess), megvárja az éppen akkor Urachban tartózkodó Trubart, hogy vele a nyomda ügyét megbeszélve, támogatásával folyamodjék a rendekhez egy nyomda létesítése ügyében. Trubar azonban nem tartja sem őt, sem a ljubljánai helyzetet nyomdaalapításra alkalmasnak, az urachi nyomdával kapcsolatban jelentkező fenntartások ellenére sem. Trubar hozott viszont magával egy könyvkötőt, Leonhard Stegmannt, az urachi nyomtatványok bekötésére Ljubljánába. Róla azt is tudjuk, hogy latin és német könyvekkel kereskedett.¹²

Itt kell szólnunk az egyébként is figyelmet érdemlő és a korra jellemző urachi nyomdáról. A nyomda alapítója pedig magyar vonatkozása miatt számunkra külön is érdekes. Hans Ungnad Freiherr von Sonneck (1493–1564) Stájerország főkapitánya, a szlovén és horvát határok generálisa, Varasd megye főispánja Magyarországon magyar csapatok élén ismételtelen is harcolt a török ellen 1532 és 1543 között Győr, Komárom és Pápa környékén. Erdődy Péter bán sógora, a szigetvári hős Zrínyi Miklós barátja, amikor evangélikus hite miatt elveszti Ferdinánd király kegyét, tisztségeiről lemond, birtokait átadja fiainak és Württembergbe emigrál. Ott urachi birtokán Primož Trubar bevonásával nyomdát létesít 1561-ben, mellyel a szlovén és horvát reformáció ügyét igyekezett előmozdítani.¹³ A nyomda működésének második felében inkább horvátnyelvű könyveket ad ki. Hans Ungnad halála után egy évvel az officina működése meg is szűnik. A kutatókat a nyomdakészlet további sorsa ismételtelen foglalkoztatta. Regénybe illő feltevés született arról, hogy a nyomdakészlet idővel Rómába került és a Congregatio de propaganda fide használta volna. Ezt a vélekedést Joseph Dobrowsky döntötte meg, összehasonlítva az urachi nyomda és a gyanúba vett római nyomtatvány glagolita betűtípusait.¹⁴ — Kristóf württembergi herceg, szlovén származású nevelője és tanácsadója, Michael Tiffernus Illyricus¹⁵ hatására, lelkes pártfogója és támogatója a szlovéneknek és a reformáció ügyének is. De voltak a nyomdának még más fejedelmi pártfogói is.¹⁶

11. Ahn: *Deutsche...* 1–2. p. és 2. jegyzete, valamint uő.: Johann Mannel, *Laibachs erster Buchdrucker (1575–1580)*. Publikat d. Börsenvereins d. Deutschen Buchhandels. N. F. 19. 1897. 1–3. p. — továbbiakban: Ahn: *Buchdrucker...* továbbá Dimitz, August: *Geschichte Krains*. III. Teil. 188. p. — továbbiakban: Dimitz: *Geschichte...* — A kérdéssel foglalkozott még Borsa Gedeon: *Joannes Manlius könyvkötői tevékenysége. (OSZK Évkönyv 1970–71. 320. p.)*, továbbiakban: Borsa: *Könyvkötői...*
12. Radics, Peter von: *Geschichte des deutschen Buchhandels in Krain. (Archiv f. Gesichte des deutschen Buchhandels)* Bd. VI. Leipzig, 1881. 74. p. — továbbiakban: Radics: *Geschichte...*
13. Payr Sándor: *A dunántúli evangélikus egyházkerület története* I. Sopron, 1924. 168., 276., 411., 569. k. p. továbbiakban: Payr: *Dunántúli...* — Zoványi, Jenő: *A magyarországi protestantizmus 1565-től 1600-ig*. Bp., 1977. 316. p.
14. Schreiner, Klaus: *Die uracher Druckerei Hans Ungnads — ein Opfer der Gegenreformation. (Gutenberg-Jahrbuch 1972.)* 225kk. p. — Vö. Payr: *Dunántúli...* 571. p.
15. Slodnjak, Anton: *Jurij Dalmatin. (Geschichte, Kultur und Geisteswelt der Slowenen.)* 3/2. München, 1976. 8–9. p. — továbbiakban: Slodnjak: *Dalmatin*.
16. Preidl, Friedrich: *Jakob Andreä über Hans Ungnad. (Jahrbuch der Gesellschaft für die Geschichte des Protestantismus in Österreich.)* VI. 1885. 181. p.

Első biztos adatunk Joannes Manliusról, hogy Ljubljánában 1575. április 21-én a szlovén nyelvű bibliafordítás megjelentetése tárgyában folyamodó Jurij Dalmatinnal¹⁷ egy napon fordul a krajnai rendekhez nyomdája felállításának ügyében. Manlius kérelmét ugyan elutasítják,¹⁸ de még ugyanez év őszén megjelenik Manlius nyomtatásában az első szlovénnyelvű, szlovén földön kiadott bibliarészlet, *Jézus Sirák fia* ószövetségi apokrifus könyv Dalmatin fordításában (I). Figyelmet érdemel ennek a nyomtatványnak a betűfajta-használata. A kiemelő antikva és kurzív betűtípusok mellett a német előszóban fraktúrt alkalmaz, a szlovénnyelvű szöveget pedig antikvával szedi.

A könyvnyomtatás terjedésével a 15. században más délszláv népekkel együtt a krajnai hercegséget is Itália, elsősorban Velence látta el nyomtatványokkal. Badalić olasz földön dolgozó délszláv nyomdászokról és korrektorokról tudósít, akik az otthoni igények és szükségletek kielégítésére készülő nyomdatermékek előállításában segítettek. Mikor Velence a 15. sz. vége felé a területén működő idegen nyomdászok tevékenységét korlátozó intézkedéseket hozott, délszláv területen kis nyomdák sora jön létre, rövid működésük alatt a helyben, illetve a felvevő piacukon használt nyelveken és az azokhoz tartozó betűfajtákkal nyomtatnak: latin, glagolita, cirill és bosnyák írással. Ezek a korai délszláv nyomdatermékek elsősorban egyházi használatra szolgáló művek voltak. — A horvát liturgikus könyvek szláv nyelvre és glagolita írásmódja IV. Ince pápa 1248-ban kibocsátott engedélyére támaszkodva ebben az időszakban is a népi-nemzeti különállás gondolatát hordozza. A reformációt szolgáló és a szlovének, valamint a horvátok közti használatra szánt 16. századi tübingai nyomtatványok a lehető leggyorsabb terjedés érdekében az összes fenti, a délszláv népek körében alkalmazott írásmód betűit használják.¹⁹ A reformációnak a Habsburg birodalom délszláv lakossága közti terjesztésén buzgólkodó Hans Ungnad már említett urachi nyomdája is fel van szerelve a szükséges glagolita és cirill betűkkel is. Az antikva betűtípusok használatára szlovén nyelvű szövegeiben Primož Trubar a humanista Paulus Petrus Vergerius (1498–1565) tanácsára 1555-től tér át.²⁰ Vergerius Capodistria (Koper) püspöke, utóbb Kristóf württembergi herceg tanácsosa. Biztatja Trubart a teljes biblia minden szláv nyelvre, de legalábbis szlovénra és horvátira való lefordítására. Hatására válik általánossá a szlovén nyelv latinbetűs nyomtatása.

Visszatérve a szlovén földön működő nyomda szorososan vett történetéhez, felállításának ismeretlen pártfogói között feltétlenül ott tudhatjuk a krajnai protestáns rendeket és köztük a jelentős könyvtárral rendelkező, és

17. 1547 körül–1589. Trubar-tanítvány. Tübingai tanulmányai után 1572-től ljubljánai prédikátor, a krajnai egyháztanács tagja, az iskolák felügyelője. Trubar mellett a legjelentősebb 16. századi szlovén író és énekköltő. Az ő műve a kor teljes szlovén bibliafordítása.

18. Slodnjak: *Dalmatin*. 16., 21. p. — Dimitz: *Geschichte*... 189. p. — Radics: i. m. 76. p.

19. Badalić, Josip: *Jugoslavica usque ad annum MDC*. 2. Aufl. Baden-Baden, 1966. 13–14. p. nyomán.

20. Slodnjak, Anton: *Geschichte der slowenischen Literatur*. Berlin, 1958. 53–54. p. — továbbiakban: Slodnjak: *Geschichte*... — Uő.: *Dalmatin*... 10. p.

irodalmi tevékenységet is folytató Jurij Kislt. A nemességet is megszerző Kisl család a 16. században az Auerspergek tekintélyes krajnai bárói családjá közvetítésével kerül szlovén földre. Itt a Kisl család a korai kapitalizmus első képviselői közé tartozott. Jurij apja, Vid bíró, majd ismételten polgármester, rézhámort létesít, Jurij pedig 1579-ben papírmalmot, amely az első ilyen létesítmény Jugoszlávia földjén,²¹ és nyilván Manlius jól működő nyomdája részére gyártotta a papirost. Jurij Kisl a belsőausztriai udvari kamara elnöke, a horvát és tengeremelléki határvidék hadügyi fizetőmestere.²² A Trubar örökébe lépő Dalmatint már tübingai tanulmányai idején is támogatta anyagilag. Az ő házanépe részére készítette el egyébként még tübingai tanulmányi ideje alatt Dalmatin a *Jézus Sírák fia* könyve említett fordítását.²³

Az első szlovén földön nyomtatott könyvet még abban az évben továbbiak követik, a következő 1576. évből pedig Manlius utcára nyíló könyvkereskedését említik a források.²⁴ Könyvkereskedésében találtak ugyanis egy gúnyverset Adam Bohorič, a tudós irodalmár, a ljubljanaei nemesi iskola vezetője és az első szlovén nyelvtan írója ellen. Az ügy további fejleményeiről nincs tudomásunk. Manlius könyvkötői tevékenységéről irodalmi adatok ugyan nem maradtak ránk, de tanúskodnak róla ljubljanaei működése idejéből származó kötése. Ezeket a köteteket szétbontva, urachi nyomtatványok makulatúrapapírja került elő, bizonyítva, hogy mint Stegmann, ő is kötött be urachi nyomtatványokat, hiszen csak úgy kerülhettek kötetlábaiból való nyomtatványok, hogy nyilván árusításukkal is foglalkozott. A Manlius által használt görgetőket, bélyegzőket és lemezeket — összesen 28 különféle díszítő elemet — Borsa Gedeon gyűjtötte össze és ismertette részletesen.²⁵ Könyvkötő felszerelését, mint nyomdakészlete nagy részét is, Ljubljanaiból magával hozta Magyarországra.

Manlius nyomdájának fő tevékenysége a szlovén nemzeti ügyvel ekkor teljesen összefonódott reformációi szolgálata volt, de emellett más műfajokkal is találkozunk kiadványai között. Alkalmi nyomtatványai sorában említendő Herbard (VIII.) von Auerspergnek az 1575. szeptember 22-i török elleni csatában történt elestével kapcsolatos kiadványok: így Christoph Spindler gyászbeszéde (2), továbbá az elhunyt latin nyelvű életrajza Juris Kisl tollából (3), majd ennek német fordítása, amelyet Hans Kratzenpacher készített el (4). Nem maradt ránk a krajnai tartományi gyűlés jegyzőkönyvében említett és a rendeknek ajánlott 1576-ra szóló naptára,²⁶

21. *Ljubljana*. Ed. Mestni arhiv v Ljubljani — Kronika, časopis... Red. Bogo Grafenauer. Ljubljana, 1965. 63. p.

22. Radics, Peter von: *Herbart VIII. Freiherr von Auersperg*. Wien, 1862. X. p.

23. Dimitz: *Geschichte*... 189. p. és Slodnjak: *Dalmatin*... 15. p.

24. Radics: *Geschichte*... 77. p. és 18. jegyzet.

25. Borsa: *Könyvkötő*... 312–318. p., Šmolik, Marijan: *Novi odlomki protestantskih tiskov*. In: *Kronika*. Ljubljana, 23. 1975. 161. p. továbbá Borsa Gedeon: *Újabb adatok Manlius tevékenységéhez*. (OSZK Évkönyv 1973.) 195. p. — továbbiakban: Borsa: *Újabb*...

26. Ahn: *Deutsche*... Nr. 6 és Reisp Branko: *Začetki tiskarstva v Ljubljani*. In: *Situla*. Ljubljana, 1974. Nr. [5].

viszont ismerjük igen szép kiállítású illusztrált 1579-re kiadott *Schreibkalender-almanachját* (12).

1576-ból tudunk első hivatalos megbízásáról; forrásaink arról is tudósítanak, hogy 5 forint 45 krajcárt fizettek neki a munka fele címén.²⁷ Ez a vendéglői rendtartás nem maradt ránk egy másik, azonos évből való adókövető rendelkezéssel együtt (Wochenpfennigsgeneral). Igen érdekes Friedrich Ahn közlése Manlius egy másik, 1577-ben nyomtatott, de elveszett munkájával kapcsolatban. A mű a Rhein (Rain) család verses genealógiája, és nemcsak nyomtatója, hanem szerzője is Manlius lenne Theodor Elze szerint. Manlius szerzőségét Reisp sem veti el.²⁸

Az 1577-ben megjelent művek közül külön meg kell említeni Károly főhercegnek Krajna és Görz (Goricia) tartományok részére elrendelt új bányarendtartását (6), amelynek címlapját a Habsburg ház fennhatósága alatti országok és tartományok nagyméretű egyesített címere díszíti (*Könyvdíszek I*), továbbá két nagyméretű fametszetes iniciálét (aa „N” és cc „W”) is találunk a műben. A címlapon csak az alcím és az impresszum adatai szedett betűk, maga a díszes kaligrafikus bonyolult kivitelű cím külön fametszetről készült. Bár nem feladatunk a Manlius által kinyomtatott művek értékelése, nem hagyhatjuk említetlenül Antol Vramec zágrábi kanonok és varasdi lelkész kajhorvát nyelvű krónikáját (11). Ez a mű jól szemlélteti a délszláv protestantizmusnak Trubar és Dalmatin képviselte anyanyelv-művelő aspektusán túl annak további humanista igényeit és törekvéseit. Manlius kapcsolata a horvát protestáns körökkel nem egyszeri és nem alkalmi jellegű. Magyarországi tartózkodását megszakítva, 1586–87-ben a horvát-szalvonországi Varasdon nyomtat, jelenlegi ismereteink szerint 4 művet (36–39), köztük két nagyméretű fametszetes posztilláját. Ismeretes, hogy a protestánsüldözés idején a ljubljanai és krajnai, sőt még a karintiai protestánsok is a Muraközbe jártak istentiszteletre.²⁹

A szlovének közti reformáció, továbbá az anyanyelvű irodalom ügyét szorgalmazó személyek köréhez tartozó, és a krajnai rendek, valamint Ljubljana város tanácsa engedélyével dolgozó nyomdász működését végül is betiltották. Bár a nyilván hivatalos jellegű bányarendtartáson kívül is tudunk a tartományi rendek más, nem egyházi jellegű megbízásáról,³⁰ mégis az ellenreformációt képviselő ljubljanai püspök és Károly főherceg nyomása bizonyul erősebbnek. A nyomdabetiltás közvetlen ürügye az 1580-ban Manlius által kiszedett próbalap (16). Ekkor már évek óta ismeretes volt Dalmatin igyekezete a szlovén nyelvű bibliafordítás megjelentetése érdekében. A nyomdai költségek miatt anyagi hozzájárulást kértek Dalmatinék nemcsak a krajnai, hanem a stíriai (stájer) rendektől is.³¹ Manlius 1500 példánnyal számoló első költségvetése 1578. december

27. Radics: *Geschichte*... 77. p. — *General pro Malzeit und Weinschenken* az elvesztett mű címe: Ahn: *Deutsche*... Nr. 4. Reisp: Nr. [6].

28. Reisp: Nr. [14].

29. Šebjanič, Franc: *A pannóniai szlovének protestáns mozgalma*. Murska Sobota, 1979. 9. p.

30. Lásd 27. jegyzet!

31. Slodnjak: *Dalmatin*... 21. p.

16-ről kelt, majd 1580-ban elkészít egy másodikat, amely mintegy feleannyiba kerül, mivel kisebb formátumú és kisebb betűtípus használatával számol.³² Egyúttal javasolja az urachi bibliaillusztrációk megszerzését. A költségvetés mellé elkészíti az illusztrációt is (*Ill. 4.*) tartalmazó említett próbalapot. Erre válasz a nyomda betiltása és a nyomdász kiutasítása nemcsak Ljubljánából, hanem az egész tartományból.³³ Károly főherceg ugyanis saját jogkörébe tartozónak tekinti a bibliakiadást.³⁴

A következők nem tartoznak ugyan szorosan a nyomda történetéhez, de annál inkább jellemzik a korszakot. 1584-ben Vittenbergában mégis csak sor került a Dalmatin fordította teljes szlovén biblia kinyomtatására³⁵ Adam Bohorič és Dalmatin személyes felügyelete mellett. A *biblia* még kruda formájában hordókba csomagolva — az akkor szokásos szállítási módon — jut el végül Ljubljánába, ahol díszesen bekötött tiszteletpéldányokat kap belőle többek között a tartomány római katolikus főpapsága is.³⁶ Sőt az ellenreformáció idején — külön engedéllyel — a római katolikus papság is ezt használja, nem lévén más szlovén bibliafordítás.³⁷

A kutasított nyomdász Manlius csak többször megismételt parancsra, két évvel az első száműző rendelkezés után hagyja el a várost. Ügyében az utolsó ljubljánai adatunk 1582. április 3-ról való, amikor is a krajnai tartományi rendi gyűlés az „elvonuló nyomdásznak” 50 forintot szavaz meg, és utasítja egyúttal a várost, hogy polgára érdekében maga is tegyen valamit.³⁸ Ebben implicite benne van, hogy aligha Manlius makacssága miatt volt szükség az ismételt felszólításokra. Sokkal inkább itt is, mint a nyomda alapítása idején is, források által meg nem örökített közvetítési kísérleteket kell föltételezni. A tartományi gyűlés jegyzőkönyve nyugtázza továbbá, hogy Manlius a nyomtatási munkákhoz fölvelt 100 forintnyi költséghozzájárulás fedezetéül könyvkereskedését hagyja hátra.³⁹ A nála bizományban levő könyvekről kérnek tőle még tájékoztatást. A félbermaradt ügyeket nyilván Leonard Maraula (Mravlja), az urachi nyomdában tanult tipográfus viszi tovább, aki tübingai egyetemi tanulmányai után tért vissza szülővárosába és már előbb is dolgozott Manlius nyomdájában. Még azt tudjuk Marauláról, hogy 1583-ban ő is részt vesz Vittenbergában a *Dalmatin-biblia* kiadási munkálataiban.⁴⁰ Manliusnak a rendek még ajánlólevelet is adnak a krajnaiak ügyeit pártoló Kristóf württembergi herceghez. A ljubljánai helyzetre pedig jellemző, hogy az 1582. augusztus 1-től a helybeli

32. A szöveget közli Dimitz, August: *Beiträge zur Reformationsgeschichte in Krain. I.* (*Jahrbuch der Gesellschaft für die Geschichte des Protestantismus in Österreich.* 4. 1883.) 52—54. p.

33. Kivonatosan közli a vonatkozó leiratot Radics: *Geschichte...* 79—80. p.

34. Slodnjak: *Dalmatin...* 21. p.

35. Badalič: Nr. 180. és Berčič, Branko: *Das slowenische Wort in den Drucken des 16. Jahrhunderts.* (*Geschichte, Kultur und Geisteswelt der Slowenen. I.*) München, 1968. Nr. 42.

36. Slodnjak: *Dalmatin...* 26. p.

37. Badalič: i. m. Nr. 180-hoz fűzött magyarázat.

38. Radics: *Geschichte...* 80. p.

39. Lásd 38. jegyzet!

40. Radics: *Geschichte...* 76. p.

nemesség iskolájának vezetője, Nikodemus Frischlin⁴¹ Manlius távozása után azonnal beadvánnyal fordul a rendekhez egy új nyomda felállítására ügyében. A kérést több ljubljana-i könyvkereskedő is megismétli, indoklásukban a szigorúan elrendelt új Gergely-naptár beszerzésének lehetetlenségére hivatkozva.⁴² Ezek a kérések eredménytelenek maradtak, újabb ljubljana-i nyomdára még egy évszázadot kell várni. Beigazolódott Trubar véleménye, aki — ugyan még az Ungnad-féle urachi nyomda működése idején, 1561 körül — céltalannak látta protestáns nyomda felállítását Ljubljanában, elsősorban a kezdődő protestánsellenesség miatt.⁴³

Összegezve Manlius ljubljana-i tevékenységét, ránkmaradt 18 nyomtatványa mellett még további 9 elveszett kiadványáról emlékeznek meg különböző források a török harcokról tudósító röplapokon kívül. Utóbbiakkal a dolgozat végén még külön is kell foglalkoznunk.

Még két Manliusszal kapcsolatos adalékot találunk Friedrich Ahnnál. Az egyik Manliusnak bizonyos Jakab nevű segédje vízbefulásáról és temetéséről tudósít 1578-ból;⁴⁴ a szöveg azonban nem ad támpontot a nyomdában dolgozók létszámáról. A másik adat Manliusnak Jakab nevű kisleánya haláláról és temetéséről szól 1581. február 12-i kelettel.⁴⁵ Az utóbbi híradás közvetve azt is tartalmazza, hogy az ekkor már kiutasított, de még Ljubljanában tartózkodó Manlius családos ember volt. Manlius személyére vonatkozó magyarországi adataink még szűkszavúbbak, mint a ljubljana-iak. Németújvárra (Güssing, Ausztria) kerüléséről tulajdonképpen csak ott megjelent nyomtatványaiából értesülünk. Csak azt tudjuk, hogy 1582. április 3. után hagyja el Ljubljanát, és ugyanebből az évből kelt két nyomtatvány impresszumadata jelöli meg Németújvárt, mint megjelenési helyet (19 és 20), továbbá ismeretes még egy ez évben készült egyleveles nyomtatvány töredéke (21). (Hombergernek Batthyány Boldizsárhoz szóló és Grácban 1582. május 14-i kelettel írott ajánlással megjelenő *Viola martia* című művéről később még szó lesz a Manliusnak tulajdonított sajtótermékek között (X6).) A württembergi herceghez szóló ajánlólevél felkínálta lehetőséget aligha próbálhatta felhasználni a rendelkezésre álló idő alatt; ott már amúgy is az 1568-ban meghalt Kristóf herceg gyengekezű fia Lajos uralkodik; az urachi nyomda sem működik már, és nyomdakészletének sorsa is bizonytalan. Viszont igen valószínűnek látszik az a többek által képviselt föltételezés, hogy Ljubljanából Grácnak véve útját, ott fölkereste Jeremias Homberger szuperintendensi funkciókat is ellátó gráci vezető lelkészt.⁴⁶ Ismerhették egymást még Ljubljanából, de Hombergernek legalábbis tudnia kellett Manlius 1581. október 13-ról kelt első kiutasításáról, mivel Homberger vezette Ljubljanában a Dalmatin-féle bibliafordítás revíziós konferen-

41. Radics: *Geschichte*... 80. p. és 25. jegyzet.

42. Radics: *Geschichte*... 80. p. és 26–27. jegyzet.

43. Slodnjak: *Geschichte*... 56. p. és Ahn: *Buchdrucker*... 2. p.

44. Ahn: *Deutsche*... 4. p.

45. Ahn: *Deutsche*... 5. p.

46. 1529–1593. A fentiekén túl még az alapítványi iskola tanára. 1580 és 1590 közt lutheránus meggyőződése miatt kiutasítják Grácból.

ciáját 1581. augusztus 24. és október 22. között.⁴⁷ Valószínűnek kell tartanunk, hogy a további fejleményekről is értesült.

Homberger és Manlius gráci találkozását mind ez ideig nem bizonyítják forrásértékű adatok. Viszont ismeretesek Homberger magyarországi kapcsolatai, melyek még műveinek ajánlásaiban is kifejezésre jutnak: a már említett *Viola mariát* Batthyány Boldizsárnak ajánlja, a *Granum frumentit* (23) Johannes Ruber (Rüber) Sáros vármegye főispánjának és felsőmagyarországi főkapitánynak, a *Flosculus Edent* (31) Sopron magisztrátusának. Tudomásunk van arról is, hogy Homberger Sopron város részére több lelkészjelöltet avat,⁴⁸ de még a bártfai lelkészi állásra is ő ordinálja Grácban Scultéti Szeverint 1591-ben.⁴⁹ Payr további mozzanatokat is említ Hombergernek a Batthyányiakhoz fűződő kapcsolatáról.⁵⁰ Hombergernek a nyugat-dunántúli lutheránusokkal való együttműködése révén mindenképpen ismernie kellett Beythe Istvánt is, úgyis mint soproni lelkészt, úgyis mint Batthyány Boldizsár udvari papját. A továbbiak miatt is figyelmet érdemelnek a dél-dunántúli származású Beythe (Böythe) István⁵¹ működési területei. Payr nyomán tudjuk, hogy 1556-tól Hédervárott tanító, 1559-ben pedig Szakolcáról kerül Alsólendvára, a Bánffyak birtokára ugyancsak tanítónak, ahol rövid sárvári megszakítás után 1565-től lelkész. 1574-ben a soproniak hívják meg magyar lelkészüknek. 1576-tól pedig haláláig a Batthyányak udvari papja.

A fentebb leírtak alapján hihetőnek látszik, hogy a publikáló Hombergernek már a gráci nyomdalehetőség korlátozása miatt⁵² is, meg a szintén író Beythének is érdeke egy közeli nyomda létesítése, még hozzá olyan hatalmas protestáns főúr védnöksége alatt, mint Batthyány Boldizsár. Ugyanis az ellenreformáció ezekben az évtizedekben már cenzúra-rendletekkel is igyekszik gátat vetni a reformációnak. Erre hivatkozva tiltja ki Miksa király rendelete Hoffhalter Rudolfot Bánffy Miklós birtokáról Alsólendváról 1574-ben. Hoffhalter ekkor tovább költözik Drávavásárhelyre (Nedelice) Bánffy jóbarátja Zrínyi György oltalma alá, ahol még több könyvet nyomtat.⁵³ Azonban innét is hamarosan menekülni kényszerül és Debrecenbe megy. 1579-től van érvényben Rudolf rendelete, mely az uralkodói engedély nélkül működő nyomdák bezárását és felszerelésük elkobzását írja elő. Nyomda létesítése, könyv nyomtatása csak előzetes engedéllyel lehetséges. A rendelet azonban Magyarországon gyakorlatilag hatástalan marad.

Ilyen körülmények között protestáns nyomda működéséhez ideális hely Batthyány Boldizsár (1543–1590) udvara. Batthyány hatalmas latifundi-

47. Elze, Theodor: *Die slovenischen protestantischen Bibelbücher des XVI. Jahrhunderts.* (Jahrbuch der Gesellschaft für die Geschichte des Protestantismus in Österreich.) 16. 1895. 166. p.

48. Payr: *Dunántúli...* 11. p.

49. Payr: *Dunántúli...* 730. p.

50. Payr: *Dunántúli...* 191–192. p., 730. p.

51. Payr Sándor: *A soproni evangélikus egyházközség története. I.* Sopron, 1917. 128–129. p. — továbbiakban: Payr: Sopron...

52. Schreiner: 228. p.

53. Fitz József: *A magyar nyomdászat, könyvkiadás és könyvkereskedelem története, II.* Bp., 1967. 219–222. p.

mok ura, tehetséges és sokoldalúan művelt, zenekedvelő főúr, aki nemcsak a bécsi császári, de a francia királyi udvarban is apródkodott. Az otthonról és Bécsből is lutheránus hatásokkal induló ifjú Batthyány Párisban találkozott először a kálvinizmussal.⁵⁴ Könyvtára jórészt nem kolostorszekularizáló és azok könyveit erőszakosan begyűjtő apjától, Kristóftól örökölte, hanem tudós barátai tanácsát meghallgatva, de saját szempontjai szerint döntve szerezte be.⁵⁵ — Batthyány Boldizsár oltalma alatt folytatja botanikai kutatásait például a Bécsben hite miatt persona non gratává lett németalföldi Charles de l'Écluse (latinosan Carolus Clusius) 1579 és 1587 között, egyebek mellett összeírva az itt megismert növények népszerű nevét is, amiben a tudós prédikátor Beythe is segítségére volt. A mű (24) 1583-ban napvilágot is lát Manlius sajtójából.

A fentiek rávilágítanak ugyan Manlius Németújvárra kerülésének lehetséges összefüggéseire, de közvetlen adatokat nem nyújtanak. Magyar Arnold — sajnos, forrás megjelölése nélkül — azt írja, hogy Manlius Beythe ajánlására került Batthyányhoz.⁵⁶ — Sennowitz Adolf tudni véli — ugyancsak forrás megjelölése nélkül —, hogy Manlius Marburgon (ma Maribor, Jugoszlávia) és Radkersburgon keresztül jutott el Németújvárra.⁵⁷ Utóbbi állomás valószínűtlenítene Grác érintését, amit Sennowitz azonban nem mond ki. Maribor viszont mindenképpen útjába esett a Ljubljanából indulóknak, akár Nyugat-Magyarországra, akár Grácba, akár — az Alpokat természetesen megkerülve — a borostyánutat követve Bécsig, onnét pedig a Duna mentén igyekezett Württemberg felé. Manliusnak egyetlen Radkersburggal klimutatható kapcsolata, hogy 1585-ben kinyomtat egy a szerző által Radkersburg tanácsának ajánlott latin húsvéti vallásos verset; a kis mű szerzője Nicolaus Personaeus Pomeranus (35). Fenti állításánál érdekesebb Sennowitz azon föltevése, hogy Manlius miért választotta a württembergi harceghez szóló ajánlólevél birtokában mégis Magyarországot, amely országban, ha távolabbi részein is, akkor már öt nyomda működött. Sennowitz a szlovén nyelvterület közelségén túl döntőnek tekinti Manlius betűkészletének összetételét. „Laibachban többnyire antiquával nyomatta a szlovén könyveket s a latinok is szaporábbak lévén a németnél, fraktúr-betű-készlete sokkal kisebb lehetett, mint az antiquaféléké, s az utóbbiakat nálunk legott használatba vehette; holott ha Németországba teszi át nyomdáját, a nagyobb concurrentia is aggaszthatta, de kevés fraktúrája mindjárt kezdetben tetemes új beruházást tett volna azokban szükséges-sé...”⁵⁸ Sennowitznak a betűkészlet összetételére vonatkozó megjegyzése helytálló. Manlius a ljubljana-i időszakban a kiemelő antikva típus (1A)⁵⁹ mellett két szövegtípust is használ (3A, 4A), míg fraktúrból három kiemelő típus (11F, 12F, 13F) mellett csak egy szövegtípussal (15F) rendelkezik.

54. Dr. Schulek Tibor szíves személyes közlése.

55. Barlay Ö. Szabolcs: *400 éves francia levelek és könyvszámlák. Batthyány Boldizsár és Jean Aubry barátsága. MKSZ 1977.* 157. p. és uő.: *Elias Corvinus és magyarországi barátai. MKSZ 1977.* 351. p.

56. Magyar, Arnold: *Güssing.* Graz, 1976. 122. p.

57. Sennowitz: i. m. 24 p.

58. Sennowitz: i. m. 25. p.

59. Lásd 9. jegyzet!

Második fraktúr szövegtípust (14F) csak 1587-től találunk nyomtatványaikban. A szlovén, horvát, latin és magyar szövegekben használható két kurzív (7K, 8K) szövegtípusa is már kezdetől megvan. A szlovén nyelvterület közelsége is tény; nemcsak a krajnai és stíriai szlovénekre kell itt gondolni, hanem a Vas vármegye nyugati részén és a Muraközben élőkre is.

Manlius Ljubljánából Magyarországra kerüléséhez érdekes analógiául kínálkozik a következő adalék: A württembergi herceg szolgálatából a ljubljánai nemesi iskola vezetőjévé hívták meg Nikodemus Frischlint 1582-ben. Amikor 1584-ben megválni kíván hivatalától, Grácba és Magyarországra utazik új állást keresni — egyébként eredménytelenül.⁶⁰ Nyilván álláskeresése határozza meg Frischlint abban, hogy oktatási módszertanát Batthyány Boldizsár fiának Ferencnek ajánlja (30). A mű végén levő versekből viszont több a már említett krajnai Kisl család különböző tagjaihoz szól. Batthyány Boldizsár remélhető oltalma Magyarországon és a kérdés Sennovitz-féle gyakorlati oldalról történő megközelítése nincs kizáró ellentétben egymással. A Hombergertől Frischlinig terjedő adalékok összekapcsolása tényszerűségükből kínálkozik. Az így nyert összképet egyetlen konkrét adattal egészíthetjük ki.

Magyari István sárvári prédikátor *Az országokban való sok romlásoknak okairól* (69) c. könyvében levő sok sajtóhibára panaszkodva megemlíti, hogy „a könyvnyomtató magyarul sem tud”.⁶¹ Ha Magyari 1602-ben ezt volt kénytelen leírni, sokkal inkább érvényes kellett, hogy legyen ez 1582-ben. — Magyari megállapításához hozzáfűzhetjük, hogy Manlius összes (81 darab) ránk maradt nyomtatványainak felét az 1582-től nyomtatott 40 darab magyar nyelvű teszi ki. — Fitz József szerint Hoffhalter Rudolf sem igen tudhatott horvátul, amikor Drávavásárhelyt (Nedelišče, ma Jugoszlávia) horvát nyelvű műveket nyomtat.⁶² Ha Manliusnál a magyar nyelv ismeretének hiánya okozott is nehézségeket, a korrektúránál többletmunkát, magyar uraival latinul és németül, a városi polgárokkal németül szót érthetett. Latin tudására nincs közvetlen bizonyíték, de a nyomdászok képzettségének, valamint a korabeli oktatási rendszernek ismeretében a szakmához szükséges általános műveltség alapján joggal föltételezhető, hogy ismerte a latin nyelvet. Manlius ljubljánai segítségéről, Leonard Marauláról is tudjuk, hogy a tübingai egyetem diákja volt már tanult tipográfus korában.

Manlius működésének 1582-ben indult mintegy három és fél éves német-újvári szakaszából 17 nyomtatvány maradt ránk, amelyek közül 9 egyházi jellegű. Ebből az 5 magyar nyelvűt Batthyány papja, Beythe István írta (19, 20, 27, 28, 29). A már említett latin nyelvű lelkészavatási nyomtatványtöredék (21) talán inkább Homberger megbízásából készült, akinek két ugyancsak már említett latin nyelvű művét is ekkor adja ki (23, 31). Az első biblíamagyarázat, a másik lelkészi vizsgaanyag. Homberger nyilván

60. Elze, Theodor: *Die Rectoren der Krainischen Landschaftschule in Laibach während des XVI. Jahrhunderts.* (Jahrbuch der Gesellschaft für die Geschichte des Protestantismus in Österreich. 20. 1899.) 147. p.

61. 69 Bb^{4a}.

62. Fitz: i. m. 222. p.

a gráci protestáns nyomda nehézségei miatt dolgoztat Manliusszal, mert a *Christliche Agenda*-ja igyanebben az évben a gráci Hans Schmidt (Johannes Faber) nyomdájában jelenik meg.⁶³ Ebben az időszakban nyomtatja a szerzője által a radkersburgi tanácsnak ajánlott latin húsvéti verset (35). Pedagógiai jellegű az ugyancsak már említett latin Frischlin-szakkönyv (30). Ugyancsak ebbe az időszakba esik az európai tudománytörténeti jelentőségű Clusius-botanika (24).

A hazai orvostörténet első magyar nyelvű nyomtatványa a soproni orvos Frankovics Gergely „*Hasznos és felette szükséges könyv*”-e (34), amelynek töredékei több részletben kerültek elő, utóbb még címlapja is.⁶⁴ Orvosi feladatát teológiai-lelkigondozói szemlélettel látja el, így a mű kegyesség-történetünknek is sajátos darabja. Nyomdatörténeti és művészettörténeti értéke, hogy benne található az első magyar rézkarcok (III. 95–102). A rézkarcok ugyan az 1588-as második kiadásból (42) kerültek reprodukálásra, de mivel hovatarozásukat a könyv margóján betűk jelzik, nemcsak azt tudjuk megállapítani, hogy a negyedik, D jelű, és a kilencedik, I jelű metszet hiányzik, hanem azt is, hogy a metszetek az első kiadást is díszítették. Külön meg kell említeni a B jelű metszet (III. 91) alatt a kép jobb alsó sarkához csatlakozó címerpajzsot, amelyet a mű szövege külön is megemlít: „Francovith Gergely doctor czimere es minden köröztyen embereke”.⁶⁵ A címer zsúfolt és bonyolult szimbolikája nyilvánvalóan a halállal és pokollal harcban álló kereszténynek, de kivált az orvos helyzetére utal. Az allegorikus témájú rézkarcok sorából kiválik a betegszobát ábrázoló H jelű (III. 96). Az elveszett I jelű a szövegkörnyezetből kikövetkeztethetően úrvacsoravételt ábrázolhatott. Az ismeretlen rézmetsző művei tárgyuk ábrázolási módjánál fogva föltehetően ehhez a könyvhöz készültek. A kötetet díszítő többi illusztráció vagy ismerős Manlius más nyomtatványaiból, vagy azokban előforduló sorozatok tagjának tekinthető. Manlius egyéb munkáihoz képest feltűnően sok és sokféle illusztráció zsúfolódik össze ebben a nyomtatványban. Talán itt a szerző igényét kell föltételeznünk. — A négy nagyobb öszövétségi illusztrációból (III. 4, 5, 6, 7) a két teljesen azonos méretűt (III. 4, 5) használta Manlius már Ljubljánában is (10). Ezek közül az utóbbi, a vörös-tengeri átkelést ábrázoló (III. 5), továbbá az aranyborjú (III. 6) és az érekígyó történetét (III. 7) bemutatók Soltészné megállapítása szerint a frankfurti 1569-es Luther-bibliakiadás képei alapján készülhettek.⁶⁶ A két utóbbi is lehetett Manlius birtokában már Ljubljánában, csak nem található *Mózes öt könyve* szlovén nyelvű kiadása (10) sajnos hiányos ottani példányában.

Manlius ezen első németújvári korszakából való két latin nyelvű verses

63. Kelbitsch, Friedrich: *Die Residenzstadt Graz als Heimat des steirischen Buchdruckes*. In: *Joannea* 3. Graz, 1941. 308. p. és Keller, Juliane: *Grazer Frühdrucke 1559–1619*. Graz 1970. (*Arbeiten aus der Steiermärkischen Landesbibliothek am Joanneum*. 12.) Nr. 54.

64. Borsa: *Újabb...* 191–193. p.

65. 42 B2^a.

66. Soltész Zoltánné: *A magyarországi könyvdíszítés a XVI. században*. Bp., 1961. 113. p. — A továbbiakban: Soltészné.

köszöntő nyomtatványt (22, 32) ismerünk, az első a már említett Frischlin műve. Alkalmi nyomtatványai közül érdekesebbek számunkra naptárai. Az 1584-re nyomtatott magyar nyelvű nem maradt ránk,⁶⁷ csak két német nyelvű 1583-ra szóló Schreißkalender (25, 26). Ezek igen érdekesen tükrözik a naptárreform körüli vitákat. Az első az egyház által az egyes vasárnapokra rendelt evangéliumi szakaszokhoz illő 30 × 30 mm-es képecskékkel illusztrált és csak töredékesen fennmaradt ó-naptár. A képek és naptár-rész elrendezésében megegyezik Manlius ljubljana-i időszakából ismert naptárával (12). A másik az előbbinek a képek helyére az új, Gergely-féle naptárt beiktató változata. A két naptárban az ó-naptár-rész szedése megegyezik egymással. A két azonos évi naptárból az illusztrált ó-naptár az új kalendáriumot is tartalmazó naptárnak Manlius által készített kötéséből került elő. Az utóbbit, tehát az ó- és új-naptárt együtt hozó változatot Sopron város polgármesterének, bíráinak és tanácsának ajánlja Manlius 1583. november 20-i kelettel. A két, azonos évre szóló naptár kinyomtatásának háttere pedig a következő: Draskovich győri püspök 1583. szeptember 21-én rendelte el az új-naptár bevezetését egyházmegyéjében, melybe a zömmel evangélikus Sopron is beletartozott. Ugyanis hazánkban ekkor a lutheri reformációt követő gyülekezetek és lelkészek a hitvallási kérdésektől eltekintve jogi és anyagi vonatkozásban elismerték a püspökök hagyományos igényeit. Draskovich rendelkezését utóbb írásban is kifüggeszteti a soproni Szent Mihály templom kapujára. A város dacolt, és ezért sok huzavona és meghurcoltatás után lelkészeinek, majd tanítóinak is távozniuk kellett az 1584. év áprilisában, ill. májusában.⁶⁸ A soproniak kérték ugyan Batthyányi és e többi főúr, ill. a vármegye támogatását, de a kért közbelépés eredménytelen maradt. Az új-naptárt végülis 1584 júniusában a soproniak kénytelenek voltak elfogadni.⁶⁹ A körülmények ismeretében föl kell tételeznünk, hogy bármennyire is bőkezű mecénás lehetett a szabad királyi város, ez esetben az egyesített naptár nekik szóló ajánlása nem a nyomtatási költségekhez való hozzájárulás reményében íródott elsősorban, hanem a nyomdásznak az eseményekre való gyors, talán útmutató reagálásaként. Annak lehetősége is felvetődik, hogy a csak ó-naptárt tartalmazó változat töredék maradt és sohasem készült el egészében.^{69a} — Az 1585. évre szóló magyar nyelvű naptára is, amely csak egyetlen, címlap nélküli töredékben maradt ránk (33), szintén együtt tartalmazza az ó- és új-naptárt.

1586–87-ben Varasdon találjuk Manliust, ahol is kinyomtatja a zágrábi kanonok és helybeli lelkész Antol Vramec kétkötetes posztilláját (36), akinek krónikája még Ljubljánában 1578-ban szintén Manlius nyomtatásában jelent meg (11). A posztillának egy Manlius által bekötött példányát őrzi a Zágrábi Horvát Nemzeti és Egyetemi Könyvtár.⁷⁰ 1587-es impreszummal jelenik meg a Tripartitumot magyarról horvátra fordító Ivan Per-

67. *RMNy* 535.

68. Payr: *Sopron*... 139–161. p.

69. Borsa Gedeon: *Ismeretlen Manlius-naptár (Magyar Könyvszemle, 1955.)* 116. p.

69a Erről bővebben Zsigmondy Árpádné: Adalékok a magyarországi kegyességi gyakorlathoz a reformációt követő időkben. — In: *Tanulmányok a lutheri reformáció történetéből.* Bp., 1984. 72–76. p.

70. Borsa: *Újabb*... 194. p.: Nacionalna i Sveučilišna Biblioteka: RIID—8°—184b.

gossichnak, Varasd város akkori jegyzőjének humanista-hazafias publikációja: *Praefationes et Epistolae dedicatariae Doctissimi Erasmi Roterodami...* (37) címmel, benne Erasmusnak V. Károly császárhoz, öccséhez Ferdinánd királyhoz, V. Ferenc francia és VIII. Henrik angol királyhoz intézett ajánlásai, függeléként Szent István király intelmei fiához Imréhez Szlavónia hercegéhez, valamint a Hunyadiak korában élt Báthori István erdélyi vajdának seregéhez intézett a török elleni harcra buzdító beszéde. — Manlius kötésében maradt ránk⁷¹ egy példánya az általa Varasdon nyomtatott *De Agno Paschali* című misztikus írásmagyarázati műnek, melyet szerzője, a varasdi rektor, Blaž Skryniarich ajánl Vramecnek (38). Végül egy kajhorvát nyelvű egylevelés nyomtatványtöredék került elő Manlius ekkori működése termékeként (39); ez a gyónó imádságot és pestis elleni könyörgést tartalmazó töredék más töredékekkel együtt az előző mű kötéséből került kiáztatásra.⁷²

Fentiek alapján tehát Manlius varasdi tartózkodása idején helyi szerzők műveit nyomtatta ki és be is kötötte azokat, vagy legalábbis kötött be belőlük; esetleg más könyveket is köthetett. Hogy eladási céllal is vitt volna oda magával könyveket, arról nincsenek adataink. Tudjuk ugyanis, hogy Hoffhalter Rudolfnak a közeli Drávavásárhelyről való kitiltásakor legalábbis az általa nyomott művek nagy részét elégették, Pergossich horvát *Tripartitum*-fordítása is alig került el ezt a sorsot, ahogy maga írja *Praefationes...* c. műve (37) előszavában⁷³. — Manlius varasdi működése természetesen megint olyan mozzanata életpályájának, amely élénken foglalkoztatta a különböző szerzőket. Többek közt Semmelweis és Magyar Arnold szerint⁷⁴ Zrínyi György hívja meg Manliust Varasdra. Gulyás szerint⁷⁵ magyarországi munka híján fogadja el a nyomdász Vramec meghívását. Sennowitz pedig óvatos és egyformán lehetségesnek tartja Zrínyi György vagy „a varasdi protestáns közönség” meghívásának⁷⁶ elfogadását. Payr szerint pedig Erdődy Péter bán fia Tamás hívta meg⁷⁷. Perdöntő erejű forrásadat mindezideig nincs birtokunkban. A helybéli szerzőknek publikálási lehetőségére igényük, a könyvekre pedig — nem utolsósorban a mintegy 16 év előtti elkobzások és égetések miatt — szükség volt. Nyomda azonban, különösen a Hoffhalter Rudolf-féle előzmények után Erdődy bán tudta nélkül nem működhetett. — Az 1584 óta horvát bán Erdődy Tamás felesége egyébként az urachi nyomdát létesítő Hans Ungnad leánya Anna. — Az ugyancsak meghívóként emlegetett Zrínyi György pedig, akinek itt is nagy kiter-

71. Borsa Gedeon: *Nyomtatványok Manlius kötetlábláiban. OSZK Évkönyv, 1972.* 175. p.: ELTE Könyvtár RMK. II. 23 jelzeten. — Továbbiakban: Borsa: *Nyomtatványok...*

72. Borsa: *Nyomtatványok...* 175—178. p.

73. Gulyás Pál: *A könyvnyomtatás Magyarországon a XV. és XVI. században.* Bp., 1931. 216. p. — továbbiakban: Gulyás: *A könyvnyomtatás...*

74. Semmelweis, Karl: *Der Buchdruck auf dem Gebiete des Burgenlandes bis zum Beginn des 19. Jahrhunderts (1582—1823).* Eisenstadt, 1972. 11. p. és Magyar: i. m. 122. p.

75. Gulyás: *A könyvnyomtatás...* 215. p.

76. Sennowitz Adolf: *Manlius János. Adalékok...* Bp., 1902. 35. p., 47. p. hivatk. Kostrencic-re.

77. Payr: *Dunántúli...* 575. p.

jedésű birtokai voltak, Manlius keresztúri patrónusának, Batthyány Boldizsárnak sógora, Battnyányné Zrínyi Dorottya és Zrínyi György ugyanis édestestvérek (a szigetvári hős gyermekei). — Ha mindehhez figyelembe vesszük, hogy ebben az időben Varasd Károlyváros (Karlovac) mellett a horvát reformáció legfontosabb központja,⁷⁸ bizvást föltételezhetjük a reformációt támogató főurak együttműködését egymással és a város vezetőivel a nyomda ügyében, akármelyikük közvetítette is a meghívást Manliusnak.

A fentiek nemcsak Manlius varasdi „kitéróje” szempontjából érdekesek. Nemcsak azért érdemelnek figyelmet, mert Manlius Magyarországra visszatérve továbbra is Zrínyi György alá tartozó területen Monyorókeréken nyomtat még évekig. Varasd még a nyomdakészlet szempontjából is lényeges állomás. Ugyanis Varasdon kerül Manlius meglehetősen elhasznált kisebbik antikva szövegtípusa (4A) helyére egy ugyanakkora húsz-sor-méretet felmutató, de tizedmilliméterekkel kisebb betűjű új antikvatípus (5A). Föltehetően varasdi beszerzésű egy új fraktúr (14F) típus is, amely húsz-sor-méretében pontosan illik Manlius kezdetől használt 3A nagyobbik antikva szövegtípusához. Ezzel az új fraktúrral ugyan csak Manlius következő állomáshelyén, Monyorókeréken találkozunk, de varasdi időszakából nem is ismeretes német nyelvű nyomtatvány. Ezek mellé a megállapítások mellé kívánkozik a varasdi Pergossich-mű (37) Manliusnál szokatlan, furcsa nyelvtani szerkezetű impresszuma: „Opera et impensis Joannis Per/gossich Typis renouatae. /Varasdini Ioannes/Manlius excudebat, Anno/ 1587.” Értelmezése problematikus, többféle jelentést is olvashatunk ki belőle aszerint, hogy hol tételezünk föl benne sajtóhibát. A renovatio vonatkozhatik a kiadás utánnomás-jellegére, de esetleg utalhat a nyomdakészlet felújítására is. Utóbbi esetben viszont felmerül az a kérdés, hogy a már szintén az új (5A) antikvával szedett Vramec-posztilla impresszumában miért nem találunk erre utalást. Ha csak nem akarjuk azt föltételezni, hogy Pergossich nemcsak saját műve kiadását finanszírozta, hanem a nyomda felújításának terheit is viselte. — Mindez természetesen csak kísérlet a hibás latin impresszum megértelmzésére.

A varasdi nyomtatványok közül egy másik, éspedig Vramec posztillája is vet föl kérdéseket. Ennek második kötetében találjuk Máté és Lukács evangélista képet (III. 25, 26). Mindkettővel csak Manliusnak ebben a nyomtatványában találkozunk. Velük azonos méretű és stílusú János evangélista képet találunk a Hoffhalter Rudolf által 1574-ben Alsólendván kiadott Kultsár-posztillában⁷⁹, ahol is a *Jelenések könyvéből* ismert „napba öltözött asszonyra” föltekintő János evangélista-ábrázolás utalást tartalmaz arra, hogy őt tartja az egyházi hagyomány a *Jelenések könyve* (Apokalypsis) szerzőjének is. A három, föltehetően azonos sorozatba tartozó képből semmiképp nem szabad messzemenő következtetéseket levonni. Csakhogy már Soltészné megállapította, hogy két Váradon 1565-ben, ill. Alsólendván 1573-ban a Kultsár-posztillában szereplő illusztráció Manliusnál is előke-

78. Zoványi Jenő: *A magyarországi protestantizmus 1565-től 1600-ig*. Bp., 1977. 318. p.

79. RMNY 334 és Soltészné: i. m. 88. p. és XXXIX. 2.

rül.⁸⁰ A Jézus megkeresztelését ábrázoló (III. 13) 1582-ben szerepel Manliusnál, míg a megkísértést ábrázoló (III. 14) csak 1588-ban, tehát varasdi útja után tűnik föl. Soltészné bécsi eredetűeknek tartja az illusztrációkat. Hoffhalter Rudolf Drávavásárhelyen használt nyomdakészletének Manlius varasdi nyomtatványaival való hasonlóságára ismételtelen fölfigyeltek a szerzők.⁸¹ A bécsi forrásokra pedig, ha hitetlenkedve is, Sennowitz hívja föl a figyelmet, Manlius ljubljanaí működéséről szólva. „Hogy honnan merítette mégis Faragó, nyomdász szakíró azon, a ‚Grafikai Szemle‘ 1897. foly. 90-ik lapján közölt adatát, hogy ti. ‚Hoffhalter Rafael bécsi nyomdász és betűöntő 1552 óta (talán 1562 óta!) szállít titokban betűanyagot a laibachi protestánsoknak?‘, ezt csak Faragó szaktársunk mondhatja meg.”⁸² Sennowitz a továbbiakban az Ungnad-féle nyomdáról ír. Faragó nyomdász szakíró ugyan sem az 1552-ik, sem az 1562-ik évszámot nem említi az idézett helyen, de Anton Mayerre hivatkozva írja Hoffhalter Rafaelról: „... mikor kitudódik, hogy titokban ellátja a krajnai protestánsokat betűanyaggal és hogy a magyarhoni reformátorokkal, nevezetesen Debreczennel is összeköttetésben áll, kénytelen 1563-ban otthagyni Bécset s Debreczenbe menekülni...” — Faragó egyéb forrásait ismerni valóban érdekes lenne, mert a Faragó által említett Mayer-mű — amelyre lapszám megjelölése nélkül hivatkozik — a vonatkozó helyen csak arról tud, hogy Hoffhalter a protestánsokkal egyetértve leveleket közvetít, megnevezve pedig nincs sem Krajna, sem Debrecen. Föl kell tételeznünk, hogy Mayer latin forrásokra visszamenő publikációjában figyelmen kívül hagyja a „litterae” szó kettős jelentését. Az ugyanis többesben jelent betűket is, de levelet, illetve leveleket is. Továbbá föl kell tételeznünk, hogy Faragó Mayer említett művén túl más forrásokkal is rendelkezett, hiszen már az évszámot sem vehette Mayertől. Faragó egyéb forrásai már csak azért is érdekesek lennének, mert nemcsak a Hoffhalter-képanyag egy részét látjuk viszont Manliusnál, hanem a betűkészletek is sajátos egyezéseket mutatnak.⁸³ A Hoffhalter nyomda ószövet-ségi jeleneteket ábrázoló fametszetes iniciálásorozatot 1558 és 1573 között használja, tehát bécsi korszakától Drávavásárhelyig bezárólag. Ugyanezen sorozat (a) egyes darabjai pedig már Manlius ljubljanaí munkáiban regisztrálhatók, további magyarországi Varasd előtti és utáni nyomtatványai-ból pedig együttesen összeáll Hoffhalterék csaknem teljes sorozata. Nekik ugyanis van E, M és Q iniciálójuk is.

Még figyelemreméltóbbak az egybeesések a betűkészletekben, nevezetesen a Manlius-féle 1A, 3A, 7K, 8K és 15F típusoknál. Van olyan köztük, amelyet Bánfi Szilvia a Hoffhalterek egész magyar időszakában regisztrált (Debrecen—Várad—Gyulafehérvár—Alsólendva—Drávavásárhely—Debrecen), és pedig az 1A, 3A és 7K. Közülük bécsi előzménye nincs 3A-nak. A 7K Hoffhalter-féle változatában kapitálchenek is találhatók. Manlius 8K-ját összevetve a Hoffhalter-féle megfelelővel a B, D, R betűk térnek el.

80. Soltészné: i. m. 114—115. p. és XXXIX. 11., 12.

81. Sennowitz: i. m. 59—60. p. és Fitz: i. m. 263. p.

82. Sennowitz: i. m. 18—19. p.

83. Bánfi Szilvia volt szíves Hoffhalter nyomdakészlet-összeállítását rendelkezésemre bocsátani, amiért ezúton is köszönetet mondok.

Manlius 17F jelű, működése kezdetétől használt betűtípusával pedig Hoffhalter Rafael 1559 és 1562 közötti bécsi nyomtatványai mutatnak egyezést (Magyarországon készült német nyelvű munkájáról pedig sem neki, sem fiának nem tudunk). Eltérés azonban itt is akad: a K, M, k betűk nem azonosak; D-je pedig leggyakrabban 180°-al elfordított S ugyanebből a betűtípusból, néha azonban a 13F „D”-jét veszi kölcsön. Bár az éppen csak változt körülmények mindenképpen további kutatást igényelnek, a Hoffhalter-nyomdakészlettel való érintkezések alapján így is fölismerhetünk egy közös bécsi forrást, továbbá egy Drávavásárhely—Ljubljana kapcsolatot, s végül nem zárható ki egy Drávavásárhely—Varasd összefüggés sem. Ettől függetlenül hagy még nyitott kérdéseket Manliusnak a Varasdon jelentkező 5A és a föltehetően ugyancsak itt beszerzett 14F betűtípusa.

Manlius Varasd után továbbra is Zrínyi Györgyhez tartozó területen, Monyorókeréken (ma Eberau, Ausztria) nyomtat. Többek között Zrínyi György titkára, Erhard Pöckhl haditudósítását is kiadja Sasvár basa sikeresen induló, de a keresztyének győzelmével végződő hadjáratáról (41). A török harcokkal kapcsolatos Nádasdy Ferenc, a vitéz „fekete bég” haditudósítójának, Nikolaus Gabelmannak (43), valamint Tinódinak csak irodalmi adatokból ismert históriás éneke Buda veszéséről.⁸⁴ — Monyorókeréken adta ki Manlius másodízben Frankovics Gergely könyvét (42). Az első kiadás (34) említésénél már utalás történt a műben Manlius egyéb munkáihoz képest feltűnően sok illusztrációra. A töredékes első kiadásból regisztrált 4 ószövegségi kép (Ill. 4, 5, 6, 7) ebben a kiadásban is megvan. A második kiadásból került regisztrálásra a tanító Jézus képe (Ill. 8). Nyomdatörténetileg érdekesebb az ó- és újszövegségi illusztrációsorból (Ill. 9–24) itt alkalmazásra került 9 darab (Ill. 10, 14, 15, 16, 19, 20, 21, 22, 24), amelyből az Ill. 14, mint említettük, a Hoffhalter-féle nyomdakészletből kerülhetett Manliushoz. Manlius incialéméretű, 30×30 milliméteres, a vasárnapi perikopákhoz illő 51 képecskéből álló sorozatából is találunk a műben 7 darabot (Ill. 36, 44, 49, 55, 61, 71, 77), gyakran más illusztrációval egy lapon. Ezek mellett, a betegszobát ábrázoló rézmetszet kivételével, vallásos témájú képek mellett három bolygómegszemélyesítést (Ill. 78, 80, 81) is találunk, amelyekkel csak ebben a műben találkozunk. Az asztrológiai sor két másik tagja (Ill. 79, 82) a ljubljana naptár (12) prognosztikonjának címlapját díszíti. Azonos méretű és stílusú, de Manliusnál hiányzó Mercurius található Hoffhalter Rafael 1561-ben Bécsben nyomtatott Almanachjában⁸⁵, Saturnusa azonban nem illik a sorozatba⁸⁶. Alighanem közös bécsi forrásra utalnak ezek a planétaképek is.

A nyolc ránkmaradt monyorókeréki nyomtatványból 4 teológiai tárgyú: Creutzer műve teológiai vitakérdésekről szól (40), ránkmaradt egy perikopáskönyv (44), egy kotta nélküli énekeskönyv, amely az egyetlen harántformátumú mű Manlius nyomtatványai közt (46). Csak irodalmi forrásokból ismert a szlovén (vend) nyelvű szertartáskönyv, az *Agenda*

84. RMNY 696.

85. *Almanach Hieronymi Lauterbachius... auff das Jahr 1562* Wien [1561], Rafael Hofhalter. *Practica* A^{1a} — Österreichische Nationalbibliothek Cod. 8276 (1).

86. Lásd 85. jegyzet! *Prognosticon* A^{1a}.

*Vandalica*⁸⁷, és Dragonus Gáspár ekkor Vas megyei prédikátor latin nyelvű tanítása⁸⁸.

Az ebben az időszakban nyomtatott, az úrvacsoráról szóló tanítás (45) hibajegyzéke nem a Manliusnál szokásos módon a mű utolsó leveleire van nyomtatva, hanem az egyetlen ránkmaradt példányban a címlap után került beragasztásra. A Manliusnál szokatlan másodlagos elhelyezésű hibajegyzék betűtípusai — úgy az antikva, mint a fraktúr — Manlius egyéb nyomtatványában nem fordulnak elő. A benne felsorolt 27 hibából 16 helyen valóban azt a szedést találjuk, amit a hibajegyzék kifogásol. A példányon kézírással gondosan elvégzett javítások miatt két helyen nem lehet az eredeti szedést megállapítani. A többi helyen a hibajegyzék szerint kifogásolt szedés nem azonos a könyvben találhatóval. Van olyan hely, pl. E^{5a} 3. sorában, ahol a könyv szedésében már a hibajegyzék által helyesként javasolt szöveget találjuk. A közreadó Joannes Hartlieb az előszó A^{2b} lapján írja is, hogy a meg nem nevezett kiváló teológus ezen könyvecskéjéhez saját szerény tehetségével maga is hozzájárult, feltehetően az előszó címén közzétett tanulmányával. A keresztyén olvasóhoz intézett előljáró beszédben pedig azt találjuk a B^{7a} oldalon, hogy új kiadásról van szó, tehát a szóban forgó Manlius-nyomtatvány legalábbis második kiadás. — Feltűnő, hogy Manlius Monyorókeréken ismételtén már általa vagy mások által kinyomtatott műveket ad ki újra. Végső soron a már említett perikopás könyv (44) is ebbe a csoportba sorolható. 1591—92-es megjelenésűek Manlius nem egyházi jellegű utánnyomásai, amelyek jórészt kolozsvári kiadványokról készültek, de találunk köztük két debreceni eredetűt is. Ránk maradt ezekből a vásáron árusított közkedvelt ponyvákban három (47, 48, 50) — jellegükből következik viszont, hogy több mint a felük elveszett.⁸⁹ Időközben még 1592-ben átmegey Lövvőre (Német/Lövvőre ma Deutsch-Schützen, Ausztria), utánnyomásainak egy része már ott készül. Az RMNy megjelenése óta került el egy itt, Siczen 1593-ra készült naptára (49). Ugyancsak 1592-ben és feltehetően már Siczen nyomtatja ki a Beythe ajánlását is tartalmazó református Pathai István művét (51), melyet hamarosan újra kiad (53). Az egy elveszett — Balassi nevéhez fűződő⁹⁰ — és a négy ránkmaradt siczi nyomtatvány (52, 53, 54, 55) mindegyike utánnyomás. Érdemes talán utalni arra, hogy az imádságos könyvnel (54) Manlius ljubljanai szlovén kiadványának (13) új magyar fordításával van dolgunk, amelyet latinból fordított Szalaszegi György muraszombati lelkész a híreből ismert régibb magyar fordítás elérhetetlen volta miatt.⁹¹

Az ebben az időszakban kinyomtatott feltűnően nagyszámú, szinte kizárólagosan csak utánnyomások közreadása láttán joggal fölvetődik a kérdés, hogy mi készíthette erre az eddig elsősorban a patrónusai köreihez tartozó szerzők műveit kibocsátó Manliust. Eddigi nyomtatványai között — a varasdiakat leszámítva — az ismert öt Beythe-mű (19, 20, 27, 28, 29),

87. *RMNy* 597A.

88. *RMNy* 667.

89. *RMNy* 694., 695., 696., 700., 702., 703.

90. *RMNy* 728.

91. *RMNy* 732. magyarázata.

és a Beythe által összeállított haránt alakú énekeskönyv (46) teszi ki, ha nem is a darabszám, de az összterjedelem nagyobb részét. A Batthyány Boldizsárné Zrínyi Dorottya és Zrínyi György közötti már említett testvéri kapcsolat ismeretében a patrónuscseré sem látszik indokolni ezt az utánnyomás-sorozatot. Sokkal inkább a következőkre kell gondolnunk. Ismeretes, hogy Magyarországon a lutheri reformáció elterjedése nyomán és követői közt ekkortájt jelenik meg előbb rejtett, majd egyre nyitabb formában a kálvinizmus. A két irányzat követői közt kenyértörésre Batthyány Boldizsár 1590. február 11-i halála után Nádasdy elnöklete alatt 1591. június másodikán és harmadikán Csepregen tartott kollokviumon került sor. Itt Manlius régi patrónusának, Batthyáynak lelkészét, Beythe István szuperintendenst súlyosan elmarasztalják. A csepregi kollokviumot kiváltó és követő teológiai és személyi viták hevéét kell okolnunk azért, hogy Manlius új nyomtatnivaló híján ráért, sőt rákényszerült az említett kiadásokra. Ezt a föltevést látszik igazolni Manliusnak egy Monyorókerékről a pozsonyi tanácsnak írott keltezetlen levele. Új formátumú naptárát küldi el a levéllel bemutatkozásul. Tudja, hogy a tanács kész egyházat, iskolát és egyéb jó ügyet támogatni, ez viszont legjobban hasznos könyvek nyomtatásával történhetik. Ehhez ajánlja föl szerény nyomdájának szolgálatát.⁹² Mivel Manlius 1587 és 1592 között nyomtatott Monyorókeréken, levelét is ebben az idő-körben kell elhelyeznünk. A fentebb elmondottak alapján a levél nagy valószínűséggel az 1591—92. években írható.

A monyorókeréki időből ugyan naptár nem maradt ránk, de a már említett 1593-ra szóló és új működési helyén Siczen nyomtatottból előkerült egy szép, csak végén hiányos példány (49). Formája ugyan megegyezik Manlius ismert naptárformájával, az ebben a korban kedvelt *Schreibkalender*rel, eltérés fedezhető azonban föl az alkalmazott képanyagban. Továbbá kevesebb jelet alkalmaz, mint előző naptáraiban vagy a következő ránk maradtban (74). Az eddigi naptáraknak a vasárnapi evangéliumi szakaszokhoz igazodó illusztrációival szemben itt jelennek meg először az állatövi jegyeket is feltüntető hónapábrázolások (III. 84—94). Ha ezt a jó állapotú képanyagot összehasonlítjuk például az 1604-re szóló kalendárium (74) azonos képei lenyomatával, a dúcokon gyakori használatukat bizonyító erős kopás állapítható meg. — Mindezek alapján feltételezhetjük, hogy 1591-re, vagy még valószínűbben 1592-re szóló naptár lehetett a fentemlített levél melléklete. Hiszen új nyomtatási megbízások keresése leginkább a Manliusnál szokatlan témájú nyomtatványok idején látszik valószínűnek.

Manlius — mint említettük — még 1592-ben átmegegyezik Lövére (Sicz), amely helyről Borsa Gedeon bizonyította be, hogy a Vas megyei Németlővővel lehet csak azonos.⁹³ Itt eleinte folytatja a ponyvák utánnyomását, majd áttér az 1593. évben a teológiai, és pedig elsősorban kálvinista jellegű nyomtatványok utánnyomására, ami a kálvinizmus felé hajló Zrínyi György fennhatósága alatt sokkal érthetőbb, mint a toleráns, de mégiscsak

92. Bálent: i. m. 211—212. p. hivatkozása: Horváth, Vladimir: *Mesto Bratislava. Inventár listín a listov III 1564—1615 a dodatky k I. a II. zväzku* 281 p. N 8834.

93. Borsa Gedeon: *Weitere problematische Druckorte des 16. Jahrhunderts in Ungarn. (Gutenberg Jahrbuch 1969.)* 104. p. és RMNy 700 magyarázata.

lutheránus Nádasdy Ferenc birtokán. (Tudunk ugyanis egy másik Lövőről Sopron megyében, Nádasdy birtokon, s többek között Payr is ezt véli Manlius működési helyének.⁹⁴) — Az 1594. évről nem maradt ránk Manlius-nyomtatvány, így még következtetni sem tudunk ez évi munkásságára. — 1595 és 1597 között németújvári tartózkodást jeleznek a Manlius-nyomtatványok. Németújvárott ekkor már az elhalt Batthyány Boldizsár fia, Ferenc az úr. Föltételezhető azonban még egy korábbi 1588–89-es németújvári tartózkodás is a Manlius-nyomtatványok impresszumai alapján Monyorókerékhez köthető időszakon belül. Erre a föltételezésre az ad okot, hogy több ebben a két évben nyomtatott és Batthyány Boldizsár possesszori bejegyzést tartalmazó mű maradt ránk Manlius-féle kötésben. Batthyány Boldizsár pedig 1590. február 11-én halt meg, tehát a kötéseknek ez előtt kellett készülniük,⁹⁵ ha csak nem tételezzük föl, hogy fia Batthyány Ferenc utólag köttette be apja könyveit. — Az 1595 és 1597 közötti németújvári időszakból ránk maradt a Beythe István fia András által összeállított füves könyv (56), Báthory Zsigmond fejedelem haditudósítójának Pellérdi Péternek beszámolója (59), valamint egy újranyomás: Heltai Száz fabulája (58). Tudunk ekkorról még két elveszett Beythe István-műről⁹⁶. — A Budapesti Egyetemi Könyvtár Manlius-nyomtatva perikopáskönyvről⁹⁷ Szabó Károly nyomán föltételezték, hogy a monyorókeréki 1589-es kiadás (44) csonka példánya. A nyomtatvány betűtípusainak állapota azonban későbbi nyomtatási időpontra utal, éspedig az 1595–96-os évekre; Borsa Gedeon viszont talált egy 1596-os németújvári megjelenésű perikopáskönyvről 1803-ban publikált leírást.⁹⁸ Így a címlap nélküli példány egészen pontosan datálhatóvá vált.

Az 1598-tól 1605-ig ránk maradt Manlius-nyomtatványok az egyaránt Nádasdy-birtokot képező két nyomdahely: Sárvár és Keresztúr egyikén jelennek meg. Mégpedig Keresztúrott dolgozott 1598–99-ben, majd Sárvárott nyomtatott 1600-ban és 1602-ben, Keresztúrott 1601-ben, és 1603-tól valamennyi ismert művét itt adta ki. — Nyomtatásban ugyan nem jelent meg, de Manlius életrajzához nyújt adalékot Beythe István Igaz menség... című, 1599-ben készült kézírata. Ebben hálátlansággal vádolja a lutheránusok nyomdászát, akinek ő feleségétől életét mentette meg, s most az *Egység Könyvének* (61) reformátusellenes kiadása a hála.⁹⁹ Beythe ugyan nem nevezi itt meg Manliust, de a lutheránusok nyomdászán aligha érthetett mást, hiszen megjegyzése nem vonatkozhatott a Dunántúlról még 1574-ben távozott Hoffhalter Rudolfra. Kijelentésének előzménye ugyanis az, hogy Manlius 1598-ban Keresztúrott kinyomtatja a kritikus kérdésekben a lutheránus tanokat összefoglaló hivatalos latin és német nyelvű hitvallásnak, a *Formula Concordiae* „*Epitome*” c. összefoglalásának magyar fordítá-

94. Payr: *Dunántúli*. . . 119., 841–842. p.

95. Borsa: *Könyvkötői*. . . 303–304. p.

96. *RMNy* 811., 812.

97. Budapesti Eötvös Loránd Tudományegyetem Könyvtára, II. 25.

98. Borsa Gedeon: *Die Illustrationen der ältesten ungarischen Perikopenbücher 3.* (*Gutenberg Jahrbuch* 1981.) 232–233. p. — Lásd még: *MKSZ* 1982. 352–356. p., továbbá 69a. jegyzet.

99. Payr: *Dunántúli*. . . 171. p.

sát, a fent nevezett Egyesség Könyvét, mégpedig reformátusellenes támadás kíséretében. Van ugyan egy végre nem hajtott halálos ítéletről is tudomásunk egy Manlius által kiadott könyvvel kapcsolatban, de először is nem a nyomdászt ítélték halálra Sárvárott „a nemes vármegyében való fő népek törvénye szerint”, hanem a latin mű magyarra fordítása miatt valaki mást, akinek azután Nádasdy megkegyelmezett; másodsor a kérdéses mű éppen Beythének lutheránus lelkészársait gúnyoló verse volt,¹⁰⁰ tehát ő ez alkalommal inkább veszélybe sodort, mint megmentett valakit; Beythe István tehát nem célozhatott erre az esetre. Különben is a Beythe-mű latinról magyarra fordítója nem lehetett Manlius, már csak a Magyar Imre által panaszolt gyenge magyar tudása miatt sem. Beythe legfeljebb Manlius németújrári befogadásáról beszélhet itt erősen túlzó modorban. Magyar Arnold Beythe vádját egyértelműen Manliusra vonatkoztatja,¹⁰¹ Payr véleményét még határozottabban képviselve.

Manliusnak ebből a Nádasdy fennhatósága alatti időszakából 22 mű maradt ránk, amelyek közül egyházi a legtöbb, 10 mű. Már említettük az ortodox lutheránus hitvalláskiadványt (61). Ránk maradt egy szertartáskönyv (60), elmélkedések és prédikációk (65, 72), Róma-ellenes vitairatok (68, 69, 73) — ezek mind magyar nyelvűek; kis töredékben ránk maradt egy német (62) és egy kajhorvát (64) imakönyv; továbbá egy német és latin vallásos verseket tartalmazó egyoldalas nyomtatvány, melyre még vissza kell térnünk (81). Tudunk még egy elveszett kajhorvát katekizmusról is.¹⁰² Oktatási célt szolgál két kiadványa: töredékben ránk maradt latin nyelvű latin nyelvtan (66), valamint egy latin—magyar—német szójegyzék, melynek végén mintegy 5 lapnyi terjedelemben országneveket, majd magyarországi helyneveket közöl három nyelven (70). Ebből az időszakból csak egyetlen ponyvakiadványáról tudunk (63), amely a protestáns beharok csitulásának és az erősödő ellenreformációnak az idején nyomott művek közt kivétel, talán még az előző kényszerű üzleti szakaszból hátramaradt kézirat kinyomtatása. Manlius 1604-re szóló naptárának saját kötetű borítófedeléből került kiáztatásra ez az irodalomtörténetünkben eddig teljesen ismeretlen mű.¹⁰³

Visszatérve a (81) nyomtatványra, ez Manlius egyetlen 1605-ből való ránkmaradt munkája. Ez az érdekes és Manliusnál eddig ismeretlen manierista tipográfiai megoldású nyomtatvány a hite miatt száműzött stájerországi lelkész, Goepner Joannes újévi áldáskívánás kíséretében a stájer evangélikusoknak rendelt műve. Az impresszumban megadott nyomdát a betűtípusok, az iniciálé és a cifrák egyértelműen igazolják. A szokatlan folióméretű nyomtatvány újévi köszöntést is tartalmaz. A fő részt képező latin szövegben függőleges oszlopokban, T alakú keretekben és egy szív alakú kettős keretben keresztretjényszerűen elrejtett vagy inkább kiemelt betűk külön is értelmes szöveget adnak.

Anyakönyvi vagy ahhoz hasonló adat híján Manlius halála idejét min-

100. *RMNy* 812.

101. Magyar: i. m. 122. p.

102. *RMNy* S 856D = *MKSZ* 1976. 293. p.

103. Borsá: *Nyomtatványok*... 190—199. p.

den szerző szükségképpen utolsó ismert nyomtatványának megjelenéséhez kapcsolja. Manlius nyomdakészletével mintegy háromévi szünet után egy 1609-re készített naptárban¹⁰⁴ találkozunk újra. Itt azonban a nyomdász Farkas Imre, akit a szakirodalom mindenkor Manlius utódának ismert el a nyomdában. Bizonytalanság csak a körül van, hogy a nyomdát vette-e, vagy Manlius özvegyének keze révén, házassággal szerzett hozzá jogot. A bizonytalanságra egy följegyzés adott alkalmat. A dunántúli evangélikus szuperintendencia Csepregen 1630-ban tartott gyűlésén tárgyalták Manlius fiának Gergelynek keresetét Farkas Imre ellen. A vonatkozó följegyzés pedig így szólt: „Gregorius Manlius contra Emericum Farkas de haereditate Typographiae certat, hic vincit, quia mediam partem per uxorem, matrem prioris, acquisivit, pro dimidia 60 fl. solvit.”¹⁰⁵ Van, aki itt az „uxor”-t pusztán Manlius feleségének érti és az acquisivit szót nem hozományként, hanem pénzért vagy munkával megszerzésnek magyarázza. Utóbbinak a „per” prepozíció mond ellent. Ha pedig az „uxor” nem Farkas felesége, hanem csak Manlius özvegye értelmében volna veendő, a korabeli szóhasználat nem így, hanem „viduá”-nak vagy „relictá”-nak nevezte volna, legalábbis az „uxor” jelzőjeként. Payr¹⁰⁶ és Gulyás¹⁰⁷ még az özvegy feleségülvételével szerzett tulajdonjog elismerését olvassa ki a latin szövegből, melyet Havran Dániel közölt még 1899-ben.¹⁰⁸ Magyar Anrold Payrt követi.¹⁰⁹ Sennowitz a kérdést óvatosan kikerülve nem beszél a műhelybe való benő-sülésről, Manlius Gergely kései jelentkezését pedig esetleges külföldi tanulmányút mellett édesanyja halála kivárásának tulajdonítja.¹¹⁰ Semmelweis Sennowitzot követi,¹¹¹ bár idézi a latin szöveget, és hivatkozik Payrra is. Kovács József László a házasságot már csak lehetségesnek tartja.¹¹² — Az a gyakorlat, hogy az első segéd, vagy ennek hiányában nőtlen szakmabeli feleségül veszi az özvegyet, és átveszi a műhely vezetését, a nyomdászok között egyáltalán nem volt a korban szokatlan, számos hazai példa is akad. — Arra semmiféle adat nem áll rendelkezésre, hogy Farkas Imre Manlius segédje lett volna, vagy hogy 1606 és 1608 között a nyomda működött volna. — Manlius Gergelyről sincs ezen az egyen kívül több adatunk.

*

Az általuk fölvetett problémák miatt egészen külön tárgyalandó csoportot képviselnek a Manliusnak tulajdonított művek.

A teljes nyomdakészlet összeállításához — mint már utalás történt rá — Manlius Ljubljánában nyomtatott műveinek bevonása is elengedhetetlen volt. Ebből következően nem lehetett kihagyni az impresszumaikban nyom-

104. *RMNy* 972.

105. OSZK Kézirattár Fol. Lat. 2077. 60b. — Közli Havran Dániel. — *MKSZ* 1899. 414. p.

106. Payr: *Dunántúli*... 82. p.

107. Gulyás Pál: *A könyv sorsa Magyarországon, II.* Bp., 1961. 101–102. p.

108. *MKSZ* 1899. 414. p. — Ma átpaginálás miatt 96. p. = 60b fol.

109. Magyar: i. m. 123. p.

110. Sennowitz: i. m. 92–94. p.

111. Semmelweis: i. m. 16. p.

112. *MKSZ* 1973. 360. p.

dásunk nevét viselő vagy működési helyére utaló nyomtatványokat, első sorban rölapokat, de a szakirodalomban neki tulajdonított műveket sem.

A ljubljanai működés idejéből öt ilyen kiadványt ismerünk.¹¹³ Ezen nyomtatványok betűtípusai emlékeztetnek a Manlius által használtakra, sőt egyezés is előfordulhat egy-egy típussal, ám a többi merőben más. A bennük alkalmazott könyvdíszek is eltérnek a Manlius egyéb műveiből ismertektől (X/I – X/VIII.). Az első ilyen mű Georg Khislnek a ljubljanai Nemzeti Múzeumban őrzött német nyelvű biográfiája (X1). A mű — mint tudjuk — eredetileg latinul jelent meg Manlius nyomdájában (3), majd német fordítása is napvilágot látott ugyancsak nála (4).^{113a} A német nyelvű életrajznak másik, a ljubljanai Egyetemi Könyvtárban levő példánya pontosan beleillik Manlius betűkészletébe. Ismerős cifráiból könyvdíszet állít össze, de magában is alkalmazza a címlapon. Ettől a ljubljanai egyetemi könyvtári példánytól az ottani múzeumi egész első ívében eltér. Más, díszesebb betűtípusaival igyekszik az ismerős nyomású példány szövegtükör-elrendezését követni, de a laphatárt is átlépő tördelési, továbbá helyesírási eltérést is találunk. A B ívtől kezdődően a két említett példány betűtípusa megegyezik, könyvdíszet is ugyanazon a helyen alkalmaznak. A díszesebb kiállítású múzeumi példánynak — Manlius más nyomtatványaiból ismeretlen — betűtípusai képviselve vannak a címlapon az egyetlen szónyi, szintén idegen típussal szedett kurzív kivételével, amely az A^{2b} lapon található. Ahn címlaptördelést is tükröző leírása az Egyetemi Könyvtár egyszerűbb változatáról készült, lelőhelyül is az Egyetemi Könyvtárt adja meg.¹¹⁴ A fentiek alapján a címlapot is tartalmazó A ív újrayomását lehetne feltételezni egy díszesebb kiállítású kiadás számára. Branko Reisp sem utal Manlius munkásságát összegző tanulmányában¹¹⁵ variánsra. A műnek a wolfenbütteli Herzog August Bibliothekban Yv 137 8° Hemst. (39) jelzetten őrzött példány megegyezik az egyszerűbb példánnyal.

Külön csoportba tartozik a következő négy Manlius-impresszumú, törrökkel vívott csatákat és egyéb érdekes eseményeket megőrkítő rölap. Egyező vagy csak részletekbe menő mérésekkel megkülönböztethető betűtípusok mellett mindegyik alkalmaz csak abban az egy nyomtatványban előforduló betűtípust is. A négy rölapban alkalmazott betűtípusokat egymással összevetve, a számos eltérés alapján kizárható az a föltételezés, hogy Manlius nyomdájának külön csak kisebb terjedelmű művek kiadására elegendő mennyiségű betűtípusai is lehettek volna. A kérdésföltevést az is indokolja, hogy a Medlingen melletti csatát leíró X2 rölap kivételével mindegyik utal impresszumában Laibachra, esetleg a nyomdász Manlius nevét is kiteszi. Mivel témájuk nem indokolja a hamis impresszum kényszerű használatát, inkább azt lehet föltételezni, hogy Manlius nyomtatta, de saját kiadásában ránk nem maradt rölapok más nyomdákban készült utánnyomásával van dolgunk. Ezt a föltevést megengedi az „erstlich gedruckt...” kifejezés kétértelműsége is. Annál inkább lehet erre gondolnunk, mivel is-

113. Mérethű címlapok: x1 – x5, katalógusok a Manlius-nyomtatványoké után.

113a. Címlapja az x1 címlap előtt.

114. Ahn: *Deutsche...* Nr. 5.

115. Reisp: i. m. [Nr. 8.]

meretes Manlius magyarországi működése idejéről nemcsak a nyomdász nevét és a megjelenés helyét föltüntető, hanem a betűkészletéhez is illő hasonló tárgykörű nyomtatványa. Például ilyen Pöckhnek a Sasvár basa harcait megörökítő 41 és Pellérdi Péter haditudósítása 59. Tulajdonképpen ide sorolható Gabelmann *Monomachia*-ja 43, vagy a ránk nem maradt Tinódi Buda veszéséről szóló éneke.¹¹⁶ Az általános gyakorlattól eltérően mind a négynek közös sajátossága, hogy szerzőjük nevét is megadják maguk a nyomtatványok.

Betűtípusai alapján a Manlius-művek közül ki kell zárunk az 1578. március 28-i medlingeni csatát leíró röplapot (X2). Impresszum nélküli ugyan, de hagyományosan Manliusnak tulajdonítják (Ahn stb.), ha a legújabb kutatás¹¹⁷ nem is látja egyértelműen így. A benne leírt csata helyét sem sikerült a szlovén történészeknek egyértelműen tisztázniok. A négy levélből álló nyomtatványnak sem négy betűtípusa, sem a címlap fametszete, sem a záródíszként alkalmazott hármass osztatású levéldísz nem fordul elő Manlius készletében. A Dreschnick alatt 1578. május 21-én vívott csatáról szóló röplap (X3) impresszumát címlapján közli. A címlap kezdő kiemelő betűtípusának kisbetűi még csak beleillenek Manlius megfelelő típusába, de az egyetlen verzális „W” már nem azonosítható, mert ennek a betűtípusnak nem került elő más Manlius-nyomtatványból „W” betűje. A következő két betűtípus pedig már teljesen idegen. A címlapon (X/I) és az A^{4a} oldalon található könyvdíszek (X/II) szintűgy. Az ugyancsak tévesen Manliusnak tulajdonított Homberger-műben (X6) láthatjuk viszont az utóbbit. A röplap egyébként három betűtípust használ.

A ljubljanaei egyetemi könyvtárban őrzött és az 1579. január 17-i török ünnepekről és egyéb eseményekről beszámoló nyomtatvány (X4) sem sorolható be betűtípusainak hasonlósága ellenére sem a Manlius-nyomtatványok közé. Az egyszerűbb, szépen szerkesztett, csak a betűtípusok méretnek változtatásával a szövegképhez ritmikát vivő címlapja már formájában is elüt a Manliustól megszokott címlapoktól. A különálló legfelső sorok kivételével a három egymás alatti szövegszakasz mindegyike a fölötte levő szakasz második legnagyobb típusával kezd, fokozatosan kisebb méretű betűtípust használva. Közben lefelé keskenyedő ék alakban következik a szöveg. Mind a négy betűtípus idegen Manliustól. — Variánsa található az OSZK-ban (X5), impresszuma is van, de egészen más betűtípusokat használ, mint az előző. Az előbbi, Ahn által is leírt röplaptól tördelése is eltér a címlap 5. sorától kezdve. Sem összesen négy betűtípusa, sem a címlapján használt (X/V), sem a végén alkalmazott (X/VI) könyvdísz nem fordul elő Manliusnál.

A Manliusnak tulajdonított művek között kell szólni Jeremias Hombergernek *Viola Martia* című, a gyónással és úrvacsorával foglalkozó könyvecskéjével (X6). A művet Szabó Károly óta Manlius nyomtatványaként tartja számon a szakirodalom, sőt jelentős szerepet tulajdonít neki Manlius Németújvárra kerülésével kapcsolatban.¹¹⁸ A németújvári ferences könyv-

116. *RMNy* 696.

117. Branko Reisp szíves szóbeli közlése.

118. Gulyás: *A könyvnyomtatás...* 211. p. — *RMNy* 518.

tárban őrzött eredeti példányon végzett mérések azonban kizárják, hogy Manlius nyomtatványáról legyen szó. Sem a címlapon látható nagyméretű kurzív verzálisok, sem a címlap keretét alkotó cifrák (X/IV), de a belőlük alkotott dísz a D₇b lapon sem fordulnak elő más Manlius-műben a már említett hurkos-fonatos (X/II) és az ugyanebben a műben található (X/III) dísszel együtt. A műnek egyébként nincs impresszuma, csak Grácban keltezett előszava.

Impresszumában is „Giessingen”-i Manlius-nyomtatványnak mondja magát a Jeremias Homberger ajánlásával és kiadásában megjelenő írása Anna waldecki hercegasszonynak (X7). Homberger neve, egyes betűtípusok és a mű E^{8b} lapján szereplő könyvdísz (X/VII) hasonlósága Manlius nyomdakészletéhez ezt sokáig megerősíteni látszottak, azonban a betűtípusok alaposabb és részletekbe menő vizsgálata kizárja. Az impresszum alapján esetleg lehet arra gondolni, hogy Manlius is kinyomtatta, s ennek az impresszumig hű utánnyomása van a kezünkben, de valószínűbbnek látszik a Batthyányi oltalma alatt működő Manlius nevének felhasználása. A Homberger-művek Manlius nyomdájával a magyar nyomdatörténettel foglalkozók körében oly mértékben összefonódtak — pedig Manlius csak kettőt nyomott belőlük Németújvárott (23 és 31) — hogy ezek alapján föltételezi például Gulyás Pál,¹¹⁹ hogy a hely és név nélkül megjelenő Homberger-ágendát Manlius nyomtatja ki Grácott útközben Ljubljana és Németújvár között. Pedig az a gráci Hans Schmidt (= Johannes Faber) nyomdász művei sorába illik és ekként is tartja számon a szakirodalom.¹²⁰

Az időrendben következő tárgyalandó mű újra egy röplap (X8), amely nem harcokról, hanem Konstantinápolyban észlelt égi jelenségekről ad hírt. Impresszuma a nevért számos változatban nyomtató nyomdászunknál szokatlan Hanss Männel-formától eltekintve pontos, megjelenési helyként Schützinget közöl. A működési helyét ismételtén változtató nyomdász 1593-ban valóban Siczen nyomtatott. Csakhogy a műben alkalmazott öt betűtípus ennél a nyomtatványnál sem egyezik az ismertekkel. A címlap könyvdísz X/VIII és a művet lezáró kis dísz (száron egyetlen levél) sem ismeretes Manlius készletéből. Így ki kell zárni a Manlius-nyomtatványok köréből.

Manlius nyomdakészletével kerül, ha csak kérdőjelesen is, kapcsolatba egy impresszumában magát pozsonyi 1594-es kiadásúnak mondó röplap (X9). Nyomdászként Johan Walo szerepel rajta. Tárgya egyrészt Nógrád várának visszafoglalása, másrészt az előző X8-as röplap utánnyomása némi változtatással. Már Gulyás is megállapítja róla,¹²¹ ezen szövegösszehasonlítás alapján, hogy Walo nem mond valót, amikor első kiadásnak mondja a röplapot. Fitz pedig¹²² részbeni utánnyomás megemlékezésével a rövid életű felvidéki nyomdák egyikének tartja a röplap egyébként ismeretlen kiadóját. — Walo nevű nyomdászáról, továbbá nyomdáról ebben az évben Pozsonyban mindeztideig nem tud a szakirodalom. A betűtípusok hasonlósága és Manlius működési helyének viszonylagos közelsége fölvetheti Manliusnak a mű ki-

119. Gulyás: *A könyvnyomtatás...* 212. p.

120. Lásd 63. jegyzet.

121. Gulyás: *A könyvnyomtatás...* 229. p.

122. Fitz: i. m. 274. p.

nyomatatójaként való föltételezését. Azonban a hasonlóság ez esetben sem jelent egyezést. A két tartalmilag egymástól nem független röplap (X8 és X9) betűtípusait összehasonlítva, Walo hat betűtípusából biztos egyezést csak egy, esetleges is csak egy további mutat a másik — Manlius nevét hamisan viselő — röplap öt betűtípusával. — Boris Bálent is foglalkozik a Walo-féle nyomdával és nyomtatvánnyal, különös figyelmet szentelve Manliusnak 1592-ig terjedő monyorókeréki tartózkodása idejéből a pozsonyi városi tanácsnak írott és szolgálatait felajánló levelére, melyről már volt szó.¹²³ Johan Waloról azonban neki sem sikerült további adatokat megállapítania.

Egészen más szempontok miatt, de a Manliusnak tulajdonított művek között kell megemlíteni — a teljesség kedvéért — még egy perikopáskönyvtöredéket (X10). Hovatartozása tulajdonképpen már eldőlt. Kezdetül Manlius vagy a betűkészlete egy részét tovább használó Farkas Imre nyomtatványai közé sorolták és 1598 és 1608 közé keltezték. A közel három ívnyi töredék szövegtípusát Manlius 1586-tól használja. A nyomtatványról azonban áztatott volta ellenére is jól megállapítható, hogy már meglehetősen elhasznált betűvel készült. Összehasonlítva Manlius 1587 és 1604 közötti nyomtatványával, a töredékben azoknál kopottabb betűket találunk, sőt még a Farkas Imre működése elejéről valóknál is.¹²⁴ A szintén kiáztatott 1614-re szóló naptártöredék¹²⁵ után viszont jól illik. Tehát gyakorlatilag betűi állapota alapján a címlap nélküli 8°-ú Farkas Imre által 1614-ben nyomtatott perikopáskönyv előtt nem sokkal készülhetett ez a könyvfedelből előkerült 12°-ú töredék. Sajnos ma már megállapíthatatlan az őrzőkötete. A töredéket próbanyomatnak már csak terjedelme miatt sem lehet tartani. Talán először a keresletnél kisebb példányszámban készült s ezért követte hamarosan egy méretben közelálló újabb kiadás.

Szólnunk kell még a következőkről. Manlius többféle névváltozatát nyomtatványain a szakirodalom mint egyéni sajátosságot regisztrálta. Az esetleg nem is könnyen azonosítható helynévformák nyomtatványain szükségképpen többet foglalkoztatták a kutatókat. Azon sem lehet csodálkozni, hogy nyomtatványain csak a földrajzi helyek gyors váltakozását regisztráló Ahn nyomán bekerült a vonatkozó irodalomba Manliusszal kapcsolatban is — kissé sajnálkozó mellékízzel — a „vándornyomdász” fogalma. Ez szinte adódott is a megfogalmazás idejének viszonyaiból: a summások, kubicusok, vándoraratók keserves korszaka ez. A kifejezés pejoratív felhangjával szemben az egyes szakírók ismételten megpróbálják magyarázni, szépíteni a tényeket. A Manlius élete keretétől szolgáló és jelen dolgozatban is — ha csak vázlatosan is, de — egész életpályáját átfogóan fölvezelt történelmi-társadalmi háttér talán önmagában érzékelteti már, hogy itt óvakodni kell a 19. század végi 20. századi vándormunkásokkal való párhuzamba állítástól. Ljubljanei működése idején egy ügy és nemzet nyomdása; amikor itteni munkáját lehetetlenné teszik a történelmi folyamatok jelenségei, akkor — úgy tűnik — józan megfontolások alapján igyekszik a felvállalt

123. Bálent: i. m. 213—214. p.

124. *RMNy* 972., 998.

125. *RMNy* 1055.

ügyet tovább szolgálni annak a kornak kezdetén, mikor még él a reneszánsz mentalitás és erkölcs, de már érvényesül az ellenreformáció gazdasági-társadalmi nyomása. Aligha lett volna neki — az ekkor már családos embernek — nehéz megalkuvások árán közelebbi vagy biztonságosabb szakmájabeli munkalehetőséget találnia. Hiszen, ha kedvezőbb is volt a reformáció helyzete Magyarországon, mint Krajnában, az ellenreformáció erősödésével itt is számolni lehetett. — Ha első németújvári tartózkodása idején meg is jelentette Beythe István összes kinyomtatható kéziratát, Varasdra nem mint munka nélkül maradt ember ajánlkozik, hanem a ljubljanaí Vramec-krónika révén már ismert színvonalú nyomdász újrafoglalkoztatásáról van szó. Ha Németújvárott egyszerűen kitélt volna a becsülete, akkor aligha láthatnók viszont a németújvári úrnő testvéreinek szolgálataiban, nem szólva arról, hogy Németújvárról való távozása után is dolgozik Batthyány Boldizsárnak, ha nem is mint nyomdász, de mint könyvkötő. Sőt utóbb nyomtatni is visszakerül Németújvárra. — Utolsó patrónusa, Nádasdy Tamás ugyancsak rokon kapcsolatban állt addigi pártfogóival, a Batthyányakkal és Zrínyiekkel, tehát az ő birtokára költözését is inkább az előző pártfogók elégedettsége jelének értelmezhetjük, még ha nem is tévesztjük szem elől a lutheránus és kálvinista teológiai irányzat ekkor élesedő elkülönülését. Nem megfelelő szakembernek híre ment volna. — Manlius ismételt helyváltoztatásaira Magyarai István már említett sajtóhiba-felpanaszolásával kapcsolatos megjegyzései további fényt vetnek. Arról ír ugyanis, hogy maga mint szerző nem tudott otthon lenni műve nyomtatása idején és így a korrektúrában sem vehetett részt. Általános törekvés volt abban az időben, hogy szerző és nyomda egymás közelében igyekezett lenni. Elég itt utalni a vízsolyi bibliakiadás körülményeire, vagy a Dalmatin-féle bibliafordítás vittenbergai kinyomtatására. Természetesen az utóbbinál az idegen nyelvet terület külön is indokolta a szlovén teológus-irodalmár szakemberek közreműködését. — Manlius dunántúli „ingázásában” természetesen a mindenkori patrónushoz való igazodás is erősen belejátszhatott, ha erről nem is tartunk számon egyelőre adatokat.

A reformáció ügyéhez való ragaszkodását láthatjuk a kényszerű kenyérkereső ponyvakiadási korszaka közben jelentkező és annak véget is vető igyekezet jeleit, Pozsonyba ajánlkozását, majd egyházi művek újrainyomását. — Tudományos és oktatási, ismeretterjesztő kiadványai a reformáció és a humanizmus összefonódottságát tükrözik. — Természetes, hogy a működése körzetében élő előkelő családok lakodalmaik és gyászeseteik ünneplésére igénybevették szolgálatait. — Nem szabad megfeledkeznünk arról, hogy a naptárak ekkor minden időjós és ismeretterjesztő törekvés mellett is erősen egyházi vonatkozású mindennapi igényt elégítenek ki. A török harcokról tudósító korabeli röplapok pedig, bármennyire is a mai újságok előfutárainak tekinthetők, ahol az életformát, sőt a pusztaság életét fenyegette az oszmán hódítás, ott nem foghatók fel merő üzleti vállalkozásnak. Nem véletlen, hogy a délszláv reformátorok közt ismételten előkerül a törökök közti misszió gondolata.

Manlius technikai tudásának és készségének nemcsak Homberger 1584-es megjelenésű teológiai kompendiuma, a Flosculus Eden bonyolult táblázata, továbbá az 1592-ben nyomtatott Pathai műé is bizonyítja. Utalnunk

kell itt a Beythe-féle haránt alakú énekeskönyv érdekes formátumára. — A technikai lehetőségek kihasználásában már szinte kissé manierista-játéknak tűnik egyleveles utolsó nyomtatványának szedése. A két irányban olvasható szöveg iparművészeti teljesítmény — egyébként az előkerültek mellett bizvást feltételezhetünk még jónéhány elveszett egyleveles nyomtatványt, hiszen ezek korábban nem számítottak könyvtárba való műnek, és még a naptáraknál is kevésbé maradtak az utókorra. Pedig ezek tanúsodhatnak talán jellegüknél fogva leginkább érdekes technikai megoldásokról.

A dolgozat nem vállalkozhatott minden Manliusszal kapcsolatos kérdés megválaszolására. Érdekes feladatnak ígérkezik felderíteni nyomdakészletének összeállítását, eredetét. A Hoffhalter-nyomdakészlettel való kapcsolatra már ismételten történt utalás, de a pontos összevetés és annak regisztrálása hátravan, ugyanakkor egyéb bővülések is regisztrálhatók a nyomdakészletben. Valamilyen érintkezés a nagyszombati nyomda iniciálásoraival is fennáll. (Vö. az iniciálé-katalógus megfelelő helyeit.) A magyar nyomdatörténet szempontjából talán még érdekesebb Manlius nyomdakészletének továbbélése, akár a Farkas Imre használatába átment részé, akár a nem regisztrálhatóé. Ezekre a kérdésekre azonban csak a Farkas Imre-féle nyomdakészlet bemutatása után kerülhet sor.

Végül meg kell köszönnöm Borsa Gedeon szíves fáradozását és segítségét, mellyel munkámat éveken át irányította, szakmailag vezette. — Köszönet illeti továbbá Soltész Zoltánné jóindulatú készségét, amellyel mindenkor lehetővé tette kutatásomat, sőt szaktudásával hozzájárult annak eredményességéhez.

MANLIUS NYOMTATVÁNYAINAK MŰFAJ, ILL. JELLEG
ÉS NYELV SZERINTI MEGOSZLÁSA

LJUBLJANA

	Szlovén	Kaj-horvát	Német	Latin	Több nyelvű	Összes
	van elveszett	van elveszett	van elveszett	van elveszett	van elveszett	van elveszett
Egyházi	10	—	—	1	—	11
Tudományos, oktatási	—	—	1	—	—	1
Naptár	—	—	—	1	—	1
Alkalmi	—	—	—	1	2*	3
Hivatalos	—	—	—	1	2	3
Összes	10	—	1	4	5	20

* Rőplapok feltételezhetőek X3, X4, X5 és X8 alapján Manlius ljubljanaei és magyarországi működése idején egyaránt.

NYUGAT-DUNÁNTÚL ÉS VARASD

	Magyar	Salován	Kaj- horvát	Német	Latin	Több nyelvű	Összes							
	van elveszett	van elveszett	van elveszett	van elveszett	van elveszett	van elveszett	van elveszett							
Egyházi Tudományos, oktatási	20	2	—	1	3	1	3	—	6	3	1	—	33	7
Naptár	3	—	—	—	—	—	—	—	2	—	2	—	7	—
Alkalmi	4	3+	?	—	—	—	—	2	?	—	—	—	6	3+
Ponyva	1	—	—	—	—	—	—	—	8	—	—	—	9	—
Hadi-tudósítás	5	5	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	5	5
Összes	1	1	—	—	—	—	1	?	1	—	—	—	3	1
Összes	34	11	—	1	3	1	6	?	17	3	3	—	63	16

* Rőplapok feltételezhetőek X3, X4, X5 és X8 alapján Manlius ljubljanai és magyarországi működése idején egyaránt.

Manlius működési helyei és pártfogói

1575—80 (82) Ljubljana	18	mű	Krajnai rendek
1582—85 Németújvár =Güssing	17		Battyány Boldizsár — Zrínyi Dorottya
1586—87 Varasd =Varaždin	4		Zrínyi György — Archo Anna, majd Stubenberg Zsófia és Erdődy Tamás — Ungnad Mária
1587—92 Monyorókerék =Eberau	8		Zrínyi György
1592—93 (Német)Lövé =Sicz	18		Zrínyi György
1594 ?	?		
1595—97 Németújvár	4		Batthyány Ferenc — Lobkovitz Poppel Éva
1598—99 (Sopron)Keresztúr =Deutschkreutz	5		Nádasdy Ferenc — Báthori Zsófia
1600 Sárvár	1		Nádasdy Ferenc
1601 (S.)Keresztúr	2		Nádasdy Ferenc
1602 Sárvár	4		Nádasdy Ferenc
1603—05 (S.)Keresztúr	10		Nádasdy Ferenc

Betűtípusok
(méretek miliméterben értendőek)

- 1A Antikva kiemelő típus.
H: 10,0; l: 10,0 és 9,4; n: 5,2; p: 9,0, ill. 9,1; 20 sor nem mérhető.
Használata: 1575—1605
Kivágat: 27 N^{1b}, 27 V^{1a}, 42 I^{3b}. Ő pótlási kísérletek. d-jét 180°-al elfordítva p gyanánt is használja.
- 2A Antikva kiemelő típus.
H: 5,2; 20 sor nem mérhető.
Használata: 1582—1605
Kivágat: 73 T^{2a}. — A kivágat egyúttal a gyakori vegyes szedést is mutatja. — Csak verzálisa van. — Második X-e (egyetlen előfordulása: 73 C^{3a}) kurzívnak is tekinthető, héber álefre emlékeztet.
- 3A Antikva szövegtípus.
H: 4,0; l: 3,9; n: 2,1; p: 3,9; 20 sor: 114—116. Kapitälchen: 2,5.
Használata: 1575—1605
Kivágat: 28 D^{4a}, 29 A^{1a}, 29 Ddd^{2a} beugró betűkkel. — §: 1596-tól: 58 A^{5a}, 60 C^{7b}, 65 V^{4a}. — Kéz: 1578 10 Ss^{4b} utóbb 58 A^{5a}. — Első incipit jel: 44 A^{2a}, I^{3a}, 61 L^{1a}. — Második incipit jel: 60 b^{2a} stb.
- 4A Antikva szövegtípus.
H: 3,2; l: 2,8; n: 2,1; p: 3,1; 20 sor: 94—96.
Használata: 1575—1585
Kivágat: 27 Ff^{4b}
- 5A Antikva szövegtípus.
H: 2,8; l: 2,8; n: 1,8; 20 sor: 95.
Használata: 1586—1605
Kivágat: 47 a^{1b} — Naptárjegyeknél első csillag, első kereszt, első kettős-kereszt, mindkét háromleves jel 49-ből való; második csillag, ép és sérült □ (utóbbi 4A-ban is megvolt), második kereszt, második kettős-kereszt, továbbá a jobbra hajló hármas levélke, valamint az incipit-jel csak a 74 műben. — § 65 V^{4a}.
- 6 Üres szám
- 7K Kurzív kiemelő típus.
H: 5,2; l: 5,2; n: 3,1; p: 5,4; 20 sor: [155]
Használata: 1575—1605
Kivágat forrása: 27 N^{2a} — Nagyobb összefüggő szövegrészek, pl. prédikáció előtti alapigék kiemelésére.
- 8K Kurzív szövegtípus.
H: 3,0; l: 3,5; n: 1,9; p: 3,7; 20 sor: 95—96.
Használata: 1575—1586
Kivágat forrása: 30 A^{7a} — Szövegben egy vagy több sor kiemelésére, élőfejként; limináriában, de leggyakrabban marginálisként. — Varasdon 36 [I] C^{2a}-tól már csak N-je fordul elő beugróként. Ez még a 36 [II]-ben is fennáll.

9K Kurzív „indextípus”.

a—g; a: 1,5; b: 2,8; d: 2,5; g: 2,8; 20 sor nem mérhető.

Használata: 1600

Kiváгат forrása: 65 C^{4b} — Szövegtükörben lapszéli jegyzetre utal.
Csak 65-ben fordul elő.

10 Üres szám.

11F Fraktúr kiemelő típus.

Verzális: 9,8—10,1; l: 9,9; n: 8,2—8,5; p: —; 20 sor nem mérhető.

Használata: 1577—1590

Kiváгат forrása: 13 *^{2a} — D-je S-ként sosem, D-ként csak ebben az egy esetben fordul elő; elől nyúlványos v-je több ízben.

12F Fraktúr kiemelő típus.

H: 7,4; l: 6,3; n: 4,5; p: —; 20 sor nem mérhető.

Használata: 1577—1590

Kiváгат forrása: 12 A^{1b}; 14 *^{1a} — Utóbbiban D-je 180°-al elfordított S, így csak itt. Beugró verzálisok: 6,5—7,8; közülük schwabachi E, I, H.

13F Schwabachi szövegtípus.

H: 5,8; l: 5,0; n: 3,5; p: 5,3; 20 sor: 114.

Használata: 1587—1605

Kiváгат forrása: 45 G^{5a}. — O, P, W fraktúr.

14F Fraktúr kiemelő típus.

H: 5,5; l: 4,4; n: 3,3; p: 4,7; 20 sor nem mérhető.

Használata: 1575—1583

Kiváгат forrása: 2 A^{2a}

15F Schwabachi szövegtípus.

H: 3,8; l: 3,5; n: 2,4; p: 3,5; 20 sor: 95.

Használata: 1575—1605

Kiváгат forrása: 4 A^{1a}. — K-ja fraktúr, D-je 180°-al elfordított S. Ritkán használja 14F D-jét. — 16F-et „Kapitälchen”-ként használja.

16F Schwabachi kiemelő típus.

Verzálisok: 2,9—3,8; 20 sor nem mérhető.

Használata: [1598?] 1600—1602

Kiváгат forrása: 62 N^{2a} — D-je, bár fordított S, nem azonos a sorozat S-ével. — 15F „Kapitälchen”-jeként használatos elsősorban, de 15F verzálisa helyett beugrónak is, pl. 70-ben.

^{1A}
A Á Æ B C D E F G H I K
L M N O P Q R S T V Y Z

a æ b c d d e g h i i k l l m n o o e

p p r s f s t t u v y z . , : ; =

K Ö R Ö Z T Ö T V

V E T E K O D E S

o r u o s s a g o k .

^{2A}
A Æ B C D E F G H I L M N N O P

Q Q Q R S T V X X Y , , .

A Z K E R Ö Z T S E G R V L

ABCDEF GHIK LMNOÖ ÖÖ ÖPQRS

TVWXY YZ aáá áááá abcđ deééé fffh gg hiñj

k lm ñ nñ o ò ó ô õ ö ø p q r s r s s t t u û ü ü v x y z &

• , : ; = () [] ^ _ ` { } ~ ¨ ¨ ¨ ¨ ¨ y z 1 2 3 4 5 6 7 8 9 0

ABCDEFGHIKLMNOPQ RSTVXYZ

AZZONY HAVANAK ELSŐ

napiyan. 1584. eztendőben. Az Nagya
sagos Batthyani Boltifar Vrnak Segő
delméuel, á kinek adgyon zantaa
lan iokat érte az Mennyeñ
Vr Isten.

VASARNAPI EPISTOLA.

lak, Magyarazattyokkal ózuc,
irattanak BERTHELYSTYAN
Prædicator által.

SAGNAPVTAN, TIZÖN

ötödik vasárnapi Epistola Gal. 5. et 6. Heusagos.
dichőség eltaoztatásarol. Erőtelenök elzen
uedésñben való zelédsegről. egy
házi zolgának életeté
sokról.

A ÆBCDEFGHIKLMNOPQRSTVXYZ

aa āā ää æbc çde éē êê ē ē f fi gh i ij kl m

no ó ó ō ō ö ö õ ō p q q q r s ſ ſ ſ t t u ū x y z z z &

. , : - = % / (

1234567890

Υ Ϙ Π Ϡ Ω Ϟ ϟ Ϡ ϡ ϣ Ϥ ϥ Ϧ ϧ Ϩ ϩ

Ϧ ϩ Ϫ ϫ Ϭ ϭ Ϯ ϯ ϰ ϱ ϲ ϳ ϴ ϵ ϶ Ϸ ϸ Ϲ Ϻ ϻ ϼ Ͻ Ͼ Ͽ Ͽ

**Az embőri nemzetért való aldozat föl vétele melyben
az egész embőri nemzet hamiságát es bínét magára vőtte.
Es eunnön maga, az attyát értőnk megengertelee. Ez azért
az Christus áldozattya hazna, hogy az őrk igazság
nekeunk meg epítetnék, es az mi hamisagunk
ő általa el vétecnék.**

A Æ B C C D E E F G G H I J J K L

M N N O Ö P Q Q R S T T

V U W X Y Z

á á á á æ a s a b c d e é é ë ë ë ë ê ê f f i f l g b

i i a i s j j j k k k l l m m n o ô ö ö ö ð æ p q q, q, r

s s t / s s t s t t a u ü u a u s ü ü v w w

x y z z G . , : ; ? . . (

1 2 3 4 5 6 7 8 9 0

nak Bethlehem varafában, mert így íratot meg
az Propbeta által: Es the Bethlehem Iuda
földre, semmikeppen nem vagy leg kisseb Iuda, Mich. 3.
nak fö varafij közdöt: Mert the befölded menen,
dö ki en néköm az vezér, ki birya az en népe.
met Jsraelt.

A A Æ B C D E F G H I K L M N O P Q R S T V X Y Z

a ä å æ ab c d e ē ē f f ß g h i i j k l l m n o ö ô õ ö ö p q r r

s t t ß ß t u ũ ũ v x y z z & ... : ? -)

1 2 3 4 5 6 7 8 9 0

Quomodo adolescens docendus sit reliqua Etymologie præcepta: & præcipuas regulas Syntaxeos, unâ cum declinationibus & conjugationibus. Græcis simplicioribus: quomodo item usum mediocrem Latine lingue, ex Dialogis sacris, & selectioribus epistolis Ciceronis possit sibi comparare.

a b c d e f g

nittryác. Lasd meg elzt ^b Gelliusnal,
^a Macrobiusnal, ^b Pliniusnal
^c Suetoniusnal, ^d Senecánal, ^e Aes

A C D S G E N B

achdefgilmmnorist

uüvv, =

Den Edlen vnd

A B C D E F G H I K L M N O P Q R S T U V W X Y Z

C E G H I K L M N O P Q R S T U V W X Y Z

abcedeffgghiklmnoörifstkuüüöwyzr.

vnjers einigen Herrn vnd Hey;

Dem Edlen vndid Ch:n

A B C D E F G H I J K L M N O P Q R S T U V W X Y Z

W X Y Z

aa b c c h d d e e f f f l g h i i j k l m m n n o o o p r r s t t t z

u u u u v w y z . : ;

Wie sol ich denn thun/dasz
ichs wirdtlich / vnnnd zu
Versicherung/Gottes ge-
nädigen Willens/vnd
Vergebunge der
Sünden ein-
pfahet

A B C D E F G H I J K L M N O P Q R S T U V W X Y Z

aaä b c c h d d e e f f f l g h i i j k l m n o o p r r s t t t z . : ;

Der Wolgeborenen Frauen/Frauen Maria

Iniciálék

Az a sorozat 30×30 duplakeretes, ószövetségi jelenetekkel. 1575—1603

- A 1603 72 A^{4b} vö. Soltészné XXXVI 1
 B 1584 27 X^{x2b} Ddd^{1a} vö. Soltészné XXXVI 3
 C 1583 23 A^{2a} vö. Soltészné XXXVI 4
 D 1584 28 E^{1b}
 1588 42 e^{3b}
 F 1578 10 Ss^{4b}
 1584 27 V^{4a} 28 3x 32 A^{2a}
 1585 35 A^{3a}
 1588 42 L^{2a}
 H 1584 27 4x ebből 2x 180°-al elfordítva
 28 6x ebből 1x 180°-al elfordítva
 1586 36 [II] P^{4a}
 1588 42 4x vö. Soltészné XXXVI. 6
 I 1578 9 C^{3a}
 1584 28 E^{4b}
 1588 42 C^{2b}
 1593 49 D^{2b} vö. Soltészné XXXVI 7
 N 1575 1 A^{1a}
 1588 42 b^{4b}
 1602 69 A^{1a}
 O 1588 42 Z^{3a}
 kb. 1592 48 D^{1a}
 P 1576 5 A^{1a}
 S 1588 42 R^{3a}
 1598 60 C^{8a} g^{5a} vö. Soltészné XXXVI 10
 T 1603 73 D^{1a}

b sorozat 28×28 következtetett méret, filmről

Duplakeretes, fehér pontokkal határolt, sötét háttérű feszület.
 Egyetlen „H”. Kopott.

1598 61 C^{1a}

c sorozat 27,5×26,5 Duplakeretes. Sajtóján dolgozó nyomdász. Egyetlen „L”.

1604 77 A^{2a} vö. Pesti Mizser Gábor Újtestámentom-fordítása. Bécs, 1536. Singrener. Q^{3b} R^{3b} Y^{6b} (RMNy 16)

d sorozat 33×33 Keretes. Páncélos angyal (Mihály arkangyal). Egyetlen „V”.

1586 36 [I] V^{2a} [II] 7×

e sorozat 27×27 Duplakeretes, stilizált növénydíszes. 1578—1605

- A 1578 10 6×
 1582 19 A^{2a} 20 A^{2a}
 1584 27 17× 28 15× 29 15×
 1585 34 3×
 1586 36 [I] F^{2b} Dd^{1b} [II] 3×
 1588 42 17×

- 1592 51 A^{2a}
 1593 53 A^{2a} 55 B^{1a} Soltészné LXXII 3
- C 1588 42 P^{2a} csonka „G”
- D 1578 10 3×
 1584 29 Y^{y3a}
 1585 35 A^{1b}
 1586 36 [I] Fff^{4a} Mmm^{4b} [II] Z^{1b} b^{2b}
- E 1578 10 F^{2b}
 1584 27 15× 28 3× 28-ban alsó harmadában hiány 29 5× ép!
 1586 36 [I] B^{1a} bal oldali keret alsó harmadában hiány itt és ezután; Bbb^{3b} [II] A^{1a}
 1588 42 5×
 1593 54 a^{2a} Itt és ezután alsó keret jobb fele is sérült
 55 A^{2a}
 1602 68 A^{1a}
- F 1588 42 e^{2a}
- G 1586 36 [I] 4× [II] 5×
- H 1578 9 [III] Y^{4a}
- I 1578 Az „I” gyakran 180°-al elfordítva
 9 [I] c^{1a} [II] A^{2a} Eee^{3a}
 10 97×
 1584 27 4×
 28 D^{1b} Itt keret balra fent sérült Fff^{2a} 180°-al elfordítva
 29 4× ép!
 1586 36 [I] 6× Innen végig mint 28-ban; [II] K^{4a} b^{1a}
 1588 42 D^{2b} Innen végig fent jobbra is sérült; N^{2a}
 1598 60 3× Mű mikrofilmen, sérülések észlelése bizonytalan
 1600 65 a^{4b}
 1605 81!
- K 1578 9 [I] 12× [II] 35× [III] 19×
 1584 27 E^{3a} Dd^{1a} 28 F^{4b} K^{1a} L^{1a} O^{2b} Cc^{2b} 29 Qq^{2b} Ss^{4a}
 1586 36 [I] 9× [II] I^{3a} X^{3a}
 1590 46 F^{2b} Keret alul sérült. — Soltészné LXXII 4
- L 1578 10 11×
 1579 13 A^{4a}
 1580 17 *^{2a} A^{1a}
 1584 27 4× 28 4× 29 3×
 1586 36 [II] N^{2b} Soltészné LXXII 5
- M 1578 9 [III] O^{3b} 10 N^{2a} N^{3a}
 1584 27 16× 28 10× 29 7× 31 A^{2a}
 1588 42 4×
 1591 47 A^{2b} Soltészné LXXII 6
- N 1578 11)(^{2a} A^{1a} (10 Xx^{4a} „N” helyett 90°-al elfordított „Z”-t használni!
 1584 28 M^{3a} — OSZK 2-ik és MTAK példányában. (OSZK 1. példányban ugyanezen e sorozat „Z” 90°-al elfordítva!) T^{3b} Qq^{2a} Tt^{3b} 29 Ff^{1a} Vv^{3b}

- 1586 36 [I] L1^{1b} Mmm^{2b}; e „N” elfordítva Z gyanánt Rr^{4a}
 Tt^{3b}; N helyett elfordított e „Z”: M^{1a} Ccc^{3a}
- 1588 42 G^{3b} Q^{4a}
- 1596 59 A^{2a}
- 1604 78 A^{1b} 80 A^{2a}
- O 1578 10 Tt^{4b}
- 1584 28 C^{3b} Oo^{2b}
- 1587? 39!
- 1588 36 [I] 4× [II] G^{3a} K^{2a}
- 1593 52 A^{2a} 54 t^{3b} — ismételten 180°-al elfordítva
- P 1578 9 [III] K^{1b} 10 11×
- 1584 28 Nn^{3b}
- 1586 36 [I] 9× [II] 3×
- 1587? 39! Soltészné LXXII 8
- Q 1583 23 C^{7a} filmről méretre nagyítva
- R 1578 10 Nn^{3b} Ss^{3b}
- S 1578 10 4×
- 1584 27 Xxx^{2a} 28 3× 29 Gg^{4b}
- 1586 36 [I] 9× ép; Nnn^{4a} és utána keret sérült jobb oldalán
 de itt 180°-al elfordítva! [II] H^{3b}
- 1595 56 A^{2a}
- 1604 75 A^{2a} keret bal alsó sarka is sérült
- T 1578 9 B^{3a} V^{2b} 10 15×
- 1584 28 3× 29 Rr^{2a}
- 1586 36 [II] 3×
- 1588 42 B^{1a} Soltészné LXXII 7
- V 1578 10 5×
- 1579 13 B^{1a}
- 1580 16 A^{1a}
- 1584 27 Hh^{1a} Bbb^{4a} 28 B^{4a} 29 Nn^{2b} Oo^{3a}
- 1586 36 [I] 3× [II] 9×
- 1598 61 A^{2a}
- 1604 80 B^{3b}
- Z 1584 28 Bb^{2b} Gg^{3a}
- 1586 36 [I] 4× Vö. még a sorozat „N” betűjével! „Z” ugyan
 vékonyabb vonalú, de szintén betűárnyékos.
- f sorozat 27,5×26,5 Duplakeretes, vékony vonalú, betűárnyék nélküli.
 Egyetlen „T”.
 1580 16 b!
- 1584 27 M^{2b} Zzz^{2a} 28 3× 29 3×
- g sorozat 27,5×27,5 Duplakeretes, virágdíszes, fehérrel pontozott sötét
 háttéren. Egyetlen „A”. Vö. Soltészné LV 2
 1602 69 a^{2a}
- h sorozat 28×27,5 Duplakeretes, fehér pontokkal szegélyezett, közepén
 stilizált virággal. Egyetlen „D”.
 1598 60 a^{2a} Bal széle sérült.
- i sorozat 27×27,5 Duplakeretes, sötét hátterű, leveles-virágos ágdísszel.

Egyetlen „E”. Vö. Soltészné LV 4

1598 60 a^{7b}

j sorozat 27,5×27,5 Kb. (film) Duplakeretes, egyetlen stilizált virág. Sötét háttér, fehér pontok. Egyetlen „L”.

1600 65 A^{2a}

k sorozat 28×28 Duplakeretes, sötét háttérű, stilizált leveles szár, virág és gyümölcs. Egyetlen „M”. Vö. Soltészné LV 9

1598 60 a^{4b}

1600 65 B^{1a}

l sorozat 28×26 Duplakeretes, sötét háttérű, közepén és sarkaiban stilizált virággal. Egyetlen „Q”.

1604 77 A^{1a} Bal oldala erősen sérült.

m sorozat 27×27 Duplakeretes, sötét háttér, finom rajzolatú növény minta. Kopott. Egyetlen „T”.

1598 60 b^{7b}

n sorozat 31×30 Duplakeretes, vázás-virágos, sötét háttérű. Egyetlen „M”.

1575 2 B^{1a}

1602 68 a^{2a}

o sorozat 39×39 Fehérrel kétszer keretezett, erősen stilizált fehér indás, sötét háttér. Egyetlen „W”.

1575 2 A^{2a}

p sorozat 44×44 Duplakeretes, fehér háttérű, stilizált leveles indadisz.

I 1578 10 3×

V 1578 10 *^{2a} A^{1a}

1586 36 [I] I^{3b} Aa^{1b} [II] 4×

q üres

r—dd sorozatok keretezetlen díszes fraktúrjellegű egyes betűk

r sorozat C 15×22 1590 45 B^{7a}

s sorozat D 14×15,5 1579 14 *^{2a}

t sorozat E 10×13 1590 45 G^{5a}

u sorozat E 14×15 1590 45 G^{6a}

v sorozat E 14,5×16 1590 45 C^{7b} G^{1b}

w sorozat E 13,5×16 1579 13)^{2a}

1590 45 H^{1a}

x sorozat E 16×23,5 1587 40 A^{2a}

y sorozat G 28×28 1587 41 A^{2a} méretre nagyítva filmről

z sorozat H 16×17 1590 45 H^{1a}

1598—1601? 62 N^{2a}

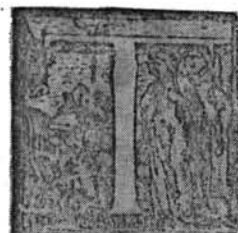
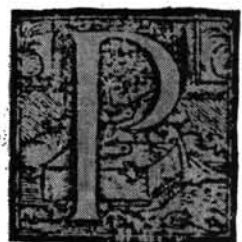
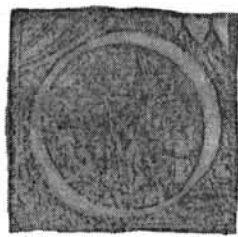
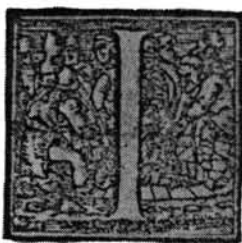
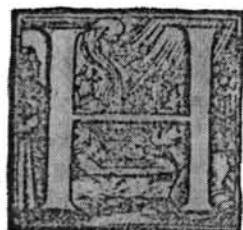
aa sorozat N 61×66 1577 6 B^{1a}

bb sorozat O 18,5×18 1590 45 A^{2a}

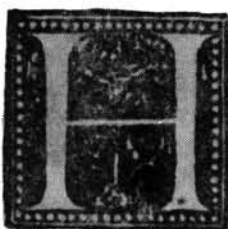
cc sorozat W 64,5×71,5 1577 6 A^{1a}

dd sorozat W 17,5×17 1590 45 4×

a sorozat

b

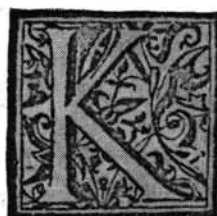
c

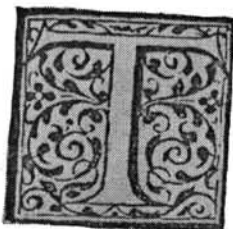
d

e sorozat

e sorozat

g

h

i

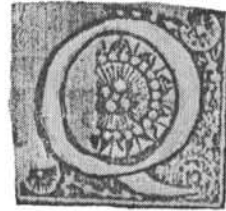
j

k

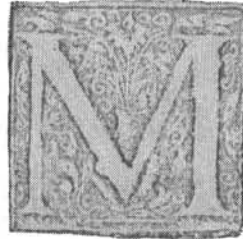
l

m

n

o

p sorozat

Illusztrációk

Címlapkeretek

- III. 1. 120×160 Négy sarkán a négy evangélista attribumával együtt. Fönt középén ovális keretben Atyaisten, alul ugyanígy Szentléleggalamb, alatta a készítő H[einrich] V[ogtherr] monogramja. A keret két oldalán szárnyas angyalfej.
(Soltészné LXIV)
1578 9 [I] [II] [III]
1583 26 a^{1a}
1584 27 28 29 A^{1a})^{(1a}
1586 36 [I] [II]
1588 42
- III. 2. 115×168 Fönt középpütt kétfejű-sasos Habsburg címer, alul középén a Habsburg fennhatóság alatt álló országok egyesített címere választófejedelmi süveggel, bal alsó sarokban Krajna címere választófejedelmi süveggel, jobb alsó sarokban Ljubljana város címere sisak helyén sarkánnyal; a keret két oldalán egy-egy körzött tartó férfi, a jobb felőlinél glóbusz is van. Az alsó címer kerete alján HV CL monogram.
1578 11 12
1583 26
1585 34
- III. 3. 85×130 Négy sarkában az evangélistákat attribútumaik szimbolizálják. Fönt középpütt ovális keretben Atyaisten, lent szélesebb ovális keretben Jézus megkeresztelése; a keret két oldalán balról Ádám, jobbról Éva.
(Soltészné LXIX 1)
1582 19
1587 38

Bibliai vonatkozású képek

Nagyobb alakúak

- III. 4. 98×75 Középpütt felhőkeretben Atyaisten, kétfelől teremtés, bűneset és kiűzetés a paradicsomból.
(Soltészné LXV 1)
1578 10 A^{1a}
1580 16 a
1585 34 B^{2a}
1588 42 B^{3b}
- III. 4a. 99,5×75 Noé családja és állatok bevonulnak a bárkába.
1578 10 B^{2a}
- III. 5. 98×75,5 Izráel átkelése a Vörös-tengeren.
(Soltészné LXV 3)
1578 10 Q^{1a}
1585 34 F^{3a}
1588 42 d^{1b}

- III. 6. 94×72,5 Izráel népe táncol az aranyborjú körül, míg jobbra fönt
Mózes a tizparancsolat kőtábláit veszi át.
(Soltészné LXV 2)
1585 34 F^{1b}
1588 42 T^{1b}
- III. 7. 95,2×72 Az ércikgyó
(Soltészné LXV 4)
1585 34 B^{4a}
1588 42 M^{3b}
- III. 8. 77×77 A tanító Krisztus képe köriratos ovális keretben, melyet két-
felől egy-egy angyal tart. MW monogram.
(Soltészné LXVIII 1)
1586 36 [I] A^{1b}
1588 42 D^{4a}
- III. 9. 54,5×73 Kain megöli Ábelt.
1580 18 A^{5a}
- III. 10. 54,5×72 Atyaisten földkoronggal özönvíz után.
(Soltészné LXVI 1)
1588 42 X^{1a}
- III. 11. 54,5×73 A részegen mezítelen Nóét betakarják fiai.
1580 18 A^{4a}
- III. 12. 54×73 Betsabé és Dávid.
1580 18 A^{6a}
- III. 13. 55,5×72 (Következtetett méret, nagyítás mikrofilmről.) Jézus meg-
keresztelése.
(Soltészné XXXIX 11 Hoffhalter)
1582 20 A^{5a}
- III. 14. 55×72 Jézus megkísértése.
(Soltészné XXXIX 12 Hoffhalter)
1588 42 M^{1b}
- III. 15. 55,5×71 Jézus, háta mögött két tanítvánnyal, térdelő és álló nőhöz
szól. (Mária és Márta, Lázár halála után.)
(Soltészné LXVII 3)
1588 42 Z^{3b}
- III. 16. 55×72 Jézus tanít az Atyaistenről.
(Soltészné LXVII 1)
1588 42 O^{1a}
- III. 17. 55×72 Jézus gyermekeket áld meg.
1582 20 E^{4b}
- III. 18. 54,5×73 Az adós szolga példázata.
1580 18 C^{4a}
- III. 19. 55,5×72 Keresztjét vivő Jézus.
(Soltészné LXVI 2)
1576 5 E^{2a}
1588 42 c^{3b}

- III. 20. 54×72,5 Golgota sok alakkal.
(Soltészné LXVI 3)
1576 5 E^{4a}
1588 42 c^{1a}
- III. 21. 54×72,5 (Következtetett méret, mikrofilmről nagyítva.)
Golgota Máriával és Jánossal.
(Soltészné LXVI 4)
1576 5 E^{3a}
1582 20 F^{4a}
1588 42 H^{4b}
- III. 22. 55×72 A Szentlélek kitöltése.
(Soltészné LXVII 4)
1582 20 F^{6b}
1588 42 f^{4b}
- III. 23. 64×72,5 (Következtetett méret, mikrofilmről nagyítva.) Gyüleke-
zetnek szószékről beszélő pap.
1582 20 D^{8b}
- III. 24. 53,5×73,5 Úrvacsoraosztás.
(Soltészné LXVII 2)
1582 20 C^{3a}
1588 42 b^{1a}
1590 45 G^{9b}
- III. 25. 42×55 (Következtetett méret, mikrofilmről nagyítva.) Máté evan-
géli lista attributumával.
1586 36 [II] Z^{1a}
- III. 26. 42×55 (Következtetett méret, mikrofilmről nagyítva.) Lukács
evangéli lista attributumával.
1586 36 [II] b^{2b}

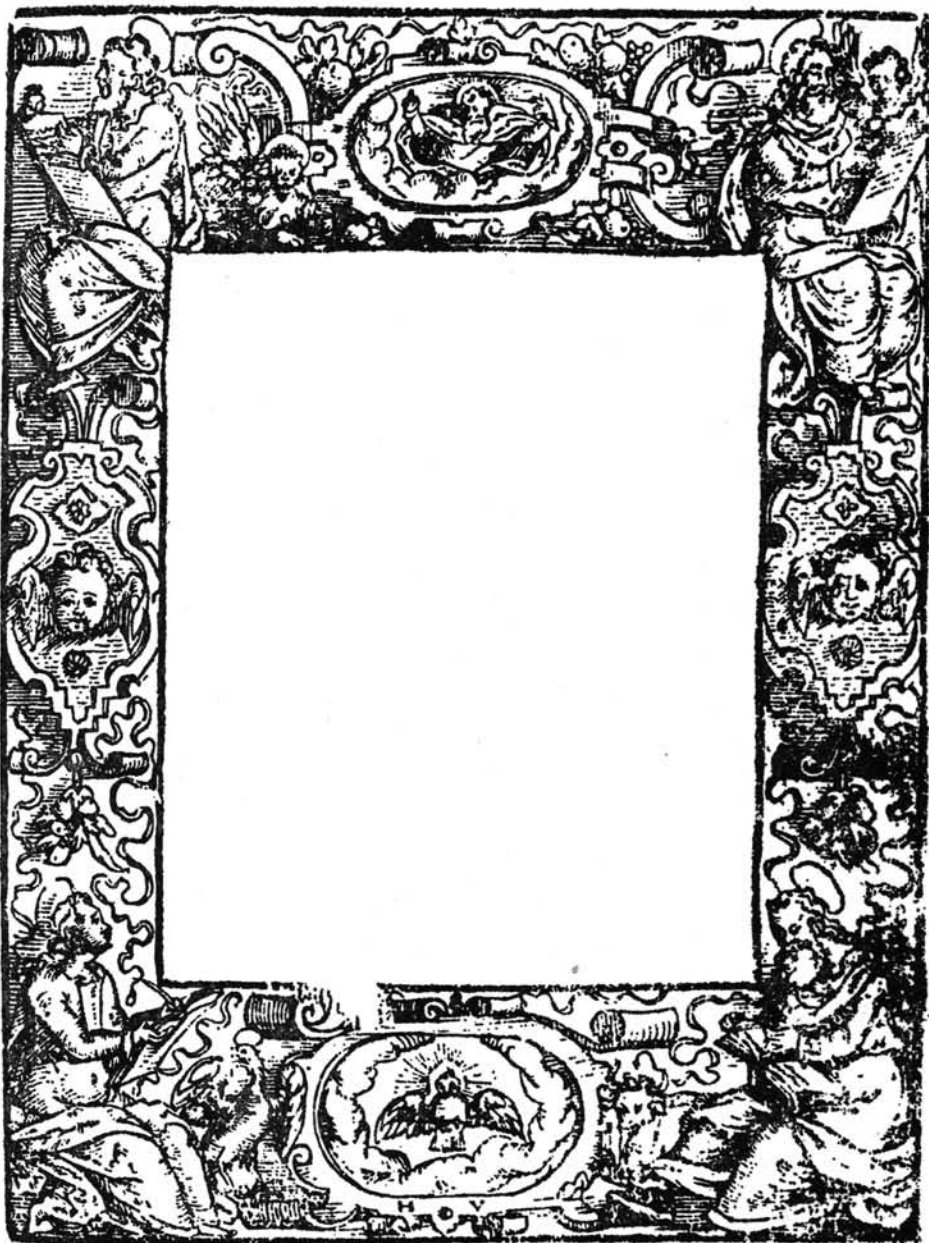
Kisméretű sorozat 30×30

- III. 27. A napkeleti bölcsek a kis Jézusnál.
1578 12 A^{2b} D^{1b}
1586 36 [I] 3× [II] G^{2b}
- III. 28. Jézus megkísértése
1578 12 A^{4b}
1586 36 [I] Q^{1b}
- III. 29. Keresztelő János tanít
1578 12 D^{1b}
- III. 30. Jézus a kánai menyegzőn
1578 12 A^{2b}
1586 36 [I] K^{4b} Nn^{4b}
- III. 31. Jézus szószékről tanít
1578 12 A^{2b}
1586 36 [I] 3×
- III. 32. Keresztelő János a börtönben
1578 12 D^{1b}
1586 36 [I] B^{4a}

- III. 33. Jézust meg akarják kövezni a templomban
 1578 12 B^{1b}
 1583 25 B^{1b}
 1586 36 [I] V^{1a}
- III. 34. Jézus számárháton bevonul Jeruzsálembe
 1578 12 B^{1b}
 1583 25 B^{1b}
 1586 36 [I] A^{1a}
- III. 35. Jézus kiúzi a kufárokat a templomból
 1586 36 [I] Zz^{1b}
- III. 36. Jézus a Szentleket ígéri
 (Soltészné LXVIII 4)
 1586 36 [II] H^{3b}
 1588 42 E^{1b} O^{3b}
- III. 37. Asszonyok Jézus üres sírjánál
 1578 12 B^{1b}
- III. 38. Az átszegzett kezű Feltámadott magyaráz az emmausi tanítványok-
 nak
 1578 12 C^{3b}
 1583 25 B^{1b}
 1586 36 [I] Bb^{2b} Cc^{2b}
- III. 39. A Feltámadott váratlanul belép
 1578 12 B^{2b}
 1583 25 B^{2b}
 1586 36 [I] Ggg^{4a}
- III. 40. A Feltámadott sebeit mutatja Tamás apostolnak
 1578 12 B^{1b}
 1586 36 [I] Cc^{4b}
- III. 41. A Szentlélek kitöltése az apostolokra pünkösdkor
 1578 12 B^{3b}
 1583 25 B^{3b}
 1586 36 [I] Kk^{1a}
- III. 42. Jézus hajóból tanít
 1578 12 B^{4b}
 1586 36 [I] Ss^{4a} [II] A^{1a}
- III. 43. Jézus Nikodémussal beszél
 1578 12 B^{3b}
 1583 25 B^{3b}
- III. 44. Jézus a kardos, mellvértes kapernaumi századossal
 (Soltészné LXVIII 3)
 1586 36 [I] L^{4b} Kkk^{4b}
 1588 42 a^{2a}
- III. 45. Jézus a kíséreléssel érkező kardos kapernaumi századossal
 1578 12 C^{4b}
 1586 36 [I] C^{4a} Mmm^{2a} [II] C^{3a}
- III. 46. Jézus az adópénzről beszél két férfival
 1586 36 [I] 7 × [II] D^{4a}

- III. 47. Jézus a napra és holdra mutat a vég jeleiről szólva
 1578 12 D^{1b}
 1586 36 [I] A^{4b}
- III. 48. Jézus az égre mutat
 1578 12 B^{2b}
 1583 25 B^{2b}
 1586 36 [I] Ee^{3b} Ff^{3b}
- III. 49. Az ítélő Krisztus
 1588 42 V^{3b}
- III. 50. Jézus hajón viharban
 1578 12 A^{3b}
 1583 25 B^{4b}
 1586 36 [I] M^{3a}
- III. 51. Jézus megáldja a kenyereskosarat
 1586 36 [I] T^{1a}
- III. 52. Jézus megáldja a kiosztott kenyeret
 1578 12 C^{1b}
 1586 36 [I] Vv^{2b}
- III. 53. A meggyógyított gutaütött fekhelyét viszi
 1578 12 C^{3b}
 1586 36 [I] Iii^{2a}
- III. 54. Jézus némát (vagy vakot) gyógyít, háttérben hegy
 1578 12 A^{4b} C^{2b}
 1586 36 [I] R^{4b}
- III. 55. Fenti kép változata, középütt növény
 (Soltészné LXVIII 5)
 1578 12 A^{2b}
 1586 36 [I] Bbb^{3a}
 1588 42 Y^{4a}
- III. 56. Jézus vendégségben gyógyít
 1578 12 C^{3b}
 1586 36 [I] X^{2a}
- III. 57. Jézus meggyógyítja a ruháját érintő vérfolyásos asszonyt
 1578 12 A^{4b}
 1586 36 [I] R^{1b} Nnn^{1a}
- III. 58. Jézus meghallgatja az (elfátyolozott arcú) pogány asszonyt. (Mikro-
 filmről méretre nagyítva)
 1586 36 [II] Q^{3b}
- III. 59. Jézus gonosz lelket űz ki
 1586 36 [I] P^{2a}
- III. 60. Jézus leprásokkal találkozik
 1578 12 C^{2b}
 1586 36 [I] Xx^{2a} Ddd^{3b}
- III. 61. Jézus temetni vitt holtat támaszt fel
 (Soltészné LXVIII 2)
 1578 12 C^{3b}
 1586 36 [I] Qq^{1a} Fff^{3b}
 1588 42 d^{2b}

- III. 62. Jézus tanít a szoros kapuról és keskeny útról
1583 25 B^{4b}
- III. 63. Jézus tanít a magvetőről
1578 12 A^{3b}
1586 36 [I] N^{1b} O^{2b}
- III. 64. Jézus tanít az elvesztett juhról
1578 12 B^{2b}
- III. 65. Jézus mint jó pásztor
1578 12 B^{4b}
1583 25 B^{2b} itt és ezután a keret fölül és balról sérült
1586 36 [I] Ee^{1a} Qq^{4a}
- III. 66. Jézus tanít a báránypörbe öltözött hamis prófétákról. (Mikrofilmről méretre nagyítva)
1578 12 C^{1b}
1586 36 [II] L^{3b} N^{3a}
- III. 67. A napszámos szőlőkapások példázata
1578 12 A^{3b}
1586 36 [I] N^{3a} itt a keret jobbra fönt sérült
- III. 68. Jézus tanít a gazdagra leső halálról
1578 12 C^{2b}
1586 36 [I] Eee^{3a}
- III. 69. A szemben levő szálla és gerenda példázata
1578 12 B^{4b}
1583 25 B^{4b}
- III. 70. A farizeus és a vámszedő példázata
1586 36 [I] Aaa^{3a}
- III. 71. Az irgalmas samaritánus példázata
1578 12 C^{2b}
1586 36 [I] Ccc^{2b} itt és ezután a keret jobbról sérült
1588 42 S^{4a} a^{2a}
- III. 72. Példázat a nagy lakoma méltatlan vendégéről (?)
1578 12 B^{3b}
1586 36 [I] Iii^{4b}
- III. 73. Katonák kezére adott vétkes (adós szolga?)
1578 12 C^{4b}
1586 36 [I] Rr^{3b}
- III. 74. Példázat az adós szolgát elszámoltató királyról
1578 12 C^{4b}
1586 36 [I] Yy^{2b} Lll^{3a}
- III. 75. Példázat az ura adósaival összejátszó hamis sáfárról
1578 12 C^{1b}
- III. 76. Jézus ülve tanít
1578 12 B^{4b}
- III. 77. A gazdag és Lázár példázata
1578 12 B^{3b}
1583 25 B^{3b}
1586 36 [I] Oo^{4a}
1588 42 B^{1b} Qq^{3b}

III. 4

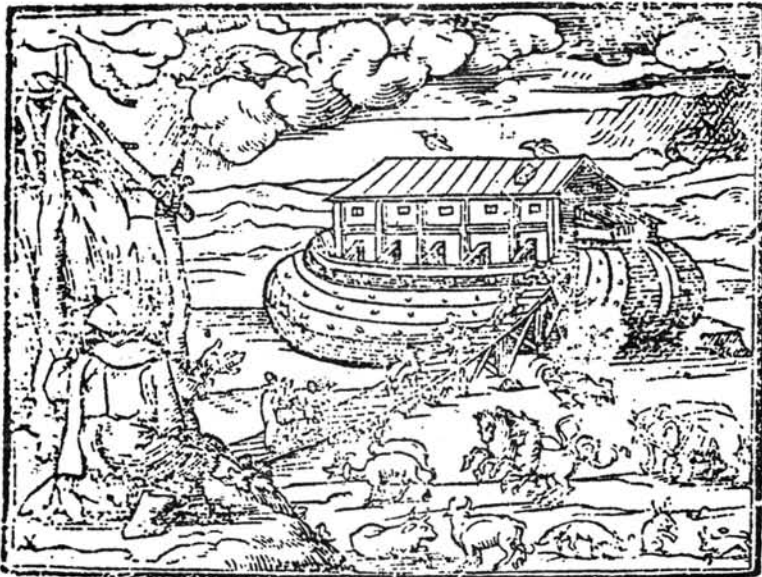
III. 2

III. 3

III. 4

III. 4a

III. 5

III. 6

III. 7

III. 8

III. 9

III. 40

III. 41

III. 42

III. 43

III. 44

III. 45

III. 46

III. 47

III. 48

I II. 19

I II. 20

I II. 21

I II. 22

III. 23

III. 24

III. 25

III. 26

27

28

29

30

31

32

33

34

35

36

37

38

39

40

41

42

43

44

45

46

47

48

49

50

51

52

53

54

55

56

57

58

59

60

61

62

63

64

65

66

67

68

69

70

71

72

73

74

75

76

77

Planéták

- III. 78. $41,5 \times 68,5$ Sol/Nap
(Soltészné LXVIII 8)
1588 42 I^{1a}
- III. 79. 41×68 Luna/Hold
1578 12 D^{3a}
- III. 80. 41×69 Mars
(Soltészné LXVIII 7)
1588 42 T^{4b}
- III. 81. $41,5 \times 68$ Jupiter
(Soltészné LXVIII 6)
1588 42 T^{3b}
- III. 82. $41 \times 68,5$ Venus
1578 12 D^{3a}

Hónapképek

- III. 83. $56,5 \times 22,5$ Vízöntő — január
1592 49 A^{2b}
- III. 84. $56,5 \times 22,5$ Halak — február
1592 49 A^{4b}
- III. 85. $56,5 \times 23$ Kos — március
1592 49 A^{6b}
- III. 86. $56,5 \times 22,5$ Bika — április
1592 49 A^{8b}
1603 74 A^{2b}
- III. 87. 56×22 Ikrek — május
1592 49 B^{2b}
1603 74 A^{8b}
- III. 88. $56 \times 22,5$ Rák — június
1592 49 B^{4b}
- III. 89. 57×23 Oroszlán — július
1592 49 B^{6b}
- III. 90. $55,5 \times 22,5$ Szűz — augusztus
1592 49 B^{8b}
1603 74 A^{4b} B^{6b}
- III. 91. $57 \times 22,5$ Mérleg — szeptember
1592 49 C^{2b}
1603 74 B^{8b}
- III. 92. $56 \times 23,5$ Skorpió — október
1592 49 C^{4b}
1603 74 C^{2b}
- III. 93. $56,5 \times 22$ Nyilas — november
1592 49 C^{6b}
1603 74 C^{4b}
- III. 94. $55,5 \times 22$ Bak — december
1592 49 C^{8b}
1603 74 A^{6b} C^{6b}

78

79

80

81

82

83

84

85

86

87

88

89

90

91

92

93

94

Rézmetszetek

Az 1585-ös (34) műből mind elveszett. Az 1588-as (42) új kiadásból megmaradtakat a BEK, illetve az MTAK példánya alapján közöljük. A méretek az eredeti metszetekről valók. (Soltészné LXIX 2, LXX 1, 2, LXXI 1, 2.)

		BEK		MTAK	
III.	95. 97×147	A	C ^{3b} után	+	- filmről méretre nagyítva
III.	96. 89×116	B	D ^{1b} után	+	+ filmről méretre nagyítva
	+42×33	+ címer			
III.	97. 90×109	C	D ^{2b} után	+	- filmről méretre nagyítva
III.	98. 95×135,5	[E]	L ^{4b} után	-	+ filmről
III.	99. 98×144	F	M ^{4b} után	-	+ filmről
III.	100. 90×108	G	P ^{4b} után	+	+ filmről méretre nagyítva
III.	101. 89,5×135	H	V ^{4b} után	+	+ filmről méretre nagyítva
III.	102. 102×148	K	C ^{2b} után	+	+ filmről méretre nagyítva

A

III. 95

375

R

III. 96

6

III. 97

III. 98

F

III. 99

G

III. 100

H

III. 101

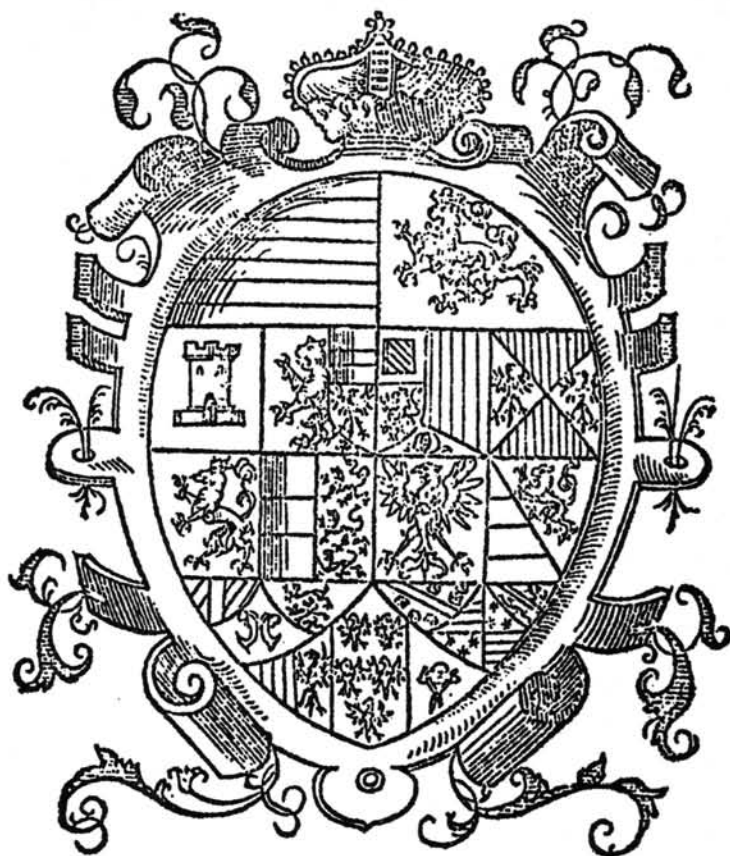

III. 102

Könyvdíszek

- I. 95×109 A Habsburg fennhatóság alatti országok egyesített címere.
1577 6 címlap
- II. 31×36 Magyar kiscímer négyelt formában, koronák nélkül.
(Soltészné LXXII 1)
1591 47 A^{1a}
1592 49 A^{1a}
- III. 51×31 Szárnyas angyalfej levéldísszel.
1600 65 o^{3a}
1602 68 a^{1a}
1603 72 A^{1a}
1604 75 A^{1a} 77 B^{4b} 78 H^{2b} M^{2a} 80 B^{4a}
- IV. 72×25,5 Téglalap alakú fonadék, három függőleges elemmel.
1575 2 B^{2a} 3 C^{2a}
1576 5 G^{3b} 5a A^{1a}
- V. 101×35 Lapos hatszög alakú fonadék, jórészt fehér közepű szalagokból.
1577 6 A^{3a}
- VI. 68,5×29 Téglalap alakú fonadék, jórészt fehérszegélyű szalagból, levél- és indadísszel.
1578 11)^(4b)
- VII. 78×39,5 Fekvő nyolcasra emlékeztető fonadék.
(Soltészné LXXII 10)
1584 28 Ooo^{6a} 29 Dd^{3a} Aaa^{3a}
1585 34 S^{3b}
1587 41 C^{2b}
1588 42 f^{3a}
1595 56 B^{4a} Nn^{4b}
1596 59 A^{1a}
1601 65 A^{6a}
1603 73 C^{2b}
1604 75 C^{1b} 77 3 × 78 A^{4b}
- VIII. 43×16 Fekvő hatszög alakú kevés vonalú fonadék.
(Soltészné LXXII 9)
1596 58 A^{1a}
1598 60 a^{7a} g^{4b}
- IX. 66×56 Sarkára állított négyzet alakú leveles-virágos záródísz.
(Soltészné LXXII 2)
1591 47 D^{3a}
- X. 42×30 Sarkára állított lapított nyolcszög alakú fehérvonalú arabeszk-szerű dísz.
1578 9 [II] Ggg^{3a} 10 ragasztott címlap,)^(4b)
1579 14 E^{7b}
1580 17 A^{1a} H^{7a}
1582 19 A^{3b} 20 C^{2b}
1583 24 A^{3b}
1584 27 Iiii^{4a} 29 P^{2a} Aaa^{4a} 32 A^{1a} A^{4a}
1585 34 B^{3b} F^{1a}

- 1588 42 e^{1b}
 1590 45 3×
 1598—1601? 62 N^{6b}
 XI. 41,5×29,5 X. negatívja.
 1577 7 A^{1a}
 1578 9 [I] L^{4b} 10 4×
 1579 14 A^{1a}
 1582 20 F^{3b}
 1583 22 T^{5b}
 1584 28 Ooo^{4b}
 1587 41 A^{1a}
 1589 44 A^{1a} Ll^{4b}
 1590 45 4×
 1593 54 G^{4a} t^{3a} 55 S^{2b} Ezeknél és ettől fogva a középen levő
 négyzetke egyik oldala kikopott
 1596 58 A^{4b} S^{8b}
 1598 60 C^{3a} e^{4a}
 1602 70 X^{4b}

Gedruckt zu Laybach durch Hans Kannel/
Anno M. D. LXXVII.

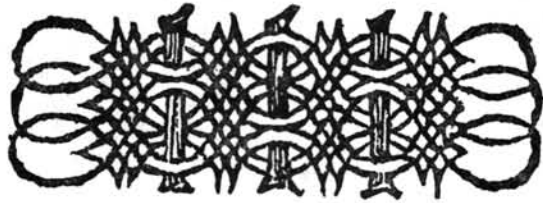
I

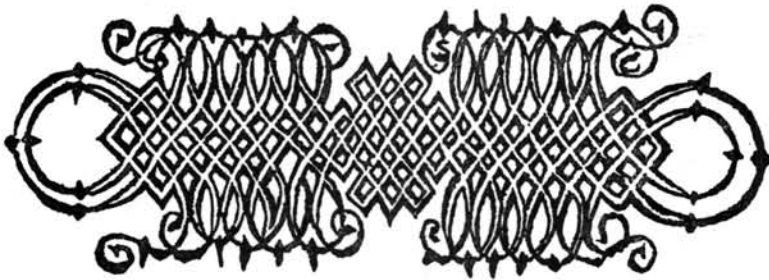
II

III

IV

V

VI

VII

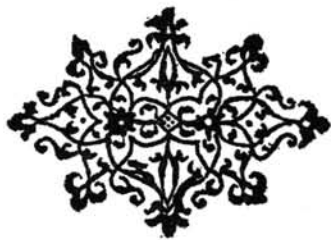
VIII

IX

X

XI

Nyomdai címék és variációik

Nyomdai címék

A+B 5×4

1575 1 4×
 1576 4 A^{2b}
 1579 13 *^{1a}
 1584 27 20× 28 3× 29
 9× 31)^{(7b F^{8b}}
 1585 35 A^{1a}
 1596 58 A^{1a}
 1598 60 10×

C 5—5,5×4,5

1575 1)^{(1a}
 1576 4 4× 5 7×
 1577 8 A^{1a}
 1578 12 naptárrész szöveg-
 kerete
 1579 13 5× 14 9×
 1580 17 B^{7b}
 1582 19 A^{1a} 20 9×
 1583 22 A^{1a} 23 D^{1b} 24 A^{1a}
 25 naptárrész kerete
 1584 27 Iii^{3a} 28 15× 29 P^{2a}
 33 naptárrész kerete
 1585 35 A^{1a}
 1586 36 [I] 68× [II] 8×
 1587 37 7× 38 4× 39 keret
 40 A^{1a} 41 A^{1a}
 1588 42 23×
 1589 44 4×
 1590 45 5×

1592 49 naptárrész kerete
 51 4×

1593 52 3× 53 3× 54
 23× 55 6×

1595 56 3×

1601 67 A^{1a} A^{2b}

1602 68 A^{1a} 69 a^{1a} A^{1a} 70 A^{1a}

1603 73 B^{1a} C^{4a} 74 naptár-
 rész kerete

1604 78 A^{1a}

1605 81 keret

D 6×3,5

1575 1 keret végig

1583 25 naptárrész kerete

1584 33 naptárrész kerete

E 7,8×7,5

1577 8 B^{1b}

1578 12 5×

1579 13 *^{1a}

1598 60 3×

Variációk

1 1575 1 A^{4a}

2 1603 73 B^{1a}

3 1593 55 M^{4a}

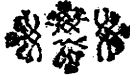
4 1586 36 [I] L^{4a}

5 1593 55 R^{3b}

6 1579 13 *^{a1}

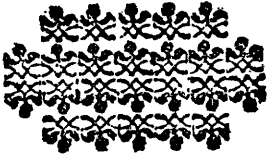

1

2

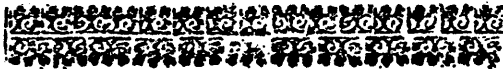
3

4

5

6

Manliusnak tulajdonított művekből illusztráció és díszek

	113×85	Csatajelenet 1578 X2 címlapján
X/I	86×54	Fekvő téglalap alakú szalagfonadék indákkal 1578? X3 A ^{1a}
X/II	53×48	Sarkán álló négyzet alakú szalagfonadék le- véldísszel 1578? X3 A ^{4a} 1582 X6 A ^{1b}
X/III	69×31	Fekvő téglalap alakú fonadék, belseje szög- letes, szalaggá szélesedő 1582 X6 A ^{6a}
X/IV	—×10	Különböző cifrákból összeállított dísz 1582 X6 A ^{1a} D ^{2b}
X/V	105×37,5	Fekvő téglalap alakú, egyik végén nyitott ke- retű szalagfonadék 1579? X5 A ^{1a}
X/VI	84×44,5	Fekvő téglalap alakú keretben ismétlődő sti- lizált növény minta 1579? X5 B ^{4a}
X/VII	54×32	(filmről) Tompa sarkán álló rombusz alakú stilizált növényi dísz 1589 X7 E ^{8b}
X/VIII	—×11,5	Különböző cifrákból összerakott dísz 1593 X8 A ^{1a}

x/1

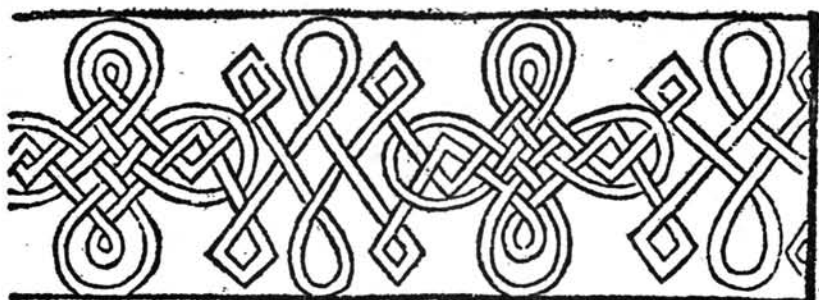
x/11

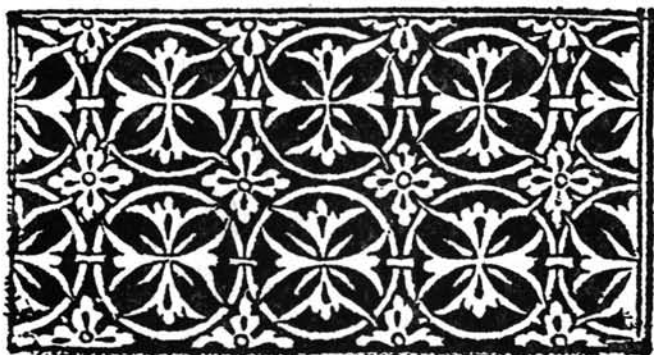
x/111

x/1111

X/IV

X/VI

X/VII

X/VIII

Manlius nyomtatványainak jegyzéke

Irodalmi hivatkozásokat csak a nem—*RMNy* tételeknél, ill. az *RMNy* megjelenése után előkerült műveknél közlök. A ljubljana-i időszakra nézve Reisp idézett tanulmányát vettem alapul, amely minden közvetlenül vagy közvetve ismert Manlius-nyomtatványt közöl. A továbbiakban az *RMNy*-t követtem. A varasdi nyomtatványokat idézett forrásaik alapján sorolom fel. — A ránk maradt nyomtatványokat folyamatosan sorszámozom, közéjük iktatva — sorszám nélkül — a csak irodalomból ismertek címét. — Az egyes tételek leírása végén a vizsgált példány lelőhelyét és jelzetét közlöm (ha az másolat, utalok eredetijének lelőhelyére is), ha az nem az OSZK példánya. — Viszont külön jegyzékbe foglalom az általában Manliusnak tulajdonított, de nyomdakészletébe nem illő nyomtatványokat.

A lelőhelyeknél használt rövidítések:

EK	Eötvös Loránd Tudományegyetem Könyvtára, Budapest
LNM	Narodni Muzej, Ljubljana
LNUK	Narodna in Univerzitetna Knižnica, Ljubljana
MTAK	Magyar Tudományos Akadémia Könyvtára, Budapest

Ljubljana

1575

- Salicetus, Johann: *Rede wider die Türken*. Elvezett. Reisp [Nr. 1] Ahn: *Deutsche*... Nr. 2.
- 1 Dalmatin, Jurij (transl.): *Jesvs Sirah ali negove Buquice* (Latinski Ecclesiasticvs)... Drvkanv vLvblani, skusi Ioannesa Mandelza. MDLXXV.)⁸, A8—P8, Q1 = [128] fol. 12° Reisp [Nr. 2] Badalić: Nr. 152. Berčić Nr. 27. Ahn: *Slowenische*... Nr. 1. — LNUK 19 147.
- 2 Spindler, Christoph: *Ain chrisliche Leichpredig. Bey der Begrebnus weyland des... Hörwarden Freyherrn zu Auersperg...* Gedruckt zu Laybach durch Hannß Mannel MDLXXV. A4—E4 = [20] fol. 4° Reisp [Nr. 3] Ahn: *Deutsche*... Nr. 1. — LNM 4884.
- 3 Khisl, Georgius: *Herbardi Aursprgy baronis... vita et mors...* Labaci ex officina Joanis Manlij MDLXXV. A4—12 (I3—4 üres) = [34] 4° Reips [Nr. 4] Ahn: *Lateinische*... Nr. 1.^{125a} — OSZK RMK III 469/2. péld. koll. 6. és LNUK 7005 III Ad és 25 959 II Lg.
- *Kalender für das Jahr 1576*. Laibach, J. Mannel, 1575. — Elvezett. Reisp [Nr. 5] Ahn: *Deutsche*... Nr. 6.

1576

- *General pro Maalzeit und Weinschenken*. — Elvezett. — Reisp [Nr. 6] Ahn: *Deutsche*... Nr. 4.
- *Wochenpfennigsgeneral*. — Elvezett. — Reisp [Nr. 7] Ahn: *Deutsche* Nr. 3.

125a Ahn, Friedrich: *Johann Mannels lateinische Druckwerke (1575—1605)*. — In: Mittheilungen des österr. Vereines für Bibliothekswesen. IV. 1900. Nr. 1., 3., 4., V. 1901. Nr. 1. — A továbbiakban: Ahn: *Lateinische*...

- 4 Khisl, Jurij: *Hörwarten Freyherrn zu Aursperg... Thaten... Durch... Hannsen Khratzenpacher verdeutscht. Gedruckt in... Laybach... durch Hanß Mannel. MDLXXVI. A4—K3 = [39] fol. 4° Reisp [Nr. 8] Ahn: Deutsche... Nr. 5. — LNUK 7006 III Ad. — Variánsa díszesebb szedésű első ívvel vö. XI.*
- 5 Dalmatin, Jurij: *Passion tv ie, britkv terplene... Drvkanv vLvblani, skusi Ioannesa Mandelza (MDLXXVI) (8, () 8, A8, (4, A8, C8—I8. = [84] fol. — Hozzákötvte külön címlappal:*
- 5a *Passion Js vseh stírh evangelistov... Drvcanv vLvblani skusi Joannesa Mandelza MDLXXVI. A8—B6 = [14] fol. 12° Reips [Nr. 9] Badalić Nr. 155—156. Berčič Nr. 28. Ahn: Slowenische... Nr. 2.^{125b} — LNUK 10019 II C 8.*

1577

- 6 Carl, Erzherzog von Österreich: *New auffgerichte Pergkwerchß Ordnung... Gedruckt zu Laybach durch Hans Mannel MDLXXVII. A4, B6—E6, F3 = [31] fol. 2° — Reisp [Nr. 10] Ahn: Deutsche... Nr. 7. — LNUK 19 217—19 236.*
- 7 Stangel, Tobias: *Carmen encomiasticvm: in celebres nvptias... Adami L. Baronis ab Eck... et Annae Chislididis... Labaci... Ex officina Johannis Manlij 1577. A4—B4, C2a = [19] fol. 4° — Reisp [Nr. 11] Ahn: Lateinische... Nr. 3. — LNUK 6981 IOB.*
- 8 Clarius, Leonhardus: *In nvptias... Adami L. Baronis ab Eckh & ... Annae Chislididis... Labaci... Ex officina Joannis Manlij A4—B1 = [5] fol. 4° — Reisp [Nr. 12] Ahn: Lateinische... Nr. 2. — LNUK 6982 IOB.*
- Strauss, Jakob: *Descriptio novi et prodigiosi cometae. — Reisp [Nr. 13] —.*
- *Genealogia... des adeligen wralten Geschlechtes deren von Rhein... aufs aller kürzeste in Rhythmus verfasst, durch Hansen Mannel. Reips [Nr. 14] Ahn: Deutsche... Nr. 8. — Elvészett.*

1578

- 9 Spangenberg, Johann: *Postilla, to ie kerszhanske evangelske predige... I... od adventa do paske... (Transl. Sebastijan Krelj) (Laybach, Hanß Mannel) MDLXXVIII (4,) (2, A4—Z4, a⁴—l⁴ = [142] fol. 4°.*
- II... od paske... do adventa... (Transl. Jurij Juričič) (vLivblani skosi [!] Ioannesa Mandelza, MDLXXVIII) A4—Z4, A⁴—Z⁴, Aa⁴—Gg⁴ = [212] fol. müben 214 fol., mert 176 és 177 kimaradt, 4°.*
- III... na vse poglavite prasdnike... (Transl. Jurij Juričič) (Laybach, Hanß Mannel, 1578.) A4—Z4, a⁴—l⁴ = [136] fol. 4°.*
- Reisp [Nr. 15] Badalić Nr. 159 Berčič Nr. 30 Ahn: *Slowenische... Nr. 3 — LNUK 10 060, 97 936. Erősen sérült, hibásan kötött példányok.*

125b Ahn, Friedrich: *Die slovenischen Erstlingsdrucke der Stadt Laibach (1575—1580). Graz, 1896. — A továbbiakban: Ahn: Slowenische...*

- 10 *Biblie, tv ie... pisma prvi deil vkaterim so te pet Mosessove bvqve... inu... kratka summa...* (Ed. Transl. Jurij Dalmatin) vLvblani skusi Ioannesa Mandelza MDLXXVIII *4, **6, A4—Z4, A⁴—Y⁴, Z¹ = [191] fol. nagy 4° — Reisp [Nr. 18] Badalić Nr. 158 Berčić Nr. 31 Ahn: *Slowenische...* Nr. 4. — LNUK II 52 394.
- 11 Vramec, Antol: *Kronika vezda znovich zpravljena...* vLubane po Iuane Manline MDLXXVIII)(4, A4—Q4 = [68] fol. 4° Reisp [Nr. 19] Badalić Nr. 161/162 Ahn: *Slowenische...* Nr. 5 — LNUK II B 9834.
- 12 Strausz, Jakob: *Almanach... auffs Jar MDLXXIX.* Laybach, Johann Mannel. A4—C4, D2, A2 (A3—4 üres) = [18] fol. 4° Reisp [Nr. 20] Ahn: *Deutsche...* Nr. 11 — Arhiv SR Slovenije Rkp 160 r.

1579

- 13 Habermann [Avenarius], Johann: *Kerszhanske leipe molitve...* [Transl. Janž Tulščak] vLvblani, skusi Iansha Mandelza MDLXXIX *8, **8, B8—R8, S3 = [147] fol. 12° Reisp [Nr. 23] Badalić Nr. 164 Berčić Nr. 32 Ahn: *Slowenische...* Nr. 6 LNUK R 97 964. Mérethű fénykép, eredeti: København, Det kongelige Bibliotek (92, —344). Címlapvariáns Berčić Nr. 32a eltérés szerző, fordító és nyomdász keresztnevében: mindhárom Jansh helyett Ivan formában. — Fresach (Ausztria): Evangelisches Diözesanmuseum, jelzet nélkül.
- 14 Dalmatin, Jurij: *Ta celi catehismus...* vLvblani MDLXXIX *8, A8—M8 = [104] fol. 12° Reisp [Nr. 24] Badalić Nr. 163 Berčić Nr. 34. Ahn: *Slowenische...* Nr. 7 LNUK R 97 963 mérethű fénykép, eredeti: København, Det kongelige Bibliotek (92, —344).

1580

- Bohorič, Adam: *Elementa Labacense cum Nomenclatura trium linguarum Latinae, Germanicae et Sclavonicae.* — Elveszett. — Reisp [Nr. 25] Badalić Nr. 160 Berčić Nr. 35 (l. még: 35a és 35b) Ahn: *Lateinische...* Nr. 4.
- 15 Bohorič, Adam: *Otrozhia tabla ali biblia* — Könyvfedélből kiáztatott egyleveles töredék. Reisp [Nr. 26] Badalić Nr. 168. Berčić Nr. 36 — LNUK 13 548.
- 16 *Perve bvqve Mosessove...* [1] fol. Reisp [Nr. 27] Berčić Nr. 37 — LNUK R 97 966 mérethű fénykép, eredeti: Graz Universitätsbibliothek jelzet nélkül.
- 17 Dalmatin, Jurij (transl.): *Salomonove pripvisti, tu ie, kratki...* vLvblani, MDLXX (skusi Jansha Mandelza) *4, A8—G8, H7 (H7a: impresszum, H8 hiányzik) = [67] fol. 12° Reisp [Nr. 28] Badalić Nr. 166 Berčić Nr. 38. Ahn: *Slowenische...* Nr. 8 — LNUK R 97 965, mérethű fénykép, eredeti: København, Det kongelige Bibliotek (92, —344) — Fresach (Ausztria) Evangelisches Diözesanmuseum jelzet nélkül.
- 18 Luther, Martin: *Catehismus. Tv ie ty nar potreibnishi shtuki...* (Transl. Jurij Dalmatin) vLvblani MDLXXX.)(8, A8—F8, G7 (G^{7a}: (skusi Jansha Mandelza) impresszum, G8 hiányzik) = [63] fol. 12° Reisp [Nr. 29] Badalić Nr. 165a Berčić Nr. 39 Fresach (Ausztria) Evangelisches Diözesanmuseum jelzet nélkül.

1582

- 19 Beythe István: *Köröztyeni tudomannak revid summaya...* Velagos Varat Manlius Janostul MDLXXXII A8—F8 = [48] fol. 8° RMNy 516 — MTAK. A 196/VIII film, eredetije: Tírgu Mureş, Biblioteca documentară Teleki şi Bolyai 8/SZK I/199.
- 20 Beythe István: *Mikeppen az koroztyéni gyeulekőzetben...* Gyzzing Varasában Manlius Janostul. MDLXXXII A8—F8, G2 = [50] fol. 8° RMNy 517 — MTAK A 196/IX film, eredetije: Tírgu Mureş Biblioteca documentară Teleki şi Bolyai 8/SZK I/200.
- 21 [Testimonium ordinationis.] [Gyssingae] MDLXXXII [Manlius] [1] fol. RMNy S 518A — MKSz 1976: 288 p. — BEK RMK II 23.

1583

- 22 (Frischlin, Nicodemus—Arconatus, Hieronymus): *Epithalamia in honorem nuptiarvm ... Rogerii Lotharii ... ducentis... Singerorum ... Catharinam... Stoffelij... viduam... 1583...* Gyssingae in officina... Johannis Manlij. A4 = [4] fol. 4° RMNy 533 — Güssing (Ausztria) Franziskanerkloster 4/182—2.
- 23 Homberger, Jeremias: *Granvm framenti. Explicatio LIII. capituli Iesaiæ...* (Gyssingae) MDLXXXIII (Manlius) A8—T8 = [152] fol. 8° RMNy 534 — Güssing (Ausztria) Franziskanerkloster 3/7—3.
- [1] [Kulendárium az 1584. esztendőre.] — [2] [Egh jarasi jeuendő mondás... Stadius Gergy mestörteul zöröztetöt.] [Vij varat 1583 Manlius] — RMNy 535 — Elveszett.
- 24 L'Écluse, Charles de: *Stirpivm nomenclator Pannonicus.* Nemetvyvvarini MDLXXXIII per Iohannem Manlium. A8—D8 = [16] fol. 8° RMNy 536 Hasonmás kiadása Hunger, Friedrich Wilhelm Tobias: *Charles de l'Écluse, Carolus Clusius, Nederlandsch kruidkundige 1526—1609.* 's-Gravenhage 1927. 419—434.
- 25 [1—2 Schreibkalender auff das Jar... MDLXXXIII. Gestellt durch Georgium Caesium... — Prognosticon.] [Güssing 1583 Mannel] [A4] B4 [C4—D4, a4—b4] = [24] fol. 4° — S 537A — MKSz 1976: 288 p. — OSZK RMK II. 177a xerox, eredeti: Soproni városi levéltár nap-tárgyújtemény.
- 26 [1] *Schreibkalender auff den alt vnd neuen Form auf... MDLXXXIII.* Gestellt durch M. Georgium Caesium... — [2] (*Prognosticon...*) Güssing durch Hansen Mannel. A4—D4, a4—b4 = [24] fol. 4° RMNy 537 — OSZK FM₂ 1905, film, eredetije: Soproni városi levéltár 4/26.

1584

- 27 Beythe István: *Az evangeliomok magyarazatii kiket... zoktak praedikállani...* Nymöt Vij Varat 1584 Manlius Ianos.)(3+1, A—Z, Aa—Zz, Aaa—Zzz, Aaaa—Iiii = [3]+311+[1] fol. 4° RMNy 552 MTAK I 4° 285 is.

- 28 Beythe István: *Eztendő által valo vasarnapi epistolák, magyarázattal*. . . Nymöt Vij Várat Manlius Ianos (1584))(A—Z, Aa—Zz, Aaa—Nnn, Ooo6 = [4]+240+[2] fol. 4° *RMNy* 553.^{125c}
- 29 Beythe István: [1] *Az zentök fő innepiről valo evangeliomok, magyarázattal*. . . — [2] (Fő innep napocra valo epistolak magyarazattij. . .) Nymöt Vij Várat 1584 Manlius Ianos A, A—Z, Aa—Dd,)(, Ff—Zz, Aaa = [4]+187+[1] fol. 4° *RMNy* 554.^{125c}
- 30 Frischlin, Nikodemus: *De ratione institvendi pvervm*. . . Gyssingae MDLXXXIII Ioannes Manlius A—B = [16] fol. 8° *RMNy* 555.
- 31 Homberger, Jeremias: *Flosculus Eden, compendium*. . . Gyssingae MDLXXXIII In officina. . . Iohannis Manlij A,)(7+1, B—F, [] = [56] fol. + 1 tab. 8° *RMNy* 556 — Güssing (Ausztria) Franziskanerkloster 3/7—3.
- 32 *Tieffallianorum generosorum et. . . barrorum in Gvndelsdorff. . . Ioannis Christophori et. . . Wolfgangi Matthaei reditui. . . gratulatur schola Catodorpiana*. Gissingae, MDLXXXIII Ioannes Manlius A—D = [16] fol. 4° *RMNy* S 556A — *MKSz* 1975. 90—91 — OSZK RMK II 184c xerox, eredeti: BEK Hb 5041.
- 33 [1—2] [*Kalendárium és prognosztikon az 1585. esztendőre.*] [Németújvár 1584 Manlius.] [A—B] C+? = [24+?] fol. 8° *RMNy* 557.
- 1585
- 34 Frankovics Gergely: *Hazos es fölötte sziksegös könyv*. . . [Németújvár] 1585 [Manlius] A4—R4, S6 = [74?] fol. [10] tab. 4° *RMNy* 532 — *OSZK Évkönyv* 1972. 171—174. p. *MKSz* 1976. 287—288. p. *OSZK Évkönyv* 1973. 191—193. p. (címlap képével).
- 35 Personaeus, Nicolaus: *Epinikion in gloriosum triumphum resurrectionis Iesu*. . . Gissingae MDXXCV [!] Ioannes Mannlius. A5 = [5] fol. 8° *RMNy* 571.

Varasd

1586

- 36 I. Vramec, Antol: *Postilla na vsze leto*. . . v Varasine MDLXXXVI (po Juane Manliuse))(, A—Z, Aa—Zz, Aaa—Nnn, Ooo2 = [242] fol. 4°. Pécs Egyetemi Könyvtár Zs X. 20 (róla film OSZK FM₂ 287). II. Vramec, Antol: *Postilla veszda znovich zpravlena*. . . v Varasdinu MDLXXXVI A—Z, a—f, g2 = [26] fol. 4° OSZK film (feldolgozás alatt), eredeti: Zagreb (Jugoszlávia) Nationalna Biblioteka. I+II: Badalić Nr. 192.

1587

- 37 Pergossich, Ioannes (Red.): *Praefationes et Epistolae*. . . Varasini Ioannes Manlius 1587 A—N, O 4 = [108] fol. 8° RMK II 198 BEK II. 22.
- 38 Skryniarich, Blasius: *De agno paschali*. . . Varasini MDLXXXVII a, A—O, P3 = [123] fol. 8° RMK II 199.
- 39 [Horvát nyelvű egyleveles nyomtatvány imádság szövegekkel] [Varasd 1587? Manlius] 1 fol. *OSZK Évkönyv* 1972. 176—177. BEK RMK223.

125c 29 kiszedése megelőzte 28-ét, az e E és e I iniciálék sérüléseinek tanúsága szerint.

Monyorókerék

- *Agenda Vandalica*. Monyorókerék 1587. Elveszett. RMNy 597A.
- 40 Creutzer, Georg: *Sendbrieff Georgij Creutzers...* Eberau 1587 durch Iohannem Manlium A4, B1+, = [5+?] fol. 4° RMNy 598 Országos Evangélikus Könyvtár R 241/9.
- 41 (Pöckhl, Erhard): *Neue zeitung ausz Vngern...* zu Eberaw MDLXXXVII durch Hansen Mannel A—B, C2 = [10] fol. 4° RMNy 599 OSZK FM₂ 1424 eredetije: Olomouc (Csehszlovákia) Universitna Knihovna 4735.
- 1588
- 42 Frankovics Gergely: *Hasznos es fölötte szikseges könyv...* 1588. (Monyorokereken) (Manlius) A—Z, a—h = [124] fol. + [10] tab. 4° RMNy 617 — MTAK I—4—222 BEK I 32d col. 3.
- 43 Gabelmann, Nikolaus: *Monomachia Hvgaro Tvrca...* [Monyorókerék] MDLXXXVIII typis Iohannis Manlii — A [B] C [D—O?] = [56?] fol. 4° — RMNy 618 — BEK RKM II 24. MKSz 1976. 287. p.
- 1589
- 44 *Az evangeliomoc es az epistolak...* Monyorokereken MDLXXXIX Manlius Ianos által — A—Z, Aa—Ll (alternatim ^{8 et 4}) = [204] fol. 12° RMNy 630. Bp., Dunamelléki Református Egyházkerület Ráday Gyűjteménye RMK I, 12. †
- 1590
- 45 *Christlicher vnd kurtzer Bericht...* Ebaraw MDLXXXX bey Hans Mannel — A—G, H6+2, [] 1 = [63] fol. 8° — RMNy 647 BEK RMK II 25. Sajtóhibáknak egy levélnyi jegyzéke — a címlevél után beragasztva — a mű egy előző kiadásához készült.
- 46 [*Énekeskönyv*. Red. Beythe István.] [Monyorókerék cr. 1590 Manlius.] [A] B—F [G—H] I [K—Z], a+? = 192 [+?] fol. Forma oblonga 8° RMNy 648.
- 1591
- Dragonus, Casparus: *Speculum theologicum et concionatorium...* Monyorókerék 1591. Manlius — Elveszett. — RMNy 667.
- 47 *Salamon kiralynak, az David kiraly fianak Markalffal valo trefa beszedekek rövid könyve*. Monyoroköröken MDXCI Manlius Ianos által. A—D = [32] fol. 8° RMNy 668.
- 1592
- Enyedi György: [*Gismunda és Gisquardus históriája*.] Monyorokereken 1592 Manlius RMNy 694 — Elveszett.
- Laskai János (transl.): *Az Aesopus életéről...* Monyorokereken 1592 Manlius RMNy 695 — Elveszett.
- Tinódi Sebestyén: [*Buda veszéséről és Török Bálint fogságáról*.] RMNy 696 — Elveszett.

Sicz

- 48 [1] [*Apollonius királyfi históriája.*] — [2] [Bogáti Fazekas Miklós:] (*Ez világi nagy szöveg zavarrol...* [!]) [Sicz? ca. 1592 Manlius.] [A—C] D7+1 = [31] fol. 8° *RMNy* 699.
 — Decsi Gáspár: [*Dávid király és Uriás históriája.*] Siczben *RMNy* 700. Elveszett.
- 49 [1—2] *MDXCIII* *esztendőre való calendarium es az időnek napoke(n)t való allapattyarol, s egyéb történhető dolgokrol való ítélet.* Crakkai Fontanus Balint irasabol magyarra fordítatot. Siczben [1592] Manlius Ianos. A—D, E1+? = [33+?] fol. 8° *RMNy* 701 — *RMNy* megjelenése óta előkerült és az OSZK által beszerzett példány.
 — Gosárvári Mátyás: *Az régi magyaroknak első bejövésekről...* *RMNy* 702 — Elveszett.
 — Hunyadi Ferenc: [*Trója megszállása és veszedelme.*]... *RMNy* 703 — Elveszett.
- 50 [Pataki névtelen] — anonym.: *Eurialus és Lukrécia históriája.* [A] B—F [G4] = [52] fol. 8° *RMNy* 704 — *MKSz* 1976. 287. p.
- 51 Pathai István: *Az sacramentomokrol in genere...* [Sicz] *MDXCII* [Manlius] A, B3+1, C—X, Y4 = [167] fol. 8° *RMNy* 705 — *MTAK* Ráth 57.

1593

- [Balassi Bálint transl.: *Beteg lelkeknek való...*] *RMNy* 728 — Elveszett.
- 52 (Heltai Gáspár transl.): *Vigasztalo könyvetske... keresztény intes-sel...* (Siczben) *MDXCIII* (Joannes Manlius) A—S^{alternatim 8 et 4} T² = [110] fol. 12° *RMNy* 729 — Payr szerint (Dunántúli... 841. p.) fordítás Spangenbergből.
- 53 Pathai István: *Az sacramentomokrol in genere...* [Sicz] *MDXCIII* [Manlius] A8 B3+1 C8—X8 Y4 = [167] fol. 8° *RMNy* 731. A címlevél és az azzal összefüggő A8 levél kivételével azonos 51-el.
- 54 Szalaszegi György [transl.]: *Hetetszaka mindennapra megh irattatot imadsagok...* szerzetettének Auenarius [Habermann] Ianos által. (Sicz) *MDCXIII* [!] (1593 Manlyus) A—Z a—z Aa—Gg^{alternatim 8 et 4} = [320] fol. 12° *RMNy* 732.
- 55 Vizaknai Gergely: [*A Szentháromságról, a teremtésről és az angyalokrol*]... (Sicz) 1593 (Manlius) A—R^{alternatim 4 et 8} S³⁺¹ = [107] fol. 12° *RMNy* 733.

1594 —

Németújvár

1595

- 56 Beythe András: *Fives köntüv* [!].... (Nymet Vivaratt) 1595 (Manlius) A—Z, Aa—Nn = [144] fol. 4° *RMNy* 766 *MTAK* Ráth 58.

1596

- 57 [*Az evangéliomoc es az epistolak. Nimet Vivarat 1596 [Manlius] A—Z, Aa—L*]^{alternatim 8 et 4} = [204] fol. 12° *RMNy* S 783A *MKSz* 1982. 352—356. p.
- 58 Heltai Gáspár: *Szaz fabvla, mellyeket Aesopvsból [!]*... egybe gyűtet... Nimet Vivarat 1596 Manlius Ianos A—S = [144] fol. 8° *RMNy* 784.
- 59 Pellérdi Péter: *Bathori Sigmondnak, Erdely orzagh feiedelmenek...* nyeresegeről... Nimet Vyvarat DMXCVI [recte 1596] Manlius Ianos. A4 B2 = [6] fol. 4° *RMNy* 785.

1597

- Beythe István: *Confessio. Németújvár 1597 Manlius. RMNy* 811 — Elveszett.
- Beythe István: *Encomion ubiquisticon.* — Elveszett. *RMNy* 812.

[*Német*] *Keresztúr*

1598

- 60 [*Agenda, azaz szent-egyházi cselekedeteknek... módja.*] [Keresztúr 1598 Manlius.] a—h = [64] fol. 8° *RMNy* 833.
- 61 *Svmmaia azoknak az articulosoknak, kikre vetekeodesek tamadtanak...* (Kereszturat) MD[CVIII] (Manlius) A—K, L4 = [84] fol. 8° *RMNy* 834 MTAK A/1217/IV film, eredetije: Kassa (Košice, Csehszlovákia) Diecézna Knížnica D IX 33.
- 62 [*Gebetbuch Deutschkreutz? 1597—1601 Mannel.*] [A—M] N [O+?] ^{alternatim 8 et 4} = [84+?] fol. 12° *RMNy* S 856A *MKSz* 1976. 290—291. p.

1599

- 63 [Kákonyi Péter?]: *Historia Croesi Lydiorm regis...* Kereszturat MDXCIX Manlius Ianos. A—C = [12] fol. 8° *RMNy* S 856B *MKSz* 1976. 291—292. p.
- 64 [*Molítvenik. Pri Sz. Krisi? 1597—1601 Mandelz.*] [A—G] H—L M4 = [92] fol. 8° *RMNy* S 856C *MKSz* 1976. 293. p.
- *Catechismus Croaticus secundum Lutheri articulos...* [Pri Sz. Krisi? 1597—1601? Mandelz?] *RMNy* S 856D *MKSz* 1976. 293. p. Irodalom alapján feltételezett, lehetséges azonban, hogy még Varasdon készült 1586—1587.

Sárvár

1600

- 65 Magyar István [transl.]: *Kezbeli könyuetske az iol es bodogvl valo meg halasnac mesterségeről...* Bevst Ioachimnac irasabol... Saruarat MDC Manlius Ianos. A4*4 B8 C4—Z4 a4—n4 o3+1 = [154] fol. 8° *RMNy* 869.

400

[Német] Keresztúr

1601

- *Kalendárium és prognosztikon az 1602. esztendőre. RMNy 877. Feltételezhető.*
- 66 Andreades, Michael: *Tyrocinium artis grammatices...* [Keresztúr] (1601) [Manlius.] A4?B6?C6?D8—K8 L12 M1+? = [87+?] fol. 8° *RMNy 875A OSZK RMK II 315b* mérhető xerox, eredetije London, British Library 12 932 bb 4.
- 67 Hartlieb, Georg: *Tvmlvs in honorem... Annae... Ioannis Schmuckij... coniugis...* Kerezturni 1601 Ioannes Manlius. A6 = [6] fol. 4° *RMNy 876 — BEK RMK II 39.*
- *Kalendárium és prognosztikon az 1602. esztendőre. RMNy 877. Feltételezhető.*

Sárvár

1602

- 68 (Eszterházi Tamás—Kürti István) [transl.]: *Az igaz aniaszentegyházrol... Irattatot Aegidius Hunnius... által. Saruarat MDCII Manlius Ianos. a—g, h¹⁺¹, A—Z, Aa—Zz, Aaa—Zzz, Aaaa—Dddd, Eeee² = [645] p. 4° *RMNy 888.**
- *Kalendárium és prognosztikon az 1603. esztendőre. RMNy 889. Feltételezhető.*
- 69 Magyar István: *Az országokban valo soc romlasoknac okairol...* Sarvarat MDCII Manlius Ianos. a—c, A—Z, Aa—Bb = [224] p. 4° *RMNy 890.*
- 70 Szikszai Fabricius Balázs: *Nomenclatvra. Seu dictionarium Latino Hvngricvm...* Sarvarini MDCII Ioannes Manlius. A—V, X4 = [160] fol. 8° *RMNy 891.*

[Német] Keresztúr

1603

- 71 [*Carmina lugubria*], (*epitaphium... Meslenaeorum.*) [Keresztúr, 1603—1604, Manlius.] [A] B [C?] = [8+?] fol. 4° *RMNy 899A.*
- 72 [Fabricius János transl.]: *Agoston barát szerzetin valo, Hollosi Godefridvsnak... meg tereseröl...* Kereszturat MDCIII Manlius Ianos. A—K, L¹ = [41] fol. 4° *RMNy 901.*
- 73 Zvonarics Mihály [transl.]: *Papa nem papa...* Osiander Andras által... Kerezturni MDCIII Manlius Ianos. A—Z, Aa—Ii = [128] fol. 4° *RMNy 902.*
- 74 [1—2] [*Kalendárium és prognosztikon az 1604. esztendőre.*] [Keresztúr 1603 Manlius.] [?] 2, A8—C8 +? = [26+?] fol. 8° *RMNy 903.*

1604

- 75 Hartlieb Georg: *Carmen heroicvm spectabili et magnifico... Francisco de Nadasd...* Keresturini 1604 typis Ioannis Manlii. A—B, C1 = [9] fol. 4° *RMNy 910.*

- 76 [1–2] [*Kalendárium és prognosztikon az 1605. esztendőre.*] [Keresztúr 1604 Manlius.] [[] 2, A8–E8] F8 = [50] fol. 8° *RMNy* 911.
- 77 Nagy Benedek: *Naeniae quas, inobitvm... Francisci de Nadasd...* Kereztvrini MDCIV typis Ioannis Manlii. A4B4 C1 = [9] fol. 4° *RMNy* 912.
- 78 Magyari István: *Az tekintetes, nemzetes, nevezetes... Nadasdi Ferentz-nec... temetesekor löt ket praedicationia Magyari Istvannac.* Kereszturat 1604 Manlius. Ianos. A–G H2 I–L M2 = [42] fol. 4° *RMNy* 913.
- 79 Ruland Joannes: *Oratio luctuosa in immatvrvm obitvm... Francisci de Nadasd...* Kerezturini 1604 typis Ioannis Manlii. [] 4, = [4] fol. 4° *RMNy* 914 MTAk RM Ir II 30.
- 80 *Virtvi et memoriae spectabilis... Francisci de Nadasd... carmina fvnebria... posita.* Kereztvrini MDCIV typis Ioannis Manlii. A4–B4 = [8] fol. 4° *RMNy* 915.
- 81 Goepner, Johann: *Carmen de salutifera Christi... incarnatione...* Kerezturij 1605 typis Ioannis Manlij. [1] fol. 361×245 mm. *RMNy* 934.

*Manliusnak tulajdonított, illetve vele kapcsolatba hozott nyomtatványok
(Méréthű címlapmásolatok a Ljubljanei művekről)*

1576

- X1 Khisl, Jurij: *Höwarten Freyherrn zu Aursperg... Thaten...* Durch... Hansen Khratzenpacher verdeutscht. Gedruckt in... Laybach... durch Hans Mannel. MDLXXVI. A4–K3 = [39] fol. 4°. Csak díszesebb idegen betűtípusokkal és részben eltérő tördeléssel és helyesírással szedett első ívében tér el 4-től. LNM 2024.

1578

- X2 *Neuwe Zeytung. Ein warhafftige... zeytung Wie der Türck ist den 28. tag Marcij für die Statt Medlinge gezogen...* MDLXXVIII H. ny. n. A1–4 = [4] fol. 4° Reisp [Nr. 16] Ahn: *Deutsche...* Nr. 9. Ahn: *Neue...* Nr. 1¹²⁶ Weller Nr. 485¹²⁷ LNM 3414.
- X3 *Warhafftige geschicht und Sig... durch... Hansen Ferenberger... den 21. tag... May diss Achtundsibentzigisten jars... under Dreschnickh...* Gedruck in... Laybach... Durch Hansz Mannel. A1–4 = [4] fol. 4° British Museum, London 1312. c. 69 (2). — Talán azonos Reisp [Nr. 17] Ahn: *Deutsche...* Nr. 10. Ahn: *Neue...* Nr. 2 leírásával, melyek a címlap szedését nem tükrözik, csak irodalmi források alapján közlik a címet.¹²⁸

126. Ahn, Friedrich: „*Neue Zeytungen*“ aus Johann Mannels Druckerpresse. *Mittheilungen des österreichischen Vereines für Bibliothekswesen.* 2. Jahrg. 1898. 1–9., 29–32., 66–72. p. A továbbiakban: Ahn: *Neue...*
127. Weller, Emil: *Die ersten deutschen Zeitungen mit einer Bibliographie (1505–1599).* Tübingen, 1872.
128. Branko Reisp, Ljubljana volt szíves felhívni figyelmemet a röplapra és mérethű xeroxát rendelkezésemre bocsátani.

1579

X4 *Türckische grewliche Zeittung. Wie Baijacidis... den 17. Januarij dises 1579. Jars... Pancket... gehalten...* (Leybach, Hans Manel) A1—4, B1—2, C1—3 = [9] fol. 4° Reisp [Nr. 22] Ahn: *Deutsche...* Nr. 14 Ahn: *Neue...* Nr. 4 Weller Nr. 508 — LNUK R 97 993.

X5 *Türckische grewliche Zeytung. Wie Baijacidis... den 17. Januarij dises 1579. Jars... Pancket... gehalten...* (Leybach, Hans Manel) A4—B4 = [8] fol. 4° — OSZK Ant. 3497.

1582

X6 Homberger, Jeremias: *Viola Martia Ieremiae Hombergeri...* H. é. ny. n. A8—C8, D7+1 = [31] fol. 8° — *RMNy* 518. Güssing (Ausztria) Franziskanerkloster 3/7—4.

1589

X7 Waldeck, Anna von: *Das fürstliche Wurtzgertlein...* Mit einer Vorrede Jeremiae Hombergers... MDLXXXIX (Giessingen durch Hans Mannlin) A8—E8 = [40] fol. 8° *RMNy* 634. Wien Österreichische Nationalbibliothek 80 H 53.

1593

X8 M., A.: *Neue Zeittung vnd Wundergeschichte so zu Constantinopel den 10. Februarij dises 1593. Jar öffentlich am Himel gesehen...* verfasset durch A. M.—Schützing... bey Hansen Männel. Anno 1593. A1—4 = [4] fol. 8° Ahn: *Deutsche...* Nr. 17 Ahn: *Neue...* Nr. 6 és Nachtrag Weller Nr. 773. Hubay előszavában említi¹²⁹ — *RMNy* 730. MTAK Ráth 561.

1594

X9 *Zwo warhafftige Newezeitung, die erste von Nouigrat... Die andere aus Constantinopel...* Erstlich gedrucktet zu Preßburg bey Johan Walo Anno 94. A1—4 = [4] fol. 8° *RMNy* 750 Berlin Deutsche Staatsbibliothek Ye 5016 — Vizsgálata mérhető xerox alapján.

1613—1614

X10 [*Evangeliumok és epistolák*] [Keresztúr 1613—1614 Farkas Imre] [A12—I12] K12—M12+? = [144+?] 12° *RMNy* 900.

129. Hubay Ilona: *Magyar és magyar vonatkozású röplapok, újságlapok, röpiratok az Országos Széchényi Könyvtárban. 1480—1718.* Bp., 1948. X. p.

Hirtwarten Freyherrn zu Qlursperg/ etc.
 Warhaffteige/ Ritterliche/ Ansehenliche Cha-
 ren: Wie er die zeit seines lebens seinem lieben
 Vatterland in Politischen/ auch ansehnli-
 chen Kriegsvnellen gedient / dessen Wol-
 fart aygnem leben fürgezogen / vnnnd auff
 den 22. Tag Septemb: des 75. Jars/ von den
 Türcken bey Wudatschki vnuersehens ober-
 fallen/ obermant/ vnd nach mit eygner hand
 von den Feinden genönnen rath/ im
 Qhampff Ritterlich vmbkoma-
 men / Samit dem Vatter-
 land vnnnd der Natur
 schuldige pflicht
 abgelegt.

Durch
 Herrn Georgen Qhisl zum Kalrenbrun/ Vrb-
 drucksassen der Fürstl: Graffschafft Görz/
 in Lateinischer Sprach beschriben / vnnnd
 Hannsen Qhragenpacher verdeutschet.

Gedruckt in der Fürstlichen Hauptstat Laye-
 bach in Fürstenthumb Crain/ Durch
 Hansß Mannel.

M. D. LXXVI.

Hörwarten Frey =

Herrn zu Nursperg / .c. Warhafftige/
Ritterliche/ ansehnliche Thaten: Wie er die zeit
seines lebens/ seinem lieben Vaterland in Poli-
tischen/ auch ansehnlichen Kriegsbeuelchen ge-
dient/ dessen Volkhaft aignem leben fürgezogen/
vnd auff den 22. Tag Septemb: des 75. Jars/
von den Türcken bey Wudatscheki unuerschens
überfallen/ übermannt/ vnd nach mit aigner
hand von den Feinden genommen Nach/
im Kampff Ritterlich umbkom-
men/damit dem Vaterland
vnd der Natur schül-
dige pflicht ab-
gelegt.

Durch

Herrn Georgen Khisl zum Kalten-
bunau/ Erbdrychsassen der Fürstl: Graffschafft
Görz/ im Lateinischer Sprach beschriben/
vnd Hansen Abrahampacher verdeutschet.

Gedruckt in der Fürstlichen Hauptstatt Laybach im
Fürstenthumb Crain/durch Hans Mannel.

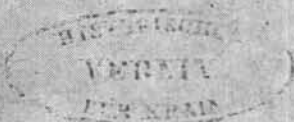
ANNO M. D. LXXVI.

Neuwe Zeitung.

Ein Warhaftige vnd erschreckliche Neuwe Zeitung / Wie der Turek ist den 28. tag Marcij / für die Statt Medlinge gezogen / vnd eingenommen hat / Wie er allda zwey Tausent Menschen vmbbracht vnd wege geführet hat / vnd wie er darz nach den zwölfften tag Aprills von den Windischen vnd Krapadischen Bawren / mit zwölff Tausent Mann geschlagen ist worden / etc.

Anno. M. D. LXXVIII.

1312
12

Warhafftige geschicht

und Sig der fr. udenreichen Türckhischen Nider-
lag/ so vermittelst Göttlicher gnaden / durch den Ede-
len und Gestrengen Ritter Wendonsen Serenberger
zu Zur. Köm: Kay: May: ic. vnd Fürst: Durchla
Ertzherzogen Carln zu Osterreich ic. Kay und Obe-
risten Leuttenambt an den Chrabattischen vnd Wärs
grantzzen / den 21. tag des Monats May / bis
Achtvndfibenzigsten Jars / vmb 8. vhr vor
Mittag / vnder Dreschick in Chra-
batten / löblich vnd Ritterlich
beschehen

Gebruck in der Fürstlichen Hauptstatt Laybach
im Fürstenthumb Crain / Durch
Danz Mannel.

Türkische gewaltliche Zeitung.

Wie Bajacidis / Tür-

ckischer Kaiser / den 17. Januarij dieses
1579. Jars / ein herrlich vnd köstlich Pancket
vnd Gastung gehalten / Auch ein herr-
lichen Feyertag angestellt / darinn
sie dem Mahomet ire Vere-
monien gethan.

Auch wie er dem Gewafon seine Ober-
sten Wascha zum Negenten an seine statt gesetzt /
Im den Sebel vnd Krone in die hand vberant-
wortet / nach seinem besten vermögen an
Vngern vnd Deuschland zu
gebrauchen.

Vnd
sc. zelt vbel gewaltliche Mord gestiffet.
Arnehmsten geleertesten Docter in der
Astronomi hat er leblich lassen / von
wegen einer Propheceyung /
die er im gethan.

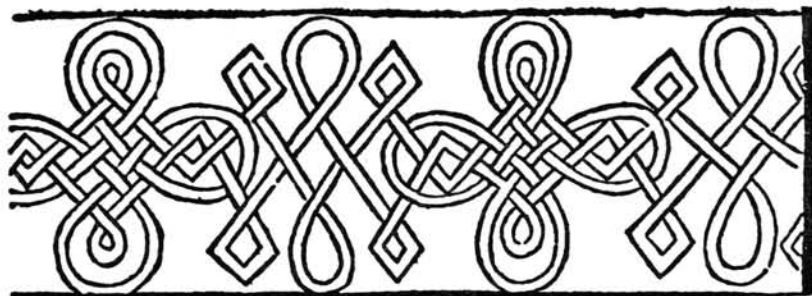
M 3477

Türckische gewöliche Zeitung.

Wie Bajazidis/ Tür-
ckischer Keyser/ den 17. Januarij dieses
1529. Jars/ ein Herlich vnd köstlich Pancket
vnd Gastung gehalten/ auch ein herlichen
Feyertag angestellt/ Darinn sie dem Mahomet/
ihre Ceremonien gethan.

Auch wie er dem Gewason/ seinen Ob-
ersten Wascha zum Regenten an seine statt gesetzt/
ihm den Sabel vnd Krone in die Hand überant-
wortet/ nach seinem besten vermögen/ an Ungern
vnd Deutschland zu gebiauchen.

Vnd sind der zeyt vil gewöliche Mord gestiffet/ sei-
nen fürnembsten gelehrtesten Doctor/ in der Astronomi/ hat
er Sabeln lassen/ von wegen einer Propheceyung/
die er ihm gethan hat.

JOANNES MANLIUS UND DAS TYPOGRAPHISCHE MATERIAL SEINER DRUCKEREI

E. ZSIGMONDY

Der Aufsatz untersucht das gesamte typographische Material der Offizin des Buchdruckers Johannes Manlius, der sich auch Mandelz und Mannel, einmal sogar Manlin nennt. Die kargen Angaben über sein Leben und Wirken werden überblickt. Die Geschichte und Tätigkeit seiner Offizin ergibt sich aus den Verzeichnissen seiner Typen, Initialen, Zierden, Illustrationen und überhaupt aus den uns erhalten gebliebenen oder verschollenen, aber bezeugten Drucken. Auf dem geschichtlich-gesellschaftlich-religiösen Hintergrund klärt es sich, dass man mit der auf ihn oft verwendeten Bezeichnung als „fahrender Buchdrucker“ ihm ungerecht ist. Er ist der erste Buchdrucker in Slowenien, im Dienste der Reformation, aber auch des Humanismus. Von seiner buchhändlerischen Tätigkeit in Laibach (Ljubljana) berichten uns die archivalischen Quellen; von ihm verfertigte Bucheinbände sind uns sowohl aus seiner laibacher wie westungarischer Zeit erhalten geblieben. Durch die Gegenreformation aus Laibach ausgewiesen, tut er das Mögliche in Westungarn und unter den Kroaten; wird als bewehrter Fachmann von Verfassern und Schutzpatronen beansprucht, bzw. zurückgerufen oder auch weiterempfohlen, woraus sich seine häufigen Ortwechsel ergeben. Mehrere mit seinem Namen oder Druckort erschienene bzw. ihm zugeschriebene Werke werden als von seiner Offizin fremde, eventuel als ihm zugeschriebene fremde Nachdrucke nachgewiesen. Die Probleme der unsicheren oder eventuel für irreführend angesehenen Druckortangaben werden auch berührt. Es wird an Hand der Ausrüstung der Druckerei auf gewisse vorhandene Zusammenhänge, hauptsächlich mit der Offizin der Hoffhalter, aber auch von der in Nagyszombat-Tirnav-Tirnav (ČSSR) oder mindestens auf gemeinsamen Bezugsquellen hingewiesen. Das Weiterleben seines Druckereimaterials in der Offizin von Imre Farkas soll später noch ausführlich erörtert werden.